

KÖRKÉRDÉS*

BALI JÁNOS**

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Ha van is komoly átfedés a jelenségek között, különválasztanám a transznacionalizációt, a határtalanodást és a migrációt. Kezdjük a középsővel! Minden fél évszázadi életet betöltött kutatónak, mint nekem is, számos „élményem”, személyes tapasztalatom volt arról a korszakról, amelyet még a szigorú határőrizet, az áthaladás bizonytalansága, a határhoz érkezés „gyomorgörce” határozott meg. Ez alapvetően a késő Kádár-korszakhoz kötődött, de részben a rendszerváltás után, 2004-ig is folytatódott. Az emberi szabadság megélése szempontjából tehát a határtalanodás mindenképpen pozitív folyamat. Tehát arról van szó, hogy ha valaki át akar kelni az államhatáron, azt megtehesse szabályosan, biztonságosan, mindenféle kényelmetlenséget mellőzve. Természetesen a migráció, ha csak a Kárpát-medencében a magyar–magyar kapcsolatokra vonatkoztatjuk, a szó eredeti értelmében még nem transznacionalizáció, jóval megelőzte 2004-et, illetve Románia 2007-es európai uniós csatlakozását. A határtalanodás tehát a magyar–magyar kapcsolatok erősítésének, a magyar nemzetegyesítés 21. századi nemzetstratégiájának alapját jelenti. A Nemzetstratégiai Kutatóintézetben a KSH-val együttműködve a 2010-es évek derekán azt vizsgáltuk, hogy Magyarország népességének hány százaléka települt át a szomszédos régiókból, vagyis kik azok, akik a határon túl születtek, de jelenleg Magyarországon élnek és magyar állampolgárok. Bár a 2010-es népszámlálás alapján végzett számítások alapján ez a populáció (300 és 400 ezer fő között) kevésnek tűnhet, de könnyen magyarázható. Egyrészt, mondjuk Romániából az 1980–90-es években áttelepült népesség egy része továbbment Nyugat felé, így ők nem szerepeltek az összeírásban. Sokan családot alapítottak, a gyermekeik és unokáik már magyarországi születésüként nincsenek benne az alapszámban, de mégiscsak a Kárpát-medencén belüli magyar migráció termékenységi számát növelik. Az ezredforduló közeli vagy azt megelőző évtized migrációs, s már

* A Regio szerkesztősége 2024 júniusában szakértői körkérdést kezdeményezett arról, hogy Magyarországnak illetve a szomszédos országok közül többeknek az Európai Unióhoz való csatlakozása, a kettős állampolgárságról szóló népszavazás és a magyarországi könnyített honosításról szóló törvény hogyan változtatta meg a magyarságpolitikát és a magyar kisebbségek helyzetét. A 30 megkérdezettből 16-an válaszoltak, ebben a blokkban ezeket a válaszokat közöljük.

** A szerző etnográfus, a Nemzetstratégiai Kutatóintézet kutatási, stratégiai és koordinációs igazgatója. E-mail: janos.bali@nski.gov.hu

transznacionális jellegű népességmozgása egyaránt érintette a Kárpát-medence magyarok lakta régióit.

A Délvidéken, Jugoszlávia hagyományos, Ausztriával és Németországgal kialakított kapcsolatai miatt, a szerbiai, horvátországi és szlovéniai magyarok (utóbbi kettő természetesen kisebb létszámban) a német nyelvterületeken vállaltak munkát. Szerémségben, a maradék szórványmagyarok körében a 2000-es évek első felében végzett terepkutatásaim ezeknek a transznacionális kapcsolatoknak a szívós továbbéléséről alkottak képet. A romániai magyarok, ha román nyelvutadásuk kellően jó volt, a románokhoz hasonlóan a neolatin nyelvet beszélő országokban, Franciaországban, Spanyolországban vagy Olaszországban számíthattak állásra mint vendégmunkások. Az egyébként Szilágysomlyóról származó néprajzkutató, Turai Tünde írt remek tanulmányokat és köteteket a romániai magyarok transznacionális hálózatról, melynek középpontjában olyan jól meghatározható tevékenységek állnak, mint például az idősgondozás. A magyarországi népesség transznacionális migrációját már nagyon sokan feldolgozták, aminek két legalapvetőbb motívuma a gazdasági és a politikai volt. 1848–49-től kezdve napjainkig ismerjük a hullámain, a mértékét, az okát, a kibocsátó terület sajátosságait éppúgy, mint a jellemző célterületeket.

2004 annyiban hozott újat, hogy az EU-n belüli migráció könnyebbé, „akadálymentesebbé” vált. A Nyugat varázsa, a magyarországi karrierlehetőségek korlátozottsága felerősítette a „push és pull” hatást, amely azt eredményezte, hogy az elmúlt két évtizedben nagyon sokan, főleg a fiatalok körében döntöttek a kivándorlás mellett. Az elsősorban Nyugat- és Észak-Európába, illetve Észak-Amerikába (USA és Kanada) irányuló időszakos vagy végleges migráció okait az NSKI-ban is kutattuk, s több kiadványunkban is publikáltuk (nem hivatkozom a publikációkat egyesével, mert azok az NSKI honlapjáról ingyenesen letölthetőek, lásd www.nski.hu). A már említett Nyugat varázsa évszázados előzményekre vezethető vissza, s ha nem is megyünk vissza Szent Istvánig vagy Mátyásig, az biztos, hogy a nagy korstílusok Nyugatról érkeztek Magyarországra, az ország geostratégiájában pedig mindig is benne volt a Nyugathoz képest érzett lemaradás vagy felzárkózás érzülete, amely gyakran olyan fogalmak mentén manifesztálódott, mint a modernizáció. A 18–19. században pedig a felvilágosodás és a francia forradalom, illetve az ipari forradalom alapján egy, a nagyipari fejlődésen nyugvó modern nemzetállam kiépítése kezdődött el. Már a 18. századot is szokták szaktudományomban, a néprajzban a „nájmodi”, az új stílus évszázadának nevezni, amely egy valódi újkort hozott el az öltözködésben, a lakáskultúrában, a táplálkozásban is, elég csak elolvasni Apor Péternek a *Metamorphosis Transylvaniae...* főcímű kötetét, amely Erdély a 17–18. század fordulója után bekövetkezett változását mutatja be.

De ismét előre ugorva, a 20. század tudományos, művészeti alkotásai is elsősorban Nyugatról érkeztek. Visszatérve a fő kérdésre, a 2004 után migrációra vállalkozók fejében a Nyugat egy több évszázados konstrukció eredményeként,

amelyet a közoktatástól a médián át sok fórum is megerősített, elsősorban a szabadsággal, a jóléttel, a korlátlan lehetőséggel kapcsolódott össze. Ez az az imágó, amely a döntésekben nagyon fontos indokként szerepel napjainkig. A magyar fiatalok Kárpát-medencéből kifelé mutató migrációját az NSKI számos kutatás keretében mérte. Most itt csak két kutatásra, kutatási jelenségre hívom fel a figyelmet. A 2014–2015-ben végzett Külhoni Magyar Ifjúságkutatás keretében több mintán is vizsgáltunk olyan alapkérdéseket, mint az identitás, a jövőkép, a szabadidő stb. *A Menjek vagy maradjak?* ... kutatási jelentésben a Nemzetpolitikai Államtitkárság Körösi Csoma Sándor-ösztöndíjasaival együttműködve olyan interjúkat készítettünk, amelyek a migráció kérdését több célcsoportra elkülönítették, hiszen fontos kérdés, hogy erről a témáról hogyan gondolkodnak azok a fiatalok, akik kivándoroltak, s nem is tervezik rövid távon a hazatérésüket; akik kivándoroltak, de konkrét céllal, átmeneti jelleggel; akik még itthon vannak, de szándékukban áll kivándorolni; akik itthon maradtak, és nem céljuk a közeljövőben kivándorolni; akik hazajöttek a migrációból. E csoportok motivációit vizsgáltuk elsősorban. S bár kiderült, hogy sokuknál az egzisztenciális kényszer állt a döntés mögött, többüknek a kalandvágy, az ismereteinek, nyelvtudásának bővítése állt a kivándorlás mögött. Mindezt pontosan össze lehet vetni a *Merre tovább...* című kutatásunkkal, amelyben a Rákóczi Szövetséggel együttműködésben a végzős középiskolai magyar nyelven tanuló diákokat kérdeztük meg a Felvidéken 2015-ban. Két kérdést emelnék ki ebből. Az egyik úgy szólt, hogy ha egyetemre mész, milyen nyelven tanulnál tovább. Mindössze egyharmaduk választotta a magyart (!), kétharmaduk többsége pedig az angolt, a csehet és a szlovákot. Ez már önmagában nagy kísértést és elkötelezett szándékot mutat a nyugati migráció irányába. A másik kérdés pedig az volt, hogy egy skálán el kellett helyezni, mely életcélok a fontosak vagy a kevésbé fontosak a válaszadók életében. A fiatalok többsége az egyéni és a szűkebben vett közösségi életcélokat emelte ki (legyen munkám, legyen családom, legyenek barátaim), míg a skála végén a tágabb közösséghez tartozó meghatározások szerepelnek (hagyomány, nemzet, vallás). Azt a Nemzetstratégiai Kutatóintézetben is érzékeljük, hogy ahhoz, ami az Intézet legfontosabb küldetése, vagyis a Kárpát-medencei magyarok – bárhol is élnek ők – szülőföldön megtartásának, boldogulásának, gyarapodásának szolgálatához egyre nehezebb megtalálni a szakpolitikai eszközöket. Nemzeti közösségeink pedig, a Székelyföldtől Magyarorszáig, amíg a diktatúra tartott, a Kádár- vagy a Ceaușescu-rendszerben nem fogytak oly mértékben, mint a „szabad világban”. A 2004-ben eljött szabad világ tehát legalább annyi problémát hozott el a nemzetpolitikában és -stratégiában, mint amennyire előnyt. Azért emeljük ki valami pozitívumot is. Az EU-s forrásokból megannyi olyan projekt valósulhatott meg, amelyek a magyar–magyar kapcsolatok, a Kárpát-medencei magyar közösségek életminőségének javítását szolgálták.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

A rövid távú hatás mindenképpen erősen negatív volt. Magam is tapasztaltam azt, amit kollégáim beszámolóí is megerősítettek, hogy a külhoni magyar közösségek körében olyan nagy mértékű volt a csalódottság, hogy sokan, akik vendégfogadásból (is) éltek, kitették a táblákat, hogy magyarokat nem fogadunk. Az ismerősöknek, kollégáknak persze el lehetett magyarázni mindezt. Idővel a sebek is beforrtak, a 2010-es kormányváltás pedig elhozta a közjogi nemzetegyesítés aranykorát, amit ezek a határon túli magyar közösségek is összességében nagyon pozitívan fogadtak. Visszatérve 2004-re, épp a Nemzetstratégiai Kutatóintézet jelenlegi elnöke, akkor még Székelyudvarhely polgármestere, Szász Jenő az azóta elhunyt Kelemen Levente oklándi unitárius lelkésszel közösen alapította meg a Tiszteletbeli Székely címet, amely kezdettől fogva a magyar–magyar összetartást erősíti, és kimondva is a sebek gyógyítását szolgálja azóta is. Ezzel a címmel tüntetik ki azokat az anyaországiakat, akik sokat tesznek a nemzeti összefogásért, a székelyföldi- és anyaországi magyarok szoros együttműködéséért. Ez a program tehát már a huszadik évében tart. A kettős állampolgárság 2004-es megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány hosszabb távon nem tudta megtörni a kisebbségi magyar közösségek anyaországhoz fűződő szimpátiáját, a magyar–magyar összetartozás tudatát. Legkésőbb 2010 után már a külhoni magyarok is külön tudták választani a magyarországi politikában azokat a pártokat és szereplőket, amelyek 2004-ben itt vagy ott helyezkedtek el a kampányban. Ezért ma például a Székelyföldön másképp fogadják Orbán Viktort, mint fogadnák Gyurcsány Ferencet. Ha a külhoni magyar közösségek helyzetének alakulásáról kell röviden beszélni, azt a saját nézőpontjukból éppúgy megtehetjük, mint az anyaországi optikán keresztül. Magyarországról nézve a külhoni magyarokra sokan, saját magukból kiindulva, mint egynemű, magyar identitással rendelkező emberekre gondolnak. Ezzel szemben a határon túl élő magyarok legalább hármas identitással rendelkeznek: a már említett összmagyar vagy Kárpát-medencei magyar identitással, a többségi államisághoz köthető identitással és a regionális identitással. Vegyük a legizgalmasabbat, a harmadikat! Veres Valér kutatásai mutatják, hogy a 2000-es évek második felétől felerősödött a regionális identitás szerepe a másik kettőhöz képest. A „mit tekintesz hazádnak?” típusú kérdéseknél egyre több külhoni magyar válaszolja azt, hogy csallóközi, gömöri, bodrogközi (Felvidék); beregi, técsői (Kárpátalja); partiumi, székelyföldi, nyugat-erdélyi, dél-erdélyi (Erdély); nyugat-bácskai, bánáti, szerémségi (Délvidék) stb. Mondhatjuk azt is, hogy ami a 19. században a modern európai nemzetek sajátossága volt, hogy az otthonosság kivetült az egész nemzet terére (honvágy, hazaszeretet), az most kezd megfordulni, otthonosságot és hazát egyre inkább a lokalításban és a regionalitásban lel az ember. Ezt a folyamatot az identitásképzés, sőt a fogyasztói ipar is támogatja,

elég csak a Kukukónia vagy a Góbé termékekre gondolnunk. Ez a folyamat a külhoniban természetesnek hat... Magyarországon viszont a regionalitás jóval kisebb szereppel bír, aminek történelmi okai vannak. Egy-egy külhoni nemzetrészen a régió a magyarsággal kapcsolatos különféle vélekedéseket is alapvető mértékben befolyásolja. 2015-ben az NSKI a BBTE magyar szociológiai intézetével közös kutatásában a Kolozsváron tanuló, magyar nyelvű felsőoktatásban részt vevő fiatalokat kérdezte az értékekről, az identitásról, a szabadidőről stb. Gyalogos lekérdezésű kérdőívünkkel a teljes minta 10%-át, több mint 700 diákot értünk el. Az összes válaszadó adatait összegezve megállapítottuk, hogy az elsődleges kötelék vonatkozásában elsősorban a kisebbségi és regionális csoporthoz tartozás a meghatározó (erdélyi magyar, erdélyi, székely), s csak a második számú köteléknél válik kiemelkedővé az általánosan vett magyarság. A válaszokat a származási régió alapján is csoportosítottuk. A nemzeti hovatartozást meghatározó tényezők közül a Partiumból származó hallgatók jelelték meg a legnagyobb arányban, hogy mindez saját döntés eredménye, amelyet nem befolyásol az állampolgárság, a nyelv és a kultúra. A dél-erdélyi és bánági hallgatók értékelték egyet legkevésbé azzal a válasszal, hogy mindez az anyanyelv és a kultúra függvénye. Végül pedig a Székelyföldről érkezettek között – még ha a csoporton belül elenyésző arányban, de a többi csoporthoz képest mégis – az állampolgárságot tartották meghatározónak. Ez az erdélyi szórvány- és tömblet közötti különbségekkel világosan magyarázható. Ugyancsak erre a különbségre vezethető vissza ebben a kutatásban a kolozsvári magyar fiatalok régiók szerint mért hazakoncepciója. Romániát és Magyarországot a partiumiak, Erdélyt az észak-erdélyiek, a történelmi Magyarországot és a régiót, térséget a székelyföldiek, míg a települést (születési és lakóhely) a dél-erdélyiek és a bánágiak tartják inkább hazájuknak a többiekhez képest. A válaszok pontosan mutatják az asszimiláció, valamint a szórvány- és a tömbhelyzet különféle változatait. Ez a példa is csak azt mutatja, hogy a külhoni magyar közösségek még egy nemzetrésze vetítve sem voltak sohasem egységesek, ahogy tagjaik szocializációs környezete, léthelyzetük, a többségi, államalkotó etnikummal való együttélés mintái is erősen befolyásoló szerepük lehettek. A 2004-es népszavazás és kampány „élménye” és emléke pedig húsz év elteltével egyre halványul, a mai közösségek életére – szerencsére – alig gyakorol már hatást.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Két részre bontanám válaszomat. Az első, hogy a 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát sikertörténetnek látom, de nem csak én, hanem a magyarországi lakosok többsége is, ahogy ez az NSKI-nek a Kisebbségkutató Intézettel folytatott, 2016-os reprezentatív, kérdőíves kutatása alapján egyértelműen megállapítható. Egy ilyen

fókuszált magyarságpolitika csak akkor lehet sikeres, ha az a magyarországi szavazók többségének támogatását élvezzi, vagyis nem okoz választói deficitet, inkább többletet hoz. 2010 óta az utóbbi valósult meg. Az említett kutatásban a magyarországi választadók több mint 80%-a nyilatkozott úgy, hogy a szomszédos országokban élő magyarok a magyar nemzet részei, továbbá a határon túli magyarokat (saját maguknál, tehát a magyarországi magyaroknál) nemzeti érzelműbbnek, összetartóbbnak, segítőkészebbnek, becsületesebbnek és toleránsabbnak tartották. Ez az erkölcsi értelemben pozitív kép történetileg konstruálódott, melyet leginkább 1918–1920 veszteségei, majd az azt követő revíziós politika hívott életre, de megvoltak a korábbi előzményei is, bár akkor még nem a határon túli magyarok képében, hanem egyes népcsoportok, mint például a székelyek iránti szimpátiában. Az 1950–80-as években, a szovjet típusú pártállamiság időszakában ugyan nem beszélhetünk hivatalos magyarságpolitikáról, de a társadalom többsége nem feledkezett meg a hányatott sorsú kisebbségi magyarságról, amit jól jelez, hogy az egypártrendszer vége felé, 1988. június 27-én nyolcvan-százezren tüntettek békésen a budapesti Hősök terén, valamint a román nagykövetség előtt az erdélyi magyar falvak lerombolása ellen. Emlékszem, hiszen aznap írtam egyetemi írásbeli felvételimet történelemből, s utána igyekeztem a helyszínre. A magyarságpolitika támogatottsága mindig is többségben volt az anyaországban. A magyarságpolitika elsősorban morális köteleességet hordoz, ahogy az Alaptörvény D) cikkelye fogalmaz: „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért.” Ez egyrészt visszanyúlik az Antall József-i gondolathoz, hogy lélekben tizenöt millió magyar miniszterelnöke akart lenni, másrészt meg is haladja azt, mert 2010 után már – a gazdaságfejlesztéstől a konkrét politikai kapcsolatok kiépítésén és működtetésén át, egészen a kulturális, vallási és oktatási kapcsolatok erősítéséig – a nemzetegyesítés modern, békés, a külhoni magyar közösségek szülőföldön maradásának, boldogulásának és gyarapodásának célja áll a magyarországi nemzetpolitika fókuszában. Vagyis, túllépve a morális kötelezettségen, a magyarságpolitika mögött 2010 után már racionális, politikai és gazdasági célok is megfogalmazódtak. Ha a magyarságpolitika erős és sikeres, az kedvezően hat a szomszédságpolitikára és a geopolitikára. Vegyük Romániát. Ha az RMDSZ kormányon van, biztosan könnyebb a magyar kormánynak sikeres szomszédságpolitikát folytatni Romániával. Minden más országban élő magyar közösség nem teher, köteleesség, sokkal inkább kiaknázandó lehetőség, erőforrás, egyfajta kapu vagy híd a többségi állam irányában. Ez a diaszpórában élő magyar közösségekre is éppúgy érvényes.

A második kérdés, hogy a magyarországi identitáspolitika milyen hatással van és volt a kisebbségi magyarok politikázására. Látszólag a magyarságpolitika mögötti magyarországi identitáspolitikát kizárólag a majd másfél évtizede kormányon lévő konzervatív jobboldal formálja. Jőmagam az NSKI képviseletében 2014-től veszek részt a Kárpát-medencei Képviselők Fórumának (KMKF) és a Magyar Állandó Értekezlet (MÁÉRT) ülésein. Ezeken az ellenzékben lévő pártok – egy

kivételével – mindegyike képviselteti magát, és aktívan dolgozik a magyarságpolitikáért. Az egyetlen kivétel a Demokratikus Koalíció, amely semmilyen formában nem vesz részt a magyarságpolitikában. De így sem állítható, hogy az identitáspolitika egységes lenne. Még a FIDESZ–KDNP koalíciója is változtatott stratégiát időközben. A 2010–2014-es ciklusban még látható volt az a kormányzati törekvés, hogy a hagyományos, már az 1990-es évek legelejéig, sőt személyeiben annál is korábbra visszanyúló etnikai pártok mellett segítsenek olyan új pártok indulásában, amelyek a magyar–magyar kapcsolatokat kiemelt prioritásként kezelik. Ekkor tehát érezhető lehetett az a határon túl, hogy a magyarországi identitáspolitika valóban direkt hatással van a kisebbségi magyar politizálásra. A következő ciklusban, 2014 és 2018 között a korábbi tapasztalatokból kiindulva a FIDESZ–KDNP stratégiát váltott. Felismerte, hogy a korábbi, minden magyar érdekét szolgálni akaró, a külhoni magyarságot kiemelt támogatásban részesítő törekvések eredményei ellenére, az identitáspolitikával hol jogosan, hol kevésbé indokoltan összekapcsolt magyarságpolitika nem tudta megszüntetni a külhoni magyar közösségek politizálásának törésvonalait. Épp ezért „kiegyezett” a hagyományos etnikai pártokkal, s a direkt kisebbségi politizálást teljes mértékben rábízta ezekre a legnagyobb támogatottságú külhoni magyar pártokra. Ezzel pedig már sokkal indirektebben hat a magyar identitáspolitika a külhoni magyar közösségek politizálására. Ha az elmúlt 10 év távlatában visszatekintünk Orbán Viktor miniszterelnök júliusi, tusványosi beszédeire, látható, hogy azokban is egyre inkább geostratégiai, világpolitikai kérdések kerültek előtérbe. Ezt azért tartottam fontosnak kijelenteni, hogy az elmúlt 14 évet ne kezeljük monolit korszaknak. Ráadásul, amint az Bárdi Nándor remek tanulmányaiból, könyvéből ismert, nem csupán időben (vertikálisan), hanem szellemi-politikai erőterek tekintetében (horizontálisan) sem egységes a konzervatív jobboldali magyarságpolitika mögötti identitáspolitika. Biztos vagyok abban, hogy például Kövér László és Németh Zsolt hasonlóan szilárd magyarságpolitikai meggyőződéssel, de némiképp eltérően látja a nemzetegyesítés megvalósításának mikéntjét. Mindezek alapján nem gondolom, hogy a magyar identitáspolitika ma bármennyire is korlátozó hatással lehetne a kisebbségi magyar politizálásra. A kisebbségi magyar politikának az anyaországi magyarságpolitikával való viszonyát két markánsan szembenálló attitűdre bonthatjuk, amelyek között természetesen sok az átmenet. Az egyik képviseli azokat, akik az államnemzeti asszimilációt markánsan elutasítják, míg az anyaországi kapcsolatokat alapvetően fontosnak tartják. A másik az államnemzeti asszimilációval szemben megengedőbb, míg az anyaországi kapcsolatokat csak mérsékelten számon tartó, vagy azzal szemben kifejezetten távolságtartó attitűd. A magyarországi nemzetpolitika és a nemzetstratégia egyik legnagyobb kihívása, hogy az ezt képviselő személyeknek és politikai közösségeknek is képes legyen támogató és segítő kezét nyújtani, s meggyőzni őket végső soron arról, hogy ha nem is minden általunk vallott érték közös, de közös az érdekünk.

BÁRDI NÁNDOR*

A válaszadás előtt szeretném magam pozícionálni. Kisebbségi kérdésekkel foglalkozó szaktörténész vagyok, és a határon túli magyar kisebbségek történetét mint a magyar nemzetépítés részét értelmezem, és összehasonlító közösségkutatásnak gondolom azt, amit csinálok. Tehát azt tekintem a feladatomnak, hogy országonként a maguk történetiségében és magyarországi összehasonlításban próbáljam a kisebbségi magyar közösségeket érintő folyamatokat és jelenségeket keretezni.

1. A transznacionaizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

A transznacionalizáció természetesen jóval az EU-csatlakozás előtt, már a rendszerváltás után elkezdődött. Magyarországi vonatkozásban a szomszédországi (elsősorban erdélyi) munkavállalók érkezése, majd a délszláv háború menekült-hullámainak kezelése, s aztán az egyre tömegesebb nyugat-európai munkavállalás növelte meg a migráció jelentőségét. Ez a kilencvenes évek második felétől azonban már a tömegkommunikáció és az internet révén új minőséget jelentett: a helyváltoztatás egyre kevésbé jelentette 2004-re a saját kultúrából, a közösségi kommunikációból való kilépést. Mindez fordítva is igaz: például a Duna TV, majd a magyar kereskedelmi adók, aztán az internetes portálok révén lényegében a határon túli magyarok média- és kulturális fogyasztását a magyarországi tartalmak határozták meg. Ez azzal járt, hogy a kilencvenes évek közepétől a szomszédországi magyar fiatalok lényegében a magyarországi médián szocializálódnak. Ez pedig, miközben erősítette a magyar közösségek szeparációját, előjátéka vagy előfeltétele lett a mai virtuális nemzetegyesülésnek. Ehhez képest a szomszédországi négy nagyobb és három kisebb magyar közösség nem tudott igazán befolyásos, némileg regionális ellensúlyt hozó, központi tájékoztató (vita) fórumokat (nyomtatott sajtó, folyóiratok, egész napos rádió- és tévéadások, internetes oldalak) létrehozni, már csak a piaci szempontból meghatározó kis fogyasztói létszáma miatt sem.

Ennek az előbb Magyarországhoz, majd a Nyugat-Európa-hoz kapcsolódó migrációnak és a médiaintegrációnak nagyon fontos a mintakövető hatása. A kérdés az, hogy a külföldi munkavállalás során látott mintákat és az internet adta tájékoztatói lehetőségeket miként tudják az emberek, a vállalkozások saját életvilágukba adaptálni. Megvannak-e azok a kompetenciák, amelyek ezt a honosítást lehetővé teszik? A magam tapasztalati körében például nagyon markánsnak látom a testvértelepülési kapcsolatokban a nem látványos, személyes, egymástól való tanulást, és

* A szerző történész, a HUN-REN TK Kisebbségkutató Intézet munkatársa.
E-mail: bardi.nandor@tk.hu

a mintáknak egy más környezetben való megvalósítását. Nem tudom, hogy mennyiben léteznek olyan vállalkozáskutatások, amelyek szomszédországi magyar települések gazdasági modernizációját, vállalkozáskultúráját ebből a szempontból vizsgálják. Mennyiben lehet a mintakövetés és az adaptáció a helyi modernizáció felhajtóereje? Mennyiben függ ez az intézmények biztosította kompetenciáktól (például az oktatás, a nyelvtudás terén)?

Az uniós csatlakozást megelőző programok, majd maga a csatlakozás Szlovákia és Románia magyarok lakta vidékeire egy eddig soha nem látott mértékű fejlesztési forrást hozott, amelynek egy része a kis gazdaságok vegetálására ment el, de igazából nem tudjuk és nem is tudatosult ezeknek a fejlesztési forrásoknak a nagysága és a felhasználás hatékonysága. A megyei, helyi önkormányzati stratégiák sem tematizálódtak. Így az ezzel kapcsolatos és lehetséges viták a jövőképekről is elmaradtak.

A magyar nemzetépítés perspektívájából nézve az a kulcskérdés, hogy a hét ország kisebbségi magyar közösségeinek az évszázados különfejlődéséhez (nyelvi, mentális, gazdasági, fogyasztási stb. hatások) miként viszonyulnak ezek az entitások és az anyaország. Erre szemléletes példa a nyelvészek (Termini) határtalanítás programja, amely a magyarországgal egyenrangúként kezeli a kétnyelvű közegben létrejött regionális, „hivatalos” magyar nyelvváltozatokat. Tehát elfogadják a többközpontúságot és a szinonimakifejezések egyenrangúságát, az élő nyelv változását, és nem egy központi normarend szabályozásában gondolkodnak. Kérdés, mennyiben lehet egy ilyen nemzeti többközpontúságban gondolkodni úgy, hogy mellérendelő viszonyban legyenek az egymástól különböző magyar nyelvű politikai, kulturális, néprajzi, társadalmi stb. csoportok és közösségek? Valószínűleg ebben a legnagyobb gondot az jelentheti, hogy hiányoznak – az utóbbi három évtizedben a határtalanítással párhuzamosan –, illetve nem fejlődtek ki a regionális intézményességek. A magyar nemzetépítésnek lényegében a 19. század közepe óta az egyik kulcskérdése a nemzetállam-építés során a folyamatos központosításra épülő, szakszerűsítő modernizációs hit (centralisták). Ezt látjuk a rendszerváltás utáni Magyarországon is a helyi, megyei jogkörök és az adóbevételek beszűkítésekor, vagy ahogyan a kisebbségi magyar pártok alárendelődtek a magyarországi pártpolitikának. A magyar kisebbségek autonómiatörekvései sikertelensége, és annak, hogy a magyarországi kisebbségi önkormányzatok nem gondolják azt, hogy kulturális autonómiájuk volna, valószínűleg az egyik oka épp a regionalizáció elakadása.

Az uniós csatlakozás, majd a schengeni rendszer bevezetése, illetve a nyugat-európai munkavállalási korlátozások feloldása révén jött létre az új nyugat-európai munkavállalói diaszpóra, amely már csak számossága miatt sem integrálható a meglévő napnyugati magyarság hagyományos intézményrendszerébe. Ráadásul a lengyel és a román diaszpórához képest a magyar egyházak szinte közömbösek a több mint félmillió tömeg iránt. Itt pedig tényleg társadalmi önszerveződéssel

állunk szemben, és miközben különböző adminisztratív és tájékoztató hazahívó programokban gondolkodik a kormányzat és az ellenzék egyaránt, a realitás sokkal inkább az, hogy a fluktuáció és az intenzív kapcsolattartás ellenére hosszú távon kell ezzel a közösséggel számolni. Kulcskérdés, hogy az ebbe a helyzetbe született és nem Magyarországon szocializálódó gyerekek megtanulnak-e magyarul írni-olvasni? Lesz-e kötődésük Magyarországhoz és a magyar kultúrához? S ebben milyen intézményi háttérrel képes biztosítani Magyarország.

2. Mit gondol és mit tapasztalt arról, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

Ez a kampány és a kérdés körül megjelenő politikai hisztéria (amikor a valóságos, a lehetséges és a kívánatos egyensúlya felborul) azon események sorába tartozik, amikor a magyarországi pártpolitika felülírta a magyarságpolitikát. Tehát annak ürügyén más ügyek érdekviszonyai konfrontálódtak. Ilyen volt az első 1956 utáni szabad tüntetés 1988 nyarán a romániai falurombolás ellen, Csúrka István és társainak kizárása az MDF-ből 1993-ban a magyar–ukrán alapszerződés ratifikációja kapcsán, 1996-ban a magyar–román alapszerződés megkötésekor Orbán Viktor fellépése a parlamenti vitában, 2001-ben az MSZP-nek a potenciális román munkavállalók elleni kampánya is. 2004-ben pedig Medgyessy Péter augusztus végi lemondása után az MSZP kongresszusa révén a miniszterelnöki székbe került Gyurcsány Ferenc, a pártján belüli vitákon túllépve, majd az SZDSZ-szel egyetértésben novemberben a népszavazási kampányban a „nem” mellett foglalt állást. És ami nagyon fontos: sem a szocialisták, sem a Fidesz nem ment bele az MDF köztes megoldást szorgalmazó javaslataiba. A vita a kormány és az MVSZ statisztikai kimutatásain túl végső soron arról szólt, hogy az új miniszterelnök le tudja-e győzni azt az Orbán Vikort, aki 2002-ben kijelentette, hogy a haza nem lehet ellenzékben.

Miközben a népszavazási kérdés arra irányult, hogy alkosson-e törvényt az Országgyűlés a kedvezményes honosítással megadandó állampolgárságról, a legkülönbözőbb értelmezések nyomán voksoltak az emberek. Az ilyen legfontosabb eltérő értelmezések a következők voltak: a gyors és automatikus honosítás; a letelepedés nélküli állampolgárság; teljes jogú magyar állampolgárság; az Országgyűlés kötelezése a törvényalkotásra; a határon túli magyarok melletti szolidaritás kifejezése, a nemzeti elkötelezettség felmutatása; az MSZP vagy a Fidesz melletti szimpátiaszavazás; a szavazás elutasítása érdektelenségből vagy a politikai osztály kritikájaként. A népszavazás sikertelensége és így – az igen szavazatok többsége ellenére – a „nem” győzelme azonban mindkét oldal szavazóit megosztotta, és a nemzeti kérdés nem került nyugvópontra. Történt mindez annak ellenére, hogy néhány évig, látva a szavazóbázis megosztottságát, a Fidesz is visszafogottabb lett nemzeti retorikájában. A kormányzat pedig különböző ajánlatokat vetett fel

a határon túliak kárpótlására, amiből aztán nem lett semmi a Szülőföld Alap létrehozásán túl, ahova a támogatásokat koncentrálták (megszüntetve a regionális szakmai alkuratóriumokat) de a kisebbségi pártok igényelte támogatásokat biztosították. Majd leépítették az addig országos hatáskörű szervként működő Határon Túli Magyarok Hivatalát, nem hívták össze a MAÉRT-tet stb. A politikai hisztéria mögött ott volt az a kilencvenes évek közepe óta formálódó konfliktus, amelynek a lényege, hogy a baloldal az ellenfélnek a modernizációs nyelvből való kizárásával képes mozgósítani a közönségét, míg a jobboldal a nemzeti nyelvvel ugyanazt tette az MSZP-s és SZDSZ-es szavazói közeg ellenében, összetartva szimpatizánsait. S itt is szintén a határtermelés, és sokkal kevésbé a közös politikai értékek, a közös elváráshorizont bír mozgósító erővel. A nemzetfogalom meghatározásáért a szakmai, értelmiségi vita már a Magyar Igazolványok, a kedvezménytörvény kapcsán lefolyt 2000 és 2002 között. 2004-ben ez sokkal szélesebb körben jött elő, nemzeti/nemzetietlenre szűkítve le az egyaránt a nemzeti felelősségre hivatkozó két tábor vitáját. Az egyik fél a jóléti nacionalizmus pozíciójából a gazdasági veszélyekkel operált, a modernizációs nyelvet használva, a másik fél pedig a történelmi felelősséggel, a szolidaritással, a humán erőforrások bővülésével, a nemzeti retorikával.

Mindehhez kapcsolódik a határon túli magyarok megdöbbenése a kampány és az eredmény láttán. Hiszen saját önképük rendült meg, amikor szembesültek a vélt vagy valós magyarországi emancipációs lehetőség elutasításával. Ezzel pedig lehetlenné vált a magyarországi baloldali politikai közösséggel való bármilyen azonosulás. Az addigi pártpolitikában hangoztatott egyenlő távolság elvét a kisebbségi politikusok sem tarthatták fent, hiszen ezzel a saját közösségük előtt hiteltelenednek el. Így a kisebbségi magyarság közvéleményét rétegzettségüktől függetlenül a magyarországi jobboldali politikai közösség integrálta. S a NER már erre építhette az identitáspolitikáját, amelynek egyik kulcseleme a határon túli magyarokkal való egység felmutatása.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Ez új korszak felé mutat a budapesti kormányzatok magyarságpolitikájában. Nagy vonalakban: 1985 és 1990 között a kulturális nemzetfelfogás intézményesüléséről, 1990 és 1996 között a kisebbségi magyar politikai közösségek intézményesüléséről és az autonómiaelvárások támogatásáról, 1996 és 2010 között pedig a kisebbségi párhuzamos társadalmak építésének támogatásáról és a nemzeti integráció ösztönzéséről, intézményesítéséről beszélhetünk. Az ezt követő korszakban már ez az utóbbi lesz a domináns törekvés. Azzal együtt, hogy 2014-re a Németh Zsolt képviselte, megengedőbb szerződéses nemzetfelfogás helyett Kövér László egységes, egyközpontú nemzetkép-törekvése lett a meghatározó. Miközben az évtized közepétől beinduló nagy volumenű gazdaságfejlesztési támogatások tervezésében

és végrehajtásában nagy szerepet kaptak a régiós elitek. Egy következő lépcsőfok Orbán Viktor uniós politizálásán belül a V4-ek bomlása után felerősödő együttműködése Robert Ficóval, illetve Aleksandar Vučić-tyal. Lényegében itt az uniós és a szomszédságpolitikában követett geopolitikai köztes stratégia alá rendelődött a magyarságpolitika. Ez alól nem kivétel a kárpátaljai magyar kisebbség érdekeire hivatkozó Ukrajna-politika sem, hiszen ha a magyarság pozícióit akarnák erősíteni, akkor fel kellene hagyni a háború kitörése utáni oroszbarátsággal.

Pártpolitikai szempontból érthető a honosítási törvény 2010. májusi benyújtása, hiszen ha nem teszi ezt meg a Fidesz, akkor ebben megelőzheti a Jobbik. Ennek parlamenti elgáncsolását pedig nehéz lett volna arcvesztés nélkül megoldania a Fidesznek. Így inkább nem hallgatták meg a szlovákiai magyar politikusok kérését, hogy az ottani választási kampányra való tekintettel halasszák el a törvényjavaslat benyújtását. Ez nagyban hozzájárult a felvidéki magyar pártoknak a szlovákiai parlamentből való kieséséhez, mivel a kampány fő témájává vált a magyar honosítási törvény.

Az új, 1,1 millió külföldi magyar állampolgár a magyarságpolitika vagy a nemzetpolitika addigi hármas rendszerét – kapcsolattartás, kisebbségvédelem, támogatáspolitikai – alapvetően változtatta meg azzal, hogy Szerbiában és Romániában összesen több mint 800 ezer embert kell adminisztrálni az anyakönyvezéstől a halotti bizonyítványig és a különböző állami nyilvántartásokban. Ez pedig a jelentősen bővített magyar külképviseletek dolga. Ez azonban nem történt meg a nyugat-európai új magyar diaszpóra esetében, amelynek tagjai hátrányosabb helyzetben vannak, mint a magyarországi lakcím nélküli honosított állampolgárok a szomszédos országokban. De nem ez a legnagyobb jogi egyenlőtlenség, hanem a választási gyakorlat különbsége. Míg a szomszédországi magyar állampolgárok levélszavazattal is élhetnek, erre a 6-700 ezer napnyugati munkavállalónak nincs lehetősége. Ez nagyon komoly feszültséget jelent a magyarországi közvéleményben.

A honosításnak és az állampolgárság-igénylésnek van egy pragmatikus és egy szimbolikus érvrendszere. Az előbbi esetében a munkavállalás, a magyarországi tanulás, a kárpátaljai menekültek esetében a magyarországi integráció lehetnek a legfőbb okok. A szimbolikus motivációnál az hiszem, hogy a döntő ok – a Magyar Igazolványhoz hasonlóan – egyfajta magyarországi emancipáció volt. Ez az egyént a magyar államhoz kapcsolja, és nem az adott közösség és az anyaország viszonylatát szabályozza. Ez a bekötés egyben segíti a magyarországi mobilitási pálya iránti mobilizációt is a továbbtanulási lehetőségekkel, illetve erősíti a magyarok társadalmi-nyelvi elkülönülését az adott társadalmon belül. Papp Z. Attila fókuszcsoportos vizsgálatai nyomán a megkérdezettek a kisebbségi és az állampolgári azonosságtudat között a következő másságokat érzékelték: viszonylagosság/stabilitás; adott/megszerzett, megkapott; sokféle, rétegzett/homogenizál az állampolgári egyenlőség; időben változó/hosszú távon állandó; informális/formális; hontalan, az úton levés érzete/megérkezés; kisebbségi lét/többség(hez való tartozás

vágya). A különböző kérdőíves vizsgálatok szerint 2015 után az anyaországhoz, a honországához, a szülőföldhöz való kötődések közül, miközben erősödött az anyaország szerepe is, elsősorban a szülőföldi kötődések, az otthonosság, a reflektálatlan regionális azonosságtudat erősödött meg.

A kettős állampolgársággal a magyar autonómiatervek is lekerültek a napirendről, hiszen Grúziában és Ukrajnában is erre hivatkozva avatkozott be az orosz hadsereg. Nem sok realitása van annak, hogy Románia és Ukrajna területi autonómiában részesítené Székelyföldet és a beregszászi járást, ahol döntően magyar állampolgársággal is rendelkeznek a lakosok. Hiszen, miután a kilencvenes években megrekedt a nemzetközi kisebbségvédelem intézményesülése, majd az EU-csatlakozással az új tagállamok felé az emberjogi alapú elvárások számonkérése megszűnt, a migráció ügye összekapcsolódott a kisebbségi kérdéssel, végül az orosz birodalmi politika újraéledésével a kisebbségi kérdés emberjogiból biztonságpolitikaivá vált.

Szintén a kettős állampolgársághoz kötöm a virtuális nemzetegyesítéssel (magyarországi médiaszocializáció, állampolgárság, schengeni határtalanítás) bekövetkezett sikerét a Fidesz vidéki identitáspolitikájának a szomszédos országokban. Ez döntően a lokális elitek megszólításán, helyi vezető szerepük támogatásán nyugszik a lokális rendezvények tömegével, az örökségésítéssel, a templomok, a közösségi terek felújításával. A sport és az egyházak támogatása révén bizonyos értelemben a kisebbségpolitikuskokat megkerülve új politikai támogató csoportok alakulnak ki az egyháztársadalmi intézményekben és a helyi sportklubok körül.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Új korszaknak gondolom a 2010 utáni magyarságpolitikát, a honosítás és öt irányban már megvalósult uniós integráció, valamint a soha nem látott nagyságrendű (az állami költségvetés 0,6%-át elérő) magyarországi támogatások révén. Ezzel együtt a szomszédországi asszimilációs és az integracionalista nemzetiségpolitikákat felváltó akkomodációs modellben az etnokulturális alapon folyó intézményesülésnek – beleértve az oktatást, bizonyos országokban a nyelvhasználatot is – soha nem látott lehetőségeit használták ki a kisebbségi magyar közösségek. Állíthatom, hogy a kor viszonyaihoz képest ilyen széles saját intézményességgel még soha nem rendelkeztek a kisebbségi magyarok.

A Fidesz-kormányzat több mint 100 alprogramból álló nemzetpolitikai és diaszpórástratégiát, továbbá nagy infrastruktúra-fejlesztő és működtető programokat valósított meg. A nagy, talán a tudatlanság bátorságával megfogalmazott célt, a közösségek demográfiai csökkenésének megállítását, illetve mérséklését azonban

nem tudta elérni. (Azzal együtt, hogy a külhoni elvándorlók jó része a magyarországi demográfiai veszteségeket pótolta.) Egyre biztosabb, hogy a gyorsuló kárpátaljai és szerbiai elvándorlás megállíthatatlan. A legjobban képzett munkaerő jelentős mértékű nyugat-európai munkavállalása – a Magyarországon való túlléléssel – szintügy. Az óvoda- és az iskolaprogram eredménye ugyanakkor a külhoni magyar iskolákba iratkozó gyerekek számának stabilizálása lett, ami a demográfiai fogyás közben már komoly eredmény. A többes kötődésű csoportok közül egyedül a kárpátaljai vegyesházasságban születő gyerekek esetében sikerült a nemzetiségi iskoláztatás révén elérni azt, hogy ugyanannyian választják a kisebbségi oktatási pályát, mint a többség.

Ha a politikai szempontokat nézzük, a Fidesz egyértelmű támogatást élvez a határon túli magyarok körében. Ugyanakkor szembe kell nézni azzal, hogy Szlovákiában megszűnt a magyar kisebbségi pártok parlamenti képvisellete, és a magyar választók legalább 40%-a nem magyar pártokra szavazott. Kárpátaljáról a KMKSZ vezetője 2020 óta magyarországi emigrációban él a támogatáspolitikai ügyekben ellene indított hatósági eljárások miatt. Szerbiában a VMSZ lényegében leuralta a Magyar Nemzeti Tanácsot, kiszorította az értelmiséget a közéletből, a magyar választók több mint fele folyamatosan nem a magyar pártokra szavaz. Romániában pedig 2014 után az RMDSZ kiegészített a Fidesszel, s ezért a kapcsolatért még a kormánykoalícióból való kikerülést is vállalta, hiszen potenciális választói számára az Orbán-kormány politikája az iránymutató. Mindezen folyamatok mögött 2015-től ott áll egy-egy országokénti jelentős gazdaságfejlesztési támogatás. De ugyanakkor a budapesti kormányzat uniós kritikája és politikája, valamint különutas külpolitikája miatt a határon túli magyarok ügye alárendelődött az orbáni geopolitikai szövetségeskeresésnek.

Ha a sikerességet keressük, az biztos, hogy rendkívüli volt a kisebbségi magyar közösségek politikai önszerveződése a kilencvenes évek első felében. Mindenhol az euroatlanti csatlakozás biztos (etnikai szavazói) támogatói voltak ezek a pártok. (Mára el lett felejtve: Szerbiában a háborúellenes mozgalmakban tűntek ki a magyar önszerveződések.) Ehhez képest napjainkra, a Fidesz politikai irányvonalát követve, ettől messze eltávolodtak. Az etnikai politizálás egysége Romániában és Szerbiában fennmaradt, ami azonban lényegében az RMDSZ-nek és a VMSZ-nek a közösségük feletti politikai monopóliumát jelenti. A Szerb Haladó Párttal és a szlovákiai SMER-SD-vel való többszöri szövetségkötések pedig nem a demokratikus jogállamiságra törekvő pártorientációt jelzik. Ez az utóbbi országban egyben azzal is jár, hogy egyre jobban szétválík politikailag a magyar közösség szlovákiai és felvidéki magyarokra. (Az előbbin érte a szlovák politikába, gazdaságba, társadalomba magukat integrálnak tekintőket, az utóbbin pedig döntően a Magyarországra figyelők, azt vonatkoztatási pontnak tekintők körét értve.)

Mindennek az lehet a kulcsa, ahogyan a kilencvenes évek második felére a kormánykoalíciós részvételi lehetőségekkel megváltozott a kisebbségi politikusok

szerepfelfogása és pozíciója. Az addig döntően a kulturális elitből érkezőkkel szemben a jogászok, a közgazdászok, az igazgatási tapasztalattal rendelkezők kerültek előtérbe. A közvetlenül kisebbségi, közösségi, kulturális, nyelvhasználati ügyekkel szemben sokkal szélesebb körű politikai-gazdasági mezőben kellett érdekeket érvényesíteni. S ez elsősorban a forrásszerzést, valamint az interetnikus politikai alkukat jelentette. Megjelentek a magyar gazdasági érdekcsoportok, majd egyre fontosabbakká váltak a magyar polgármesterek. A kisebbségpolitikus – a hangzatos retorikán túl – döntően forrásszerző, kijáró embere lett egy-egy regionális vagy lokális közösségnek. Ezek politikai megszólítása a térségi azonosságtudat erősítésével és a határtermeléssel, a folyamatos, akár az etnokulturális közösségen belüli „mi” és „ők” erős megkülönböztetésével folyt. Ez a Fidesz mintáját követő gyakorlat azonban a többségi nemzetiesítő politikával szemben Szerbiában a Haladó Párttal kötött szoros szövetség miatt nem volt alkalmazható, Szlovákiában pedig a már említett, más magyar közösségeknél jóval mélyebb társadalmi integráltság miatt nem működött. Azt, hogy az RMDSZ változtat-e az AUR-ral riogató kohéziós politikáján, most még nem tudni. De az a mostani képletből is látszik, hogy a magyar kisebbségi pártoknak lényegében nincs saját regionális kisebbségi társadalompolitikai stratégiájuk. A közösségépítést döntően a politikai marketingre bízták, és csak szigetszerűen vannak jelen belső társadalmi modernizációs programok. Mindez nemcsak a belső közösségi élet intenzitására hat ki, hanem az új millenniumi politikusgeneráció szocializációjára és kiválasztódására is.

BIRÓ A. ZOLTÁN*

A *Regio* körkérdésében fölvetett témák aktualitásához nem fér kétség, már csak azért sem, mert több érv szól amellett, hogy a saját jogi-adminisztratív keretekkel nem rendelkező közösségek (kisebbségi közösségek is) mai társadalmi változásai és működési jellemzői a külső hatásokkal való találkozás érintkezési felületein termelődnek. Megítélésem szerint nem állnak rendelkezésre kellő számban azok az elemzések és értelmezések, amelyek a kisebbségi helyzetben lévő közösségek (jelen esetben a romániai magyar közösség) strukturális jellegű működési jellemzőivel foglalkoznak. Akár a globális trendek (transznacionalizáció/határtalanodás, migráció), akár a magyarországi identitáspolitikához köthető kezdeményezések és programok hatását vizsgáljuk, a fogadó közeg működéséről több ismerettel kellene rendelkezünk. Ez különösen fontos a romániai magyar közösség esetében, amelynek működése több szinten és többféle módon is az önállóságra törekvő szerveződés olyan kísérleteit és mintáit mutatja, amelyek a külső hatásokat képesek adott esetben megszüntetni, átértelmezni vagy éppen negligálni.

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

A határok átjárhatóságának társadalmi következményei több dimenzióban jelentkeznek (munkaerőpiaci és tanulási mobilitás, lakhelyváltás, információszerzés, fogyasztás, kapcsolati hálókba való betagozódás és mások), ezeknek a folyamatoknak a társadalmi hatásairól (életvitel, mentalitás, magatartási modellek változása) keveset tudunk. Csak néhány terület áll az érdeklődés homlokterében, s ezekről többnyire csak statisztikai információk állnak rendelkezésre, a köztudatba is legfeljebb ezek kerülnek be (Egy jellegzetes példa, sajtóhír: „Külföldi munka miatt kétezer-ötszáz székelyföldi gyereket hagytak itthon a szülők.”)

Néhány megjegyzés a hatás jellegére vonatkozóan:

A hatások rejtettek abban az értelemben, hogy a romániai magyar társadalmi nyilvánosságban mindez nem téma, csak az válik közéleti témává, ami az identitás-politika részeként is található.

Az ezekhez a folyamatokhoz kapcsolható hatások (anyagi, tudásbeli vagy kapcsolati tőke felhalmozását hordozó pozitív hatások, az egyéni életvezetési vagy családi léptékű negatív hatások) elsősorban egyéni vagy családi léptékben realizálódnak.

* A szerző társadalomkutató, a Csíkszeredai KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központjának vezetője. E-mail: biro_zoltan@yahoo.com

Ahol lokális közösségek működnek (lokális vagy regionális identitás, közösségi tudás, helyi hálózatok stb.), ott az ilyen jellegű hatások túllépnek az egyéni-családi kereteken, és hosszabb vagy rövidebb ideig tartó helyi társadalmi normák, magatartások, attitűdök kialakulásához vezetnek. Ezeknek – visszacsatolásként – egyéni és családi magatartásokat és értékeléseket keretező funkciója alakulhat ki.

Ahol ezek a közösségi keretek nem vagy csak részlegesen működnek, ott a fentebb említett hatások egyéni-családi léptékben realizálódnak, és elsősorban individualizálódási folyamatokat támogatnak.

Összességében a társadalomkutatási tapasztalataim alapján úgy vélem, hogy a határok átjárhatóságából adódó folyamatok társadalmi hatásai jelentősebbek, mint az anyaországi vagy saját kisebbségpolitikai vonatkozású folyamatok és programok társadalomformáló hatásai. Másképpen fogalmazva: a jelzett társadalmi hatások nyomán (akár közösségi jellegű, akár individuális léptékű hatásról legyen szó) a mindennapi életvezetés és a kisebbségi identitáspolitika közti távolság fokozatosan növekszik.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A határon túli magyarság helyzetének és/vagy működésének alakítására irányuló, strukturális hatást célzó kezdeményezések és konkrét programok 1989 után időszakosan (de nem rendszerszerűen) jelentkeztek és jelentkeznek, ezek egy része magyarországi kormányzati kezdeményezés (lásd: kettős állampolgárság, könnyített honosítás, tanulási támogatások, utazási támogatások stb.), más részük különböző intézményekhez kapcsolódik (lásd: egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, tudományos élet támogatása, pedagógusok képzése stb.). Erdély vonatkozásban ezek a kezdeményezések és programok a magyarországi társadalom és a romániai magyar társadalom strukturális összekapcsolását célozzák a magyarországi jogi-adminisztratív keretrendszerek kiterjesztése révén. Mivel az RMT nem jogi-adminisztratív entitás, ezért a keretrendszerek kiterjesztési folyamata egyénekre (kisebb részben családokra) irányul, pontszerűen működik. A pontszerű, személyközpontú működés eltakarja a két társadalmi entitás összekapcsolásának strukturális jellegét, ezért az ilyen kezdeményezések és programok egységes voltát, ideológiáját, értékét, célját a hozzájuk kapcsolt közéleti-politikai tematizációk jelenítik meg. Ezek alapvetően szimbolikus jellegű diskurzusok, amelyek a nyelvi, magatartásbeli, ideológiai azonosulást helyezik előtérbe. Mindennek az eredménye az, hogy ezeknek a kezdeményezéseknek és a programoknak a tényleges társadalomalakító hatását nehéz feltárni, az elemzések egyfelől a mennyiségi mutatók vizsgálatára szorítkoznak, másfelől a nyelvi-ideológiai azonosulás mintázatait tárják fel, azonban a sok és sokféle pontszerű igénybevétel nyomán termelődő strukturális változások tartalmát és mértékét érdemben nem ismerjük.

Az ilyen kezdeményezésekhez és programokhoz mindig kapcsolódik egy-egy erőteljes nyilvános és informális tematizáció (a kettő nem azonos), véleményem szerint a programok és a tematizációk hatását nem mindig lehet elkülöníteni egymástól, különösen nem a közvéleménykutatások révén. Már csak azért sem, mert az ilyen kezdeményezésekhez kapcsolódó tematizáció mindig túlmutat (időben, tematikájában) az adott kezdeményezésen.

Az ilyen kezdeményezések társadalmi hatása kapcsán három megjegyzést szeretnék tenni:

I. A tematizáció révén minden ilyen kezdeményezés szimbolikus jelentést vesz fel, ennek eredményeként az adott kezdeményezéshez kapcsolódó egyedi, mindennapi pragmatikus döntések, lépések, magatartások és értelmezések háttérbe szorulnak, mellékessé válnak. Alárendelődnek, feloldódnak a szimbolikus tartalomban, relevanciájuk a privát szférára korlátozódik, elrejtődik. Jellemző példa erre, hogy a kettős állampolgárság igénylése mögött az egyéni érvek és érdekek nagyon széles skálája húzódik meg, azonban ezeknek a sokféleségét, illetve az egyes érdektípusok arányát és funkcióját elhomályosítja vagy kiiktatja a szimbolikus tartalom folyamatos nyilvános keretezése. Ismerhetjük a kettős állampolgárságot igénylők számát és személyi adatait, de nem ismerjük, hogy az igénylők oldalán a kettős állampolgárság felvétele mire jó, hogyan értelmezik és értékelik, milyen módon hasznosítják.

II. A magyarországi jogi-adminisztratív keretrendszerek kiterjesztésével járó anyagi és más jellegű előnyöket (ezt az elemzők sok esetben leegyszerűsítően „támogatásnak” nevezik) a fogadó oldal két szinten kezeli. Egyfelől elfogadja a programokhoz kapcsolt szimbolikus tematizáció tartalmi és formai elemeit, aktívan részt vesz a kapcsolódó szimbolikus eseményeken, és a társadalmi nyilvánosságban a szimbolikus diskurzust is föl vállalja. A saját társadalmi térben (legyen az szűkebb vagy tágabb körű) a programokkal és kezdeményezésekkel járó előnyök jelentős részét egyfajta „járadékként” értelmezi és kezeli. Az etnikai hovatartozásból adódó olyan előnyként, ami „jár” (nekünk, nekem), és amelynek tényleges felhasználását nem a magyarországi keretrendszer és nem a szimbolikus tematizáció szabályozza, hanem a sajátnak érzett/tudott egyéni vagy közösségi érdek. Ennek a kettős magatartásnak (a pragmatikus életvezetés és a szimbolikus-nyelvi azonosulás kettőssége) az elemzésével lehet(ne) megragadni a magyarországi kezdeményezések és programok tényleges társadalomformáló hatását.

III. Romániai magyar vonatkozásban a hangsúlyosan etnikai alapú kollektív identifikációs folyamat a határon túli magyarság helyzetének alakítására irányuló magyarországi kezdeményezések és programok nélkül is zajlik. Az RMT saját identifikációs gyakorlatai különösen mikroszinten erősek, sokféle formában, de kvázi hivatalos vagy ténylegesen hivatalos formában is (romániai magyar közélet, intézmények, politika). A földrajzi és társadalmi „szórványszituációk” függvényében

ez az identifikációs gyakorlat vagy individuális, vagy – változó mértékben – közösségi kontextusban zajlik (most már nem csupán térbeli vagy társadalmi csoportok, hanem digitális csoportok szintjén is). A magyarországi kezdeményezések és tematizációk nem meghatározzák, hanem csupán bővítik és fölerősítik ezt az identifikációs gyakorlatot. A tapasztalat azt mutatja, hogy ahol a magyarországi gyakorlat vagy tematizáció nem esik egybe a saját identifikációs gyakorlattal, ott a magyarországi kezdeményezés negligálódik, máshol pedig beépítődik, összekapcsolódik, sajátta válik.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Romániai magyar vonatkozásban a kisebbségi politizálás mai társadalmi szerepköre véleményem szerint megalapozatlan módon túl van értékelve. Az érdekvédelmi-érdekérvényesítő politizáláson túlmenően a kisebbségi politizálás társadalomformáló szerepe lényeges mértékben lecsökkent. Annak magyarázata, hogy a romániai magyar politizálásnak az 1990-es évekre jellemző társadalomszervező-társadalomépítő szemlélete és gyakorlata (lassan az ilyen jellegű szakmai tematizáció is) leépült, aligha magyarázható csak a magyarországi identitáspolitika hatásával. Már csak azért sem, mert a kisebbségi magyar politikának hasonló, strukturális hatást célzó/eredményező kezdeményezésekre és programokra (állampolgárság, óvodaépítés, templomfelújítás, egyetemi képzés, tudományos élet szervezése és hasonlók) cselekvési tere és eszköze nem volt.

Részben túlzónak érzem a magyarországi identitáspolitika sikerességével kapcsolatos véleményeket abban az értelemben, hogy ez a siker nem pusztán az identitáspolitika érdeme. A magyarországi identitáspolitika ugyanis könnyű helyzetben van, kétféle vonatkozásban is. Egyfelől a romániai magyar népességnek a globális térhez való kapcsolódása az azonos nyelv okán – részben még a fiatal korosztályban is – magyarországi közvetítéssel zajlik. Másfelől, nem politikai jellegű kapcsolódási felületek is nagyszámban működnek (tömegkultúra, fogyasztás, influenszerek hatása stb.). Ez a két kapcsolódási felület jelentős részben megkönnyíti az identitáspolitika dolgát, nem kell kommunikációs közeget építenie, és jó-néhány nem politikai szereplőtől közvetett módon támogatást, megerősítést is kap. Tény, hogy a népszerű magyarországi pszichológus körútját, a menő rockzenész koncertjeit, az MCC központok oktatási kínálatát és hasonlókat nem a kisebbségi politikum szervezi, ehhez eszközei, erőforrásai nincsenek. Szakmai és közpolitikai vonatkozásban is megválaszolásra váró kérdés, hogy ebben a helyzetben – az érdekvédelmi-érdekérvényesítő politizáláson túlmenően – a kisebbségi politizálásnak lehet-e tényleges társadalomszervező, társadalomformáló szerepe? Nem

nagyon van jele annak, hogy a kisebbségi politikumot ilyen szerepek keresése foglalkoztatná. A magyarországi identitáspolitika erdélyi térnyerését lehet kritizálni több szempontból, de azzal aligha lehet vádolni, hogy a romániai magyar közösség társadalomszervezésére-társadalomépítésére irányuló munkát kisajátította vagy ellehetetlenítette volna.

EGRY GÁBOR*

Kijózanodás nélkül?

Mindenekelőtt szeretném megköszönni a *Regio* szerkesztőségének a megkeresést. Az elmúlt években sokkal többet foglalkoztam történeti kérdésekkel és sokkal kevesebbet az aktuális nemzet- és szimbolikus/emlékezetpolitika összefüggéseivel, mint korábban, éppen ezért nem üres szólam, megtiszteltetésnek éreztem, hogy még nem feledkeztek el rólam. Maga a visszahúzódás pedig részben azzal függött össze, hogy 2010-et követően nem úgy tűnt, van tér értelmes dialógusra a feltett kérdésekről, nem is szólva a valamikor nemzetpolitikának hívott politika kritikus értékeléséről, hiába lehetne azt – saját kimondott és implicit mércéje alapján is – joggal bírálni.

Abban most sem vagyok biztos, hogy eljött-e ez az idő, de a felkérés elől nem szeretnék elfutni. Ezzel együtt biztosan nem vagyok alkalmas arra, hogy mind a négy kérdésre válaszoljak. Amiről elég bátor vagyok valamit megfogalmazni, az a harmadik és negyedik, természetesen saját, történeti és hangsúlyozottan csak korlátozottan társadalomkutatói szemszögemből.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A legfontosabb szerintem az autonómiaparadigma vége. Bárhogy is értékeljük annak realitását és bármennyire nyilvánvaló is volt az, hogy a mindenkori magyar kormányokat 2010 előtt is inkább a realizmus mozgatta, ennek jegyében pedig az autonómia sokkal inkább szimbolikus cél volt, mint tényleges célkitűzés, ez adott egyfajta emelkedett keretet is a kisebbségi politizálásának.

Aligha kell hosszan ecsetelni, miért jelenti a kettős állampolgárság ennek a végét. Ahol 2010-ig nem jött létre valamilyen keret, ott ma ez már szinte nem is téma, még ott sem, ahol a kettős állampolgárság elvileg tiltott. Többségi oldalról kézenfekvő ellenérv akadt, a kisebbségi elitek pedig láthatóan fel is adták azt. Ennek nyilván vannak sokkal kézelfoghatóbb okai is, mint a kettős állampolgárság – a budapesti erőforrások. Ugyanakkor maga az állampolgársági eljárás is oda vezetett, hogy a kisebbségi szervezetek lényegében a Fidesz választási mozgósító gépezetének részévé degradálódtak, amelyeknek előbb állampolgárokat, majd szavazatokat kell szállítaniuk.

Részben ebből is fakadt, hogy a kettős állampolgárság mint integrációs modell ráadásul a Budapesttel szembeni autonómia teljes megszűnésén alapul. Még akkor

* A szerző történész, a Politikatörténeti Intézet főigazgatója. E-mail: egrygabor@phistory.hu

is, mint Szerbiában, ahol elvben egy autonóm közösség jutott el oda, hogy teljes mértékben alárendelje magát mind a szerb, mind a budapesti kormánynak. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a kisebbségi szervezetek még akkor sem léphetnek fel nyilvánosan Budapesttel szemben, amikor saját közösségük legelemibb érdekei sérülnek Budapest politikája miatt – mint az megtörtént az USA-vízummentesség eltörlésében a határon túl született magyar állampolgárok számára.

Ahogy voltak, akik az autonómiaparadigma végét is előre jelezték, úgy olyanok is akadtak, akik egy másik lehetséges hatást is emlegettek: a negatív demográfiai trendek felerősödését. Nem lenne igazságos teljesen a kettős állampolgárságra fogyni a 2010 utáni népességfogyást és öregedést. Az azonban biztos, hogy észrevehetően több magyar még statisztikailag sem lett ettől, és elsősorban a kettős állampolgársággal kapcsolatban megfogalmazott migrációs várakozások legalább részben teljesültek. Ismétlem, nyilvánvalóan nem a kettős állampolgárság a migráció és a csökkenő termékenység oka, és remélhetőleg senki nem gondolta azt komolyan, hogy az majd megállítja, netán megfordítja az asszimilációt. Ami inkább hiányzik, az a szembenézés az ilyen jellegű politikai ígéretekkel, szólamokkal és vágyakkal, illetve azzal, hogy az emberek maguk is aktívan alakítják az életüket, sokszor egészen másra használva az állampolgárságot, mint azt fent elképzelik. Ha tetszik, a kettős állampolgárság elég jól bebizonyította a társadalommérnökösködés korlátait. Bizonyos értelemben akár szimbolikus igazságtételnek is felfogható, hogy paradox módon – bár részben egy statisztikai adatfelvételi változásnak is köszönhetően – éppen abban a közösségben volt a leginkább mérsékelt a népességfogyás, amelyik politikailag megosztott, kettős állampolgár csak titokban lehet és amelyik kulturálisan is a legközelebb áll a többséghez: Szlovákiában.

Ugyanakkor, bár ez csak közvetve kapcsolódik a kisebbségi közösségek körében végbement változásokhoz, Magyarországon elmozdulás érezhető velük kapcsolatban. Társadalmilag talán kevésbé – a felmérések továbbra is azt mutatják, hogy a szimbolikus állampolgárság többségi támogatása mellett annak konkrét tartalmát a többség a jelenleginél is szűkebbre szabná. A politikai mezőben azonban az állampolgárság megkérdőjelezése csak a periferián jellemző, és még a szavazati jog kapcsán is ez a helyzet. A kettős állampolgárság valójában konszenzuális álláspont, méghozzá szimbolikus tartalma miatt, és mivel ez a nemzetpolitika kiindulópontja, magát a konkrét közpolitikát is képtelenek bírálni. Ennek következtében pedig – a szavazati jog körül a választások előtt fellángoló vitát kivéve – mára ez a kérdés elvesztette korábbi jelentőségét.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Már az előző kérdés kapcsán is említettem, hogy a közösség szimbolikus önreprezentációja nyilvánvalóan beszűkült, nem is elsősorban a kettős állampolgárság, hanem az ahhoz kapcsolódó új magyar–magyar integrációs modell miatt. Igazából nincs rá válaszom, hogy ez az intézményes átalakítások (mindenekelőtt a Magyarország felé orientált, immár a magyarországi kultúrharcos propagandával telített médiatér, valamint a kritikát ellehetetlenítő megnövekedett, de mégis kegyként osztogatott finanszírozás) következménye volt, vagy inkább fordítva. A kettős állampolgárság mögött álló nemzetfelfogás, a saját nemzetállamon keresztül megvalósuló nemzetépítés és intézményesítés elkerülhetetlenül ide vezetett.

Az mindenesetre látszik, hogy a magyar kormány nem adta fel, és továbbra is küzd azzal a már a kettős állampolgárság biztosítása után megfogalmazott tervvel, hogy a magyar kormányzat, a magyar állam az élet minden területén integrálja a kisebbségi magyarokat, valamiféle extraterritoriális szuverenitás révén. Volt Kárpát-medencei fejlesztési terv (olyan résztervekkel, mint a Mikó Imre Terv), felszólították a minisztériumokat, hogy mindegyikük integrálja saját közpolitikaiba a szomszédos országban élő magyarokat is, most pedig éppen egy komplikált – és egyébként sikertelen – családpolitikát tervezünk kiterjeszteni rájuk.

Ami számomra kutatási területemen ebből a legérdekesebb, az a magyar nemzetpolitika átalakulása: a magyar emberek helyett egyre inkább a képzelt nemzeti terület, az olykor még Közép-Európával is azonosított Kárpát-medence áll a középpontban. Ide köti a magyar nemzet egészét az a küldetés, amit csak a nemzetállamuk révén tudnak betölteni, itt kell megszervezniük a vágyképek szerint hagyományos értékeket képviselő közép-európai nemzetek ellenállását a nyugati dekadenciával szemben, és ezt kell Európa legdinamikusabb gazdasági terévé tennünk. Az állampolgárság eszerint nyilván segített abban, hogy ismét a magyarok legyenek a Kárpát-medence legnépesebb nemzete (amint arra Orbán Viktor is hivatkozott), és ezzel visszaszerezzhessék történelmi küldetésüket.

Persze ez is paradox, miért ne lenne az? Hiszen az állampolgárság mégis csak az emberekről szól, az új nagy terv azonban már nemzeti térről. Viszont így legalább az is érthető, miként jelenhetett meg a szimbolikus és emlékezetpolitikában immár centrális helyen a hagyományos irredenta az Alkotmány utcai Nemzeti Összetartozás Emlékműveként. Ami Trianon gyógyírjaként került törvénybe, végül éppen annak meghaladhatatlanságát segíti. Hiszen az emberek az állampolgársággal újra Magyarországhoz köthetők, de a terület – amelynek nagy része egyébként már régen eltűnt a magyarok mentális térképéről – nem. Az örök veszteség.

Nem véletlen, hogy a kettős állampolgárság egyáltalán nem tudta megújítani a Trianonról való beszédet, nem hozta el a megemlékezés új módját. Részen azért, mert Trianon – kettős állampolgársággal vagy anélkül – mindig nyilvánvalóvá fogja tenni, hogy a nemzet nem egységes. (Még az elképzelt szenvedésében sem.) A kettős állampolgárság ilyen értelemben inkább még élesebb fénybe helyezte a magyar–magyar különbségeket. Nemcsak kisebbségi és magyarországi, hanem

magyarországi és magyarországi között is, ahol Trianon traumatikus emlékezete csak intenzív emlékezetpolitikával tartható fent.

A hivatalos politikában tehát betokozódik a visszatraumatizáló emlékezet. A különbségekről pedig egyelőre alig tudunk beszélni anélkül, hogy az ne legyen azonnal emocionális, ne a szavazati jog körüli sérelmek, a lerománózás, a megélhetési sovinizmus határozza meg. Ha egyszer végre megtaláljuk az új nyelvet, akkor viszont a kettős állampolgárságnak is lesz legalább egy pozitív következménye.

FIALA-BUTORA JÁNOS*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

A kérdést szűkebb kutatási területem, Szlovákia szempontjából válaszolom meg. A tömeges elvándorlás Szlovákiából Magyarország irányába nem volt jellemző sem az EU csatlakozás előtt, sem utána. A határmenti régiókban az ingázás könnyebbé és jelentősebb mértékűvé vált. Ezt pozitívan értékelhetjük, hiszen hozzájárult a gazdasági fejlődéshez és a munkanélküliség csökkenéséhez. A szlovákiai magyarok Magyarországra való elvándorlása nagyrészt a Magyarországon tanuló diákokhoz köthető, azonban ez nem feltétlenül az EU-csatlakozáshoz kapcsolódó jelenség, előtte is létezett.

A határtalanodásra én továbbra is mint kiaknázatlan lehetőségre tekintek. A Magyarországgal való kapcsolattartás továbbra is a szlovákiai magyarokra jellemző csak, szlovák nemzetiségűek kevésbé vesznek benne részt, mint amennyire az más szomszédos államok között megfigyelhető. Kevés kulturális és más program (turisztika, művelődés, bevásárlás) szólítja meg őket.

A szlovákiai magyarok kapcsolattartása Magyarországgal könnyebbé vált, mind az utazás, mind a kulturális termékek (például az előadók) importja által, de nem dimenzionálnám túl ezt a dolgot, nem beszélhetünk nagyságrendi ugrásról. A gazdasági együttműködésre is számos jó példa van, de annak volumene elmarad az elvárhatótól.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

Maga a kettős állampolgárság nem volt létfontosságú kérdés a szlovákiai magyarok számára, és most sem az. Komolyabb közösségi igény arra, hogy lehetőség legyen ennek felvételére, korábban nem fogalmazódott meg. A gyakorlati jelentősége pedig csekély, mivel mindkét állam a schengeni övezet tagja. Ezért valószínűleg nincs jelentős igény a magyar állampolgárságra.

Magát a népszavazást viszont nagy figyelemmel követték a szlovákiai magyarok, és több megszólaló kritizálta az akkori baloldali kampányt, amelyről sokan úgy érezték, hogy megbélyegzi őket. Sértőnek, demagógnak találták a határon túliakkal való riogatást. Ennek közvetlen következménye, hogy megnehezítette a szlovákiai

* A szerző a HUN-REN TK Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.
E-mail: fiala-butora.janos@tk.hun-ren.hu

magyar politikusoknak a magyar kormányok közötti egyensúlyozást: a baloldal elfogadhatatlanná vált a szlovákiai magyar szavazók nagy része számára. Innen eredeztethető az az ideológiai dominancia, amit a magyarországi jobboldal a határon túliak szemében betölt. A magyar kormány nemzetpolitikája teljesen a jobboldal terepe, az ő elképzeléseikhez képest értékelnek minden alternatívát. Egy alternatív, baloldali vagy liberális paradigmából kiinduló nemzetpolitika kidolgozása ellehetetlenült, legalábbis egy ideig. Akik e téren a Fidesz kritikusai voltak, azok is jobboldali (Jobbik) vagy jobboldali-liberális (Momentum) kiindulópontból közelítettek a kérdéshez.

Nem tudom, a népszavazás hatása meddig marad olyan akutnak érzett sérelem, ami ellehetetleníti a magyarországi baloldal felé történő politikai nyitást, de jelenleg érzésem szerint még az.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A szlovákiai magyarok szempontjából maga a magyar állampolgárság nem jelentős kérdés, komoly igény nem mutatkozott meg iránta, és politikai szinten sem volt megfogalmazva ilyen közösségi elvárás. A kettős állampolgárság szlovák kormány általi elutasítása viszont rámutatott arra, hogy mennyire csekély előrelépés történt a társnemzeti státusz felé: a szlovák politikai elit továbbra is idegen elemként és biztonsági kockázatként tekint a szlovákiai magyarokra. Az utóbbi időben ez már az egykori szövetségesekre is igaz, hiszen a jobboldali és liberális pártok sem támogatják a kettős állampolgárság visszaállítását 2020 és 2023 között.

E miatt a szlovák elutasítás miatt vált a magyar állampolgárság fontos kérdéssé: mindkét magyar párt kiállt mellette, és azóta is aránytalanul nagy súlyt kap a közösségi célok között és a közbeszédben is. Aránytalanul ahhoz képest, amennyi érintettje van a dolognak, és amekkora igény mutatkozik iránta. Tapasztalataim szerint még a Magyarországon élő szlovákiai magyarok jelentős része sem veszi fel a magyar állampolgárságot, pedig ők már szabadon megtehetnék.

A magyar állampolgárság azóta fontos lakmuszesztje a szlovák–magyar kapcsolatoknak. A szlovák pártok magyarokkal szembeni elutasítását jól mutatja, hogyan állnak ehhez a kérdéshez. És mutatja a jelenleg kiválónak mondott államközi kapcsolatok eredménytelenségét is: bár mióta Robert Fico Orbán Viktor stratégiai partnere, valóban kevésbé ellenséges a szlovákiai magyarokkal szemben, a kettős állampolgárság kérdése a két kormány vagy kormányfő tárgyalásai során nem merül fel. Ez egy olyan befagyott konfliktus, ami jól mutatja a kisebbségi érdekvérvényesítés korlátját Szlovákiában.

A kérdés megoldása talán nem is attól függ, hogy radikális fordulat következen be a szlovák pártok magyarsággépében, erre ugyanis kicsi az esély. Sokkal valószínűbb, hogy a szlovák pártok felismerik, hogy ez valóban kis súlyú kérdés

a szlovákiai magyarok számára is, és a probléma elveszíti lakmuszjellegét. A bizalmatlanság továbbra is megmarad, csak már nem ezen a kérdésen keresztül fog kifejeződni.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásban miként látja ezt a kérdést?

Sikertörténetnek semmiképpen nem tekinteném a határon túli közösségek érdeképviselete szempontjából. Objektív mércével sem a közösségek helyzete nem lett jobb, sem politikai érdeképviseletük hatékonyabb. A közösség sorskérdései szempontjából lényeges (nyelvi egyenlőség, társnemzeti státusz) és egyéb fontos (társadalmi marginalizáció megállítása, kisebbségi jogok bővítése) céljai szempontjából nem látok semmilyen eredményt. Viszont ezt nem kötném szorosan a magyar kormány magyarságpolitikájához, egyrészt mert ezek olyan folyamatok, amikre a magyar kormány kis hatással van, másrészt a kormány politikájának alternatívái sem sokkal kecsegtetőbbek ebből a szempontból. Különböző összetételű magyar kormányok és szomszédos partnereik az érdekvérvényesítés különböző formáival próbálkoztak már, és ezek a fenti célok szempontjából nagyrészt kudarcot vallottak.

A 2010 utáni kormányzati politikát más logika szerint lehet sikeresnek értékelni. Sikeres volt abban, hogy közvetlenebb ideológiai kapcsolat alakuljon ki a határon túli magyarok egy része és a magyar kormánypárt között. Ennek eredményeképpen egyfajta lojalitásverseny alakult ki a határon túli pártok és a Fidesz között: a határon túli választók már nem a határon túli pártokon keresztül támogatják a Fideszt, hanem egyes kérdésekben akár pártjaik álláspontjával szembehelyezkedve is. Ez a határon túli magyar politikusokat kényszerhelyzetbe hozza: egyre nehezebben vállalhatnak fel a magyar kormánnyal szemben kritikus vagy akár csak eltérő álláspontot. A határon túli pártok magyar kormánytól való függésének ez az egyik fontos összetevője az anyagi támogatáson kívül. Ennek következtében lényegesen csökkent a határon túli politikai pártok mozgásteret: érdeklődés esetén is kénytelenek a magyar kormány álláspontjához igazodni. Szlovákia esetében ez az önálló magyar politikai képviselő megszűnéséhez annyiban járul hozzá, hogy lehetetlen né teszi egy olyan politikai formáció kialakítását, ami a szlovákiai magyarok nagy részét képviselni tudná. Ez különösen szembetűnő azóta, hogy a Fidesz Robert Fico és pártja, a Smer mellett kötelezte el magát. A szlovákiai magyarokat esetleg a Smer ellenében lehetne egy gyűjtőpártba terelni, a Smer oldalán viszont semmiképpen sem, legalábbis ennek jelét nem látni. Ezzel a magyar kormány betetőzte a szlovákiai magyar politika krízisét, és hozzájárult az önálló parlamenti képviselő felszámolásához. Szimbolikus, hogy a folyamat elején, a kedvezményes honosítás elfogadása előtt mind a két akkori magyar párt, az MKP és a Híd vezetői arra kérték

a magyar kormányt, ne akkor és úgy fogadja el a törvényt – azonban nem találtak meghallgatásra. De hangsúlyoznám, hogy a magyar kormány politikája csak egy tényező a több közül, ami ide vezetett. Egy kevésbé kiszolgáltatott helyzetben lévő szlovákiai magyar párt minden bizonnyal jobban meg tudta volna őrizni mozgásterét. Csakhogy 2010-ben nem voltak ilyen helyzetben.

Nem látszik, hogy a magyar kormány mire tervezi használni az így kialakult szorosabb kapcsolatát a határon túli magyar közösségekkel. Jelenleg a magyarországi választások befolyásolásában ez nem volt jelentős tényező, bár itt még vannak tartalékok. Azt azonban az eddigi tapasztalatokból leszűrhetjük, hogy a cél nem a határon túli közösségek céljainak megvalósítása – ezek másodlagos szerepet kapnak.

Szkeptikus vagyok azzal kapcsolatban is, hogy a magyar kormány és a határon túli közösségek kapcsolata valóban annyira szoros-e, amilyennek mondják és láttatják. A határon túlra jutó támogatások nőttek és nagy nyilvánosságot kapnak, de ezek volumene nem meghatározó a közösségek életében. Csökkentésük ugyanolyan PR-veszteséget jelenthet a kormánynak, mint növelésük jelentett. A politikai hatást pedig nehéz mérni, de vannak jelek, miszerint ez is jelentősen túl van értékelve, minden oldalról. Jó példája ennek a 2024-es szlovák államelnök-választás, ahol a szlovákiai magyarok jelentős része látszólag a magyar kormány jelöltjére, Peter Pellegrinire szavazott. Azonban, ha mélyebben megvizsgáljuk az okokat, azt találjuk, hogy itt inkább véletlen egybeesésről, mint ok-okozati összefüggésről van szó. Könnyen kiderülhet, hogy a szoros ideológiai kapcsolat csak egy fügefalevél, még ha jelenleg kétségtelenül fokozatosan növekszik is a mértéke.

DR. GÁBRITY MOLNÁR IRÉN*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

A kilencvenes években a vajdasági magyarok újkeletű önszerveződésének folyamatában számos civil szervezet és párt alakult. Ekkor került előtérbe a nemzeti kisebbségek identitás- és magatartásvizsgálata (Jugoszlávia szétesése és a gazdasági összeomlás okozta gondok mellett). Főleg anyaországi támogatással sikeres tudományos kutatások folytak a következő témakörökben: nyelvhasználati szempontok, a magyar nyelvű oktatáshálózat feltérképezése, demográfiai, szórvány-, vallási és ifjúsági magatartásvizsgálatok, médiakutatások.

Az ezredforduló után a vajdasági magyarokkal kapcsolatos anyaországi politikát főleg két elvárás határozta meg: a szülőföldön való maradás hangoztatása, valamint a státusrendezés. Ez utóbbi kapcsán indult el Vajdaságban a magyarok kollektív kulturális autonómiáját meghatározó útkeresés is. A megfelelő intézménykeresés közepette tettük fel a kérdést: hol az a határ, ameddig a magyar közösség kollektív intézményeivel együttműködhet, esetleg integrálódhat Szerbia polgári-politikai közösségébe? A Szerbiában élő magyarok ugyanis szerb (vagy kettős) állampolgárok, de nem részesei a politikai nemzetnek. 2002-ben megalakult az ideiglenes Nemzeti Tanács (elektorok szavazása útján), majd 2010-ben a magyarok választói listája alapján. Miközben az Európában is egyedülálló intézményrendszer – a Magyar Nemzeti Tanács – kiépítése volt folyamatban, Szerbiában egyre nyilvánvalóbbá vált a magyar kisebbség azon nehézsége, hogy egységes politikai közösségként határozza meg magát. A lokális magyar közösségek, sőt az egyes szociális társadalmi rétegek (az értelmiségiek, a vállalkozók, a munkanélküliek, az idősek, a falu népe stb.) artikulációja nehézkessé vált, sőt megkockáztatom azt a megállapítást, hogy szétesőben van. Éppen ezért újabban kutatásaim fókuszában a következő témák szerepelnek: (1) a vajdasági magyarok tömeges emigrációja; (2) az anyanyelvű oktatás, a vajdasági magyar tannyelvű iskolahálózat feltérképezése; a magyar felsőoktatás intézményalapításának lehetőségei; (3) az ifjúságkutatások; (4) a magatartásvizsgálatok és (5) az etnikai önszerveződés.

Kutatásaimat a Magyarságkutató Tudományos Társaság publikációival együtt a vajdasági közélet szívesen fogadta. A Magyar Nemzeti Tanács szervei 2014-ig kutatási megbízásokkal is elláttak. Az utóbbi tíz évben azonban a megváltozott politikai légkörben az alapkutatások és az empirikus adatfeltárások iránt megcsappant az igény.

* A szerző egyetemi tanár, Szabadka. E-mail: gmolnariren@gmail.com

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

A 2004. évi sikertelen népszavazás a kettős állampolgárságról igen nagy csalódást okozott a vajdaságiak körében. Tisztában voltak azzal, hogy a magyar állampolgárság kedvezményes megszerzése megoldást jelenthetne bizonyos gondjaikra. Milošević bukása után (2000) a vajdasági magyarok helyzete fokozatosan javuló tendenciát mutatott, és Vajdaság autonómiája terén is pozitív változások történtek, és ezt a folyamatot kellett volna az anyaország részéről diplomatikusan támogatni. A kisebbségvédelem az anyaország részéről az esélyek kiegyenlítődése területén ugyan nem hozott volna jelentős változást, továbbá sem a demográfiai, sem a kivándorlási politikában, viszont a nemzetépítésben igen. Az évtizedek óta folyamatos emigrációs hullámok sorozata Szerbiából külföldre nem csitult. Számukra a szerb útlevel nem volt előnyös. Ugyanakkor a magyar kisebbség státusának a kérdése Szerbiában újra napirenden volt, miközben gyakoriak voltak a magyarelles atrocitások, melyek nemcsak a helyi közvéleményt izgatták, de nemzetközi visszhangot is kaptak. A magyarelles támadások száma 2004-ben és 2005-ben érte el csúcspontját, de a későbbiekben is rendszeresek voltak a személy elleni támadások (utcai verekedések, sértegetések etnikai alapon), a helyiségnévtáblák magyar részének lefestése és az épületek falain megjelenő uszító feliratok. Ebben a légkörben a szerbiai magyarok szívesen bevállalták volna a magyar állampolgárságot. A vajdaságiak pozitívabban ítélték meg a magyarországi jobboldali szereplőket, és nagyobb mértékben utasították el a baloldalt. Emlékszem, hogy az akkori kormány a jóléti sovinizmusra építette a kampányát, azt állítva, hogy az akár 95 milliárd forintos szociális többletköltséget is jelenthetne, ha a kettős állampolgárságot megszerző emberek áttelepülnének Magyarországra.

A sikertelen népszavazás hatással volt a Szerbiában élő magyarok önmeghatározására, és Magyarországgal szemben okozott egy bizonyos fokú elidegenedést is. Köztudott, hogy a vajdasági magyarok azonosságtudatának egyik legfontosabb jellemzője az erős területi kötődés: legtöbben „vajdasági magyarnak vallják magukat” itthon és külföldön is. Miközben körükben magas a sajtócsoport-orientáció mértéke, a Magyarországhoz való kötődés gyengének nevezhető. Meggyőződése, hogy a magyar államhoz való kötődés történelmi szinten is alacsony volt.

A vajdasági magyar közösség státusának, kulturális önazonosságának megtartásához ugyanakkor szükség volt és van az anyaországi (anyagi és politikai) támogatásokra. Egyes alapítványok kuratóriumában, szakemberi státusban, gyakran jelen voltam a helyi és regionális szükségletek meghatározásában, rangsorolásában. Amikor a magyarországi források 2004-re beszűkültek, kialakult egyfajta ígérvénypolitizálás. A Szülőföld Alapban például érezhetően intézmény- és gazdaságfejlesztési keretben gondolkodtak, miközben nem voltak mindig láthatóak

a valós prioritások. Igyekeztek látványos nagy projekteket vagy intézményműködtetést finanszírozni. Ekkoriban valósult meg a vajdasági magyarok néhány fontos intézményalapító tevékenysége is, például a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet (Zenta). Megjegyzem, hogy akkoriban a Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar létrehozása Szabadkán elsősorban nem magyarországi forrásokból, hanem az újvidéki állami egyetem részeként, szerbiai/tartományi pénzeléssel valósult meg. Az anyaország jelentős támogatása a Tanítóképző épületének felújításához 10 évvel később érkezett meg.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Szerbiában a kettős állampolgárság nem nyújt újabb többletjogokat azon a potenciális mozgásszabadságon kívül, hogy az érintett kettős állampolgár könnyebben cserélhet lakhelyet. Gyakori kérdés volt a könnyített honosítás intézményének a bevezetésekor, hogy ez kiváltja-e a vajdasági magyarok tömegesebb elvándorlását. A többségi nemzet ennek örülhetett is, hiszen a szerb nemzetállam homogenizálásában volt érdekelt. Ugyanakkor valljuk be, hogy az anyaországba költöző külföldi magyarok pótolhatták az ottani demográfiai deficitet, hiszen a statisztika azt is kimutatja, hogy Vajdaságból Magyarországra főleg az értelmiségiek, a magasabb iskolavégzettségűek és a vállalkozók költöztek át.

A magyar állampolgárság kedvezményes odaítélése nem okozott kardinális változást a szülőföldön maradók esetében. Más a helyzet azokkal, akik az elvándorlás ttervezgették. Az ő esetükben valóban némi segítséget nyújtott az állampolgárság, hiszen EU-kompatibilis útlevélhez jutottak. Migrációkutatásaim azt mutatták, hogy az utóbbi évtizedben nem drasztikusan, de jelentősen növekedett a külföldre vándorlás tényleges megtervezése a vajdasági magyarok körében. A honosítási kérelmek számát tekintve a legkimagaslóbb a 2013-as év volt, közel negyvenezen igényeltek magyar állampolgárságot Szerbiából csak abban az évben. Meg kell jegyezni, hogy nemcsak a vajdasági magyarok, hanem felmenőjükre hivatkozva más nemzetiségűek is átadták a kérelmüket. A magyar állampolgárság megszerzése ugyanakkor nem jelenti egyértelműen azt, hogy a kettős állampolgárok el is hagyták a szülőföldjüket. Máig mintegy 180 000 vajdasági szerzett kettős szerb–magyar állampolgárságot, miközben 2011 és 2022 között a népességösszeírás adatok kb. 70 000 vajdasági magyarral kevesebbet regisztráltak. Becslésem alapján ebből az elvándorlás 40 000 főnyi csökkenést jelent (nincs benne az ingázók száma, a becslés kb. 20 000 fő), a természetes natalitás okozta csökkenés pedig közel 30 000 fő.

Az eddigi kutatási eredményeim azt tanúsítják, hogy a Szerbiában élők főleg a jobb megélhetés, a munkavállalás, a vállalkozás vagy a továbbtanulás miatt vándorolnak el. A Magyarország felé irányuló vajdasági emigráció zöme gazdasági okokkal magyarázható. Beindultak a kétlaki vállalkozások, a karrierépítési célú

migráció formái, a szakemberek ingázása. A lakóhelyváltoztatással járó migráció méretét csak becsülni tudom. A folyamatos elvándorlás külföldre évenként akár 6000 főnyi csökkenést is jelent a vajdasági magyar közösségnek. Megjegyzem, hogy a legutóbbi lakosság-összeíráskor 184 442 magyart írtak össze Szerbiában. A szerb–magyar határsávban kialakult jellegzetes migrációs típusok pedig a következők: letelepült bevándorlók (hosszú távú vagy végleges migráció), áttelepült cirkulálók (gyakori hazajárás, kétlaki munkavégzés főleg a határsávban), ingázó szezonális, átmeneti munkát vállalók (három hónaptól egy évig), tanulók, egyetemisták és a gyermekeiket követő idősek. Kutatásainkban kimutattuk a migráció etnocentrikus jellegét, vagyis a délvidéki magyarok külföldön egymást keresve kontaktzónákat alakítottak ki. Létrejött a Nyugat-Európa felé irányuló tranzitmigráció is, amikor a mobilitás először Magyarországra irányul, majd onnan valamelyik más európai uniós államba. Sokáig az emigránsok főleg fiatal szakemberek voltak. Ma is többségben vannak, de jelentős számban indulnak útnak a középkorúak is a jobb megélhetés reményében.

Nem szeretnék megfélemlíteni a kedvezményes magyar állampolgárság megszerzésének emocionális vagy akár erkölcsi oldaláról sem. A hátrányosan kisebbségi helyzetben élő ember keresi a nemzettársakkal való szolidaritást, a segítséget. Egyfajta közösségvállalás kinyilvánítása nagyon fontos ilyenkor. Ugyanakkor ennek van politikai dimenziója is. 2018-tól a Vajdasági Magyar Szövetség már célzott regisztrációs kampányt folytatott annak érdekében, hogy minél több vajdasági magyar kérje felvételét a választói névjegyzékbe, és vegyen részt a magyarországi választásokon. A terepi kampánynak köszönhetően 2018 áprilisára már 53 900 szerb–magyar kettős állampolgár regisztrált a választói névjegyzékbe.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitikára hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Nehéz a közösségi identitástudatát megőriznie egy atomizálódott, asszimilációs és migrációs folyamatokkal megterhelt közösségnek. Ilyen helyzetben a folklorizálódás szintjén fennmaradó etnikai identitáspolitikai nem elégséges. A nemzeti közösségismény fejlesztése tisztán politikai párt útján sem elegendő. Mégis, az utóbbi évtizedek azt mutatták, hogy Vajdaságban a magyarok a kisebbségpolitika megformálását átengedték a domináló pártoknak. A Vajdasági Magyar Szövetség a kisebbségpolitikát csakis a mindenkor szerb hatalmon lévő párttal (jelenleg a Szerb Haladó Párttal) koalícióban tudja megformálni országos és lokális szinteken is. A vezető párt és a független értelmiségiek vitája sivár, a politikai csatározások sikertelenek, ami a lakosság politikai passzivitásához vezetett.

Szerbiában az országos pártpolitikában kialakult egy „hatalmi szentháromság”. A szerb állami szervezetekben tömörülő uralkodó elit egy kézben tartja a politikai/képviselői, gazdasági/pénzügyi és bűnüldözési/igazságszolgáltatási hatalmat. A kiürült politikai szervezeti formáknak „drága a kisebbségvédelem”, és nincs is rá szükség, hiszen „már mindenki tud szerbül”. A szerb nemzeti program nemigen tűri, hogy kisebbségi részről bírálják. Az elfogadott jogszabályok sokasága ellenére a valóságban a hatósugaruk gyakran rövid. A kisebbségvédelem csak néhány területre terjed ki a pozitív diszkrimináció elvével, mind például akkor, amikor a VMSZ kieszközli a néhány tanuló magyar tannyelvű osztályok megtartását is az általános iskolákban.

Ezzel egy időben a magyarországi kormány sikertörténetnek könyveli el a szerb kormánnyal kialakított baráti és folyamatosan egyeztető politikát az utóbbi két évtizedben. A vajdasági magyarok ebből az „összeölekezésből” látszólag hatalmasat kamatoztatnak. A probléma megoldása a szülőföldön maradás és egy elégedett autonóm kisebbségi intézményekkel rendelkező közösségépítés lenne, ám ebbe beleszól a tömeges elvándorlás. Újabban, 2016 óta az anyaország a Prosperitati Alapítvány által vállalkozástámogató befektetőként jelenik meg a kisebbségi magyar gondok megoldásában. A Magyarországtól kapott intézmények és vállalkozások támogatása jelentős, de már nem elegendő az elvándorlás és a magyarok foglalkozásának a megfékezéséhez. A pénzelosztási mechanizmusban jelentős a párthatalom befolyása.

A hagyományos kisebbségpolitika megformálása már a múlté, ugyanis a vajdasági civil szféra a kilencvenes években induló expanziója ellenére is eklektikus, szervezetlen maradt, az együttműködés hiányában nem áttekinthető, így a közösségfejlesztés spontán vagy civil eszközeit sem produkálja eléggé. A civil társadalomnak ma nincs egységes fellépése a kisebbségpolitika területén, a vajdasági magyar civil szféra ma a legtöbb esetben anyagi és kádergondokkal küszködik. A magyar érdekeltségű intézmények forráselosztásért folytatott vitájában Vajdaságban immár tradicionálisan a politikai eliteké a döntő szerep, amivel a fogyatkozó közösség társadalomépítése gyakorlatilag politikai munkává alakult át. Így vált politikafüggővé a területfejlesztés, a vállalkozásfejlesztés vagy az új munkahelyek megteremtése is. Maguk a kisebbségi intézmények is a politikai elit által szervezendő és ellenőrizendő projektekké alakultak át.

GÖNCZ LÁSZLÓ*

Muravidéki reflexió

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Emlékszem a határon túli magyar közösségek képviselőinek politikai, tudományos, kulturális és irodalmi életével összefüggő összejöveteleire a térségben lezajló – 1989 utáni – rendszerváltás idején, valamint az azt követő években, mivel néhányon részt vehettem. A „hivatalos” és informális beszélgetések keretében a nemzeti együvé tartozás erősítését szolgáló útkeresés mellett (mivel az 1989 előtt alkalmi és rendszertelen volt) már akkor fontos igényként vetődött fel a térség államai európai integrációjának a kérdése. E folyamat megjósolhatatlan időzítése ellenére leginkább az államhatárok zökkenőmentes átjárhatóságának a fontossága volt a tárgyalások fókuszában, ami érthető, hiszen a magyar kisebbségi régiók legtöbbjére 1989 előtt a bezártság volt jellemző. E röpké „visszapillantással” csupán arra akarok utalni, hogy 1989 után a határon túli magyar közösségek és az anyaország közötti viszonyrendszerben a közvetlen és nyitott kapcsolattartás kialakítása képezte az egyik legfontosabb célt, aminél az államhatárok nyitottsága alapfeltétel volt. Az integrációs folyamat velejárójaként akkor az említett közegben még kevésbé a belső (EU-n belüli) és a külső integráció később megtapasztalt problémáira gondoltunk, ugyanis az államhatárokat átívelő nemzeti integrációhoz való eljutást tekintettük az egyik alapvető kihívásnak. A migráció mai (akkor legfeljebb csak rémálomként felmerülő) bonyodalmai és kihívásai a rendszerváltás utáni magyar–magyar kapcsolatok szövegetésénél csak elvétve merültek fel.

A kisebbségi magyar közösségeket illetően az 1980-as évek végén országonként számos tekintetben eltérő volt a helyzet, ezért az elvárások is differenciálódtak. A Muravidék esetében fontos jelenség volt, hogy a rendszerváltással szinte egybeesett (és összefüggött) a szlovén nemzeti önállósulási folyamat befejező szakasza. Az önálló Szlovén Köztársaság létrejötté a muravidéki magyarok szempontjából azt is jelentette, hogy nem a jugoszláviai (délvidéki) magyar közösség részeként alakíthatják a viszonyt Magyarországgal, hanem közvetlenül, tekintet nélkül a közösség nagyságrendjének mennyiségi korlátaira. Korábban erre csak nagyon csekély mértékben adódott lehetőség. A muravidéki magyarok kapcsolatát az anyaországgal az önállósulást véghezvivő szlovén politikai elit is támogatta, hiszen hasonló eljárást képviselt és

* A szerző történész, a szlovéniai Nemzetiségi Kutatóintézet Lendvai Kutatócsoportjának munkatársa. E-mail: gonz.laszlo1960@gmail.com

próbált kieszközölni a határon túli szlovén közösségek számára is. A magyar és szlovén közeg fejlettségi szintjének érezhető eltérései miatt Szlovénia javára (a különbség részben az 1945 utáni évtizedekben keletkezett, de a dualizmus idején a szlovénok lakta régiók összességében gazdasági tekintetben úgyszintén fejlettebbek voltak a Magyar Királyság legtöbb tájegységénél), a Muravidéken kevésbé kellett számolni a magyar nemzetiségű lakosság Magyarországra történő áttelepülésével. Míg a két világháború között, a térség Magyarországtól történő elcsatolása időszakában a muravidéki értelmiség az anyaország felé orientálódott, és jelentős arányban oda is költöztek vagy oda utasították ki őket, az 1950-es évek után ez a „folyamat” több tényező okán is megszakadt. (A magyar kisebbség elmarasztalása Magyarország II. világháborús szerepvállalása miatt, a „vasfüggöny” előidézte hermetikus elzártság, a Magyarországhoz tartozás vágyának okafogyottsága stb. miatt.) A muravidéki magyarok – főképpen gazdasági, szociális és kereskedelmi tekintetben – fokozatosan integrálódtak a szlovéniai társadalomba. Még az 1980-as évektől a tanulmányaikat az anyaországban végző muravidékiek közül is csupán elenyésző számban maradtak Magyarországon. Nagyobb gondot jelentett és jelent ma is a Muravidéktől lényegesen fejlettebb, más szlovéniai vidékekre való költözés, ami az itteni magyarok részéről sem idegen, és ezek aránya a rendszerváltás után folyamatosan növekszik. Ezt bizonyítja, hogy 2002-ben, az utolsó „klasszikus” szlovéniai népszámláláskor (amikor a lakosság nemzeti és nyelvi kötődésére még rákérdeztek) a magát magyarnak valló népességnek már közel 20%-a nem a szülőföldjén élt, hanem Szlovénia más vidékein, a legtöbben Ljubljanában. A jelenlegi arányt nem ismerjük, de feltételezhető, hogy ez akár meg is duplázódhatott. Másrészt, az utóbbi esztendőkből, főképpen az EU-hoz és a schengeni övezethez történő csatlakozás után (2004-ben, illetve 2007-ben), nem kevés azoknak a muravidéki magyaroknak a száma, akik Nyugat-Európa fejlettebb országaiban, régióiban telepedtek le véglegesen vagy ideiglenesen. Erre vonatkozóan sajnos úgyszintén nem rendelkezünk pontos adatokkal, csak a Mura menti régióra vonatkozó általános mutatók alapján következtethetünk a jelenségre.

Magyarország irányába az ún. határtalanodásnak ma sincs nagyobb befolyása, talán néhány tíze tehető az anyaországban állandó jelleggel letelepedők száma, aminek többnyire családalapítási okai voltak. Arra azonban van példa, hogy a „családi költségvetés” kedvezőbb alakulása okán a közvetlen határ menti magyarországi településeken – Tornyiszentmiklóson, Rédcisen, Lovásziban stb. – szlovéniai, főképpen muravidéki állampolgárok (köztük magyar nemzetiségűek is) ingatlant vásárolnak, és családjukkal ott élnek. Ennek ellenére többnyire megtartják szlovén állampolgárságukat, s Magyarországon ideiglenes tartózkodási státussal rendelkeznek. Többen közülük, többségében a magyar nemzetiségűek közül, élnek a kettős állampolgárság lehetőségével is, azonban a munkahelyük, egészségbiztosításuk stb. Szlovéniában van, a gyermekeik Szlovéniában járnak iskolába, valamint többnyire a muravidéki kulturális életbe kapcsolódnak be. Ezen túl van még egy sajátosság, ami az utóbbi években eléggé nagy arányú. Magyarországi szülők

nagy számban döntenek úgy, hogy a gyermekeiket a szlovéniai oktatási rendszer keretében létrehozott két tannyelvű általános (elemi) oktatási intézményekbe íratják. Hasonló folyamatról van szó, mint amire egy-két évtizeddel ezelőtt az osztrák határmentén már volt példa. A pártosfalvi és a göntérházi kétnyelvű általános iskolákban a magyarországi tanulók az említett intézmények diákállományának már közel a 40%-át képezik. Az eddig végzett rész kutatásaink szerint e szülői döntésnek leginkább nyelvtanulási oka van, valamint az, hogy valamennyire megismerjék a szomszédos régió jellegét, amitől gyermekeik nagyobb versenyképességét remélik jövőbeni munkavállalásuk során. A magyarországi munkavállalók Szlovéniában ugyan nincsenek sokan, de kétségtelenül sokkal intenzívebben jelentek meg, mint ahogyan arra az ellenkező irányban van példa. A muravidéki magyar nemzettudat-formálás szempontjából említésre méltó, hogy a magyarországi diákok muravidéki „beiskolázása” a magyarok lakta területen hozzásegít a kialakult oktatási-nevelési intézményrendszer megőrzéséhez (ennek hiányában nem kizárható, hogy valamelyik kisiskolát be kellett volna zárni), másrészt a tanintézmények belső miliójét, hangulatát a magyarországiak magyarabbá teszik. Másrészt ez azt is befolyásolja, hogy a magyarországi, demográfiai és fejlettségi szempontból eléggé hátrányos helyzetben lévő határmentén hiányoz(hat)nak a Szlovéniába beiskolázott diákok...

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

Véleményem szerint magyarországi belpolitikai ellentét szülte az említett népszavazás miatt létrejött helyzetet, ami aztán a határon túli magyarok szempontjából óriási pofonként csattant minden régióban. A kis lélekszámú muravidéki magyar közösségben is elégedetlenséget váltott ki az „eredmény”, szerencsére nagyobb, a későbbi időszakra kiható törésvonal itt nem bontakozott ki miatta. A magyar nemzeti tudat állapotára ennek ellenére hullámozó hatással volt; a muravidéki magyarok többségénél egyfajta dac jelentkezett, aminek az volt a lényege, hogy a kudarcént megélt anyaországi döntés ellenére képesek leszünk megmaradni magyar kötődésűnek. Voltak azonban olyan hangok is, hogy miért szorgalmazták a kisebbségi magyar intézmények a magyar kultúrát és törekednek az anyanyelv megőrzésére, ha a magyarországi kormánypárt eltaszította magától a határon túli közösségeket. Ha addig alkalmi volt a Fidesz iránt kifejezett szimpátia, a kettős állampolgárságról szóló sikertelen népszavazás után az említett párt iránti rokonszenv a Muravidéken is nőtt. A későbbiek során bizonyos mértékig „elfelejtődött” az esemény, a muravidéki véleményformálás középpontjába 2007-től a schengeni övezetbe tartozás hangoztatása, valamint az ahhoz fűzött határlégiesítési remények kerültek. A muravidéki magyar érdekvédelmi szervezetek által hangoztatott,

remélt és elvárt, az anyaországi lakossággal a korábbinál nagyobb erejű összetartozás-tudat azonban elmaradt. Ugyan máig – jogosan – az európai integrációs folyamat egyik legfontosabb hozadékának tekinthető az államhatárok légiesítése, különösképpen az államhatár mentén élők számára, és erőteljesen tiltakozunk annak minden jellegű korlátozásakor (például az 2015-ben bekövetkezett migrációs nyomás és a Covid-19 járvány idején bevezetett kisebb-nagyobb adminisztratív intézkedések esetén). Azonban a Muravidék és a szomszédos magyarországi régiók közötti gazdasági és turisztikai kapcsolatok mégsem nőttek jelentősen az elmúlt másfél évtizedben, a kultúra terén pedig talán a múlt század kilencvenes éveinek a szintjét sem érjük el, továbbá a családi kapcsolatok az idősebb generációk folyamatos csökkenésével úgyszintén fakultabbá váltak. Ennek ellenére a Szlovénia és Magyarország közötti szabad közlekedés óriási érték, a határ mentén élő fiatalabb nemzedékek számára teljesen magától értetődő, ezért nem férhet hozzá kétség, hogy e téren – bármilyen okból – bekövetkező változás óriási ellenszenvet és lázadást váltana ki a határ mindkét oldalán élő emberekben. A muravidéki magyarokban mindenképpen hevesebbet, de a megállapítás nemzeti hovatartozástól függetlenül is igaz.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Azzal kezdem, hogy – bár pontos adataim nincsenek – a kettős állampolgárság lehetőségével a muravidéki magyarok kisebb arányban éltek, mint a határon túli „nagy magyar régiókban”. Ennek számos oka van, valamennyire a nemzeti tudat tényleges ereje (megélése) befolyásolja ezt, valamint az is, hogy – bár a jogrend nem tiltotta, illetve tiltja a kettős állampolgárság intézményét – a szlovén közvélemény a vártnál nagyobb bizonytalansággal fogadta a magyar Országgyűlés erre vonatkozó döntését. Nem hivatalos adatok alapján az értelmiségieknél nagyobb a magyar állampolgárságot igénylő muravidékiek, illetve szlovéniaiak aránya. Az pedig talán valamennyire sajátos jelenség, hogy a Muravidékről más szlovéniai régiókba kerülők részéről – arányosan – nagyobb volt az érdeklődés a magyar állampolgárság iránt, aminek főleg gazdasági jellegű okai voltak (iparosok, valamint kereskedelemmel foglalkozók igényelték azt). A közvetlen határ menti falvakban feltételezéseink szerint a lakosságnak legfeljebb 10–15%-a igényelte a magyar állampolgárságot. Ami az igénylők okait illeti, a legfontosabb motívum a magyar nemzethez és kultúrához tartozás kinyilvánítása volt. A magyar választások keretében a szavazásra jogosult szlovéniai magyar állampolgároknak, nem hivatalos információ szerint, legfeljebb az ötöde szavazott. Bizonyára a muravidéki magarság kicsinységéből, valamint a közösségen belüli nemzeti alapú politikai pártok és irányzatok hiányából következik, hogy a kettős állampolgárságot vállalók és nem vállalók között nem alakult ki említésre méltó ellenszenv vagy konfliktus, akárcsak

a magyarországi pártküzdelem sem idéz elő a Muravidéken belső közösségi differenciálódást. Az sem cáfolható, hogy a Muravidéken is az átlagosnál erősebb a magyarországi konzervatív pártok támogatottsága.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásban miként látja ezt a kérdést?

E kérdéskört, illetve szempontokat mélyrehatóan (még) nem kutattam. Két jelenség azonban a Muravidék, illetve Szlovénia esetében megfigyelhető. A Magyarországot, annak belső közigazgatási szerkezetét, politikai és társadalmi jellemzőit elége hiányosan ismerő szlovén elemzői és médiakörök, valamint egyes politikai struktúrák (bár vannak kivételek is...) a muravidéki magyarok gazdasági programjainak a támogatását félelemmel fogadják, mert benne (azokban) – még mindig – magyar revíziós igényeket vélnek felfedezni. Szeretném leszögezni, hogy a támogatási rendszer hiányosságai ellenére objektíve semmi ilyenről nincs szó, ilyesmit egy magyar politikus szájából sem lehetett hallani az elmúlt harminc évben! A másik, valószínűleg sztereotip jelenség arra vonatkozik, hogy Szlovéniában a választásokon aktívan részt vevők kb. 20%-a hagyományosan a korábbi (eddig háromszor hivatalban lévő) kormányfő, Janez Janša pártját, az ún. SDS-t támogatja. A szavazók többi része Janša-ellenes, és mivel az említett pártvezető és a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor között hagyományosan jó a kapcsolat, a magyarországi támogatásokat (a Magyarországról érkező nagy gazdasági beruházásokat is – lásd MOL, OTP) a „Janša–Orbán paktum” következményének tekintik, és emiatt elmarasztalják.

Ami azonban ennél nagyobb probléma a magyar kormány támogatásait illetően, az az, hogy a különböző, gazdasági jellegű projektekre, beruházásokra biztosított magyar pénzforrások hatékonyságát a muravidéki magyarok nemzeti tudatának alakulására, valamint ezzel összefüggésben a közösség szülőföldön maradásának trendjét senki nem vizsgálja – sem az adományozó, sem a muravidéki érdekvédelmi szervezetek. Pedig nagy szükség lenne rá egyebek mellett azért is, hogy a magyar nemzeti önkormányzatok tevékenységét, politikai aktivitását tudatosabban lehessen tervezni és szervezni. Mellesleg egy-két magyarországi gazdasági jellegű beruházás a Muravidék magyarok lakta területén véleményem szerint nem volt eléggé átgondolt (néhányik talán indokolt sem), ezért nem meglepő, hogy esetenként komoly gondok merülnek fel. A félreértés elkerülése céljából hangsúlyozom, hogy nincs azzal gond, ha a nemzeti kisebbség saját érvényesülése és megmaradása céljából gazdasági alap létrehozására törekszik, és ezt részben azon ország költségvetéséből biztosítja, amelyhez tartozik (ennek Szlovéniában megteremtettük a törvényes alapját és költségvetési forrását), részben pedig az anyaország biztosítja azt. A nehézség esetünkben ott kezdődött, hogy a projektek kiválasztását nem előzte

meg kellő mértékű és minőségű előkészítő kutatói tevékenység (a racionális beruházások és ágazatok megállapításától a célcsoportok feltérképezéséig, valamint az esetleges piackutatásig), emellett több nagyobb volumenű beruházás közvetlenül az érdekvédelmi szervezet égisze alatt történik, ami aligha lehet a gazdasági alap hatékonyságának a járható útja. A kisebb mértékű egyéni juttatások általában serkentően hatnak, és az országon belül a fejletlenebb régiók közé tartozó Mura-vidék magyarlakta részének valamennyire a szociális kiegészítését képezik, azonban a nemzeti szempontból fontos hatékonyság vizsgálata e tekintetben is elmaradt eddig.

KAPITÁNY BALÁZS*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Demográfus szemmel nézve a transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció felerősödése elsősorban is módszertani kihívást jelentett és jelent. A klasszikus demográfiai mérőszámok egy olyan ideáltipikus emberképet feltételeznek, ahol a személyek egy jól meghatározható helyen élnek, és lehetőleg minél kevesebbet mozognak, főként nem országok között. Minden, ami ezzel ellentétes, nehezíti a demográfiai jelenségek hagyományos fogalmi keretek közötti leírhatóságát. A transznacionalizációval párhuzamosan nemcsak egy földrajzi terület lakosság-száma vált egyre kevésbé megbecsülhetővé, hanem mindenféle számított demográfiai mutatók is (például a termékenység, a várható élettartam) pontatlanabbá váltak.

Azonban természetesen ezek a jelenségek nemcsak azért érdekesek, mert módszertani kihívást jelentenek, hanem önmagukban is. A migráció új formái (a cirkuláris migráció, a határon átnyúló ingázás, a többlakiság) alapvetően formálták át egyes kistérségek képét: a pozsonyi, a kassai vagy a nagyváradai agglomeráció részévé váló magyarországi települések demográfiai képe nagyon érdekes és újszerű. A somogy-zalai határvidéken a tömeges német bevándorlás jelensége szintén újdonság, és bizonyos vonásait tekintve akár nemzetközi tekintetben is újszerű jelenségnek tekinthető, ezzel szemben a budapesti belváros gyors internacionalizálódása inkább hazai viszonylatban tekinthető újszerűnek. A tartós ki- és elvándorlással erőteljesen sújtott kistérségek (az országon belül és a határokon túl) helyzete szintén igen izgalmas demográfiai kérdés, akárcsak az osztrák–magyar határsávban egyre szélesedő hosszú távú ingázózóna jelentőségének a növekedése. Ezen jelenségek mögött jelentős részben a transznacionalizáció különféle formái állnak.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

Ha önmagában nézzük – következményeit nem tekintve –, akkor maga a népszavazás az eredménye és a kísérő kampány miatt is igen kártékony volt. Nemcsak a határon túl élők és az anyaországiak közötti viszonyrendszert rombolta, de a magyarországi politikai életet is nagyban és tartósan megmérgezte. A kettős állampolgárságról szóló népszavazás ebben a formájában már önmagában is egy

* A szerző demográfus, szociológus, a KSH Népeségtudományi Kutatóintézetének munkatársa. E-mail: kapitany@demografia.hu

csapdahelyzet volt, és az eredménye ráadásul egy újabb csapdahelyzetet jelentett. Ebből a csapdából csak egy módon lehetett a lehető legkevesebb sérüléssel kilépni: abba az irányba, ami aztán tényleg meg is történt, a kettős állampolgárság bevezetése felé. Azonban úgy gondolom, húsz év elteltével ma már elsősorban nem az egykori kampány és a népszavazás hatásai a fontosak, hanem ezek következményeinek a hatásai lehetnek izgalmasak. (Lásd a következő kérdést.)

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A kettős állampolgárság megadása bizonyos értelemben egyirányú utcába terelte a magyar nemzetpolitikát. Ennek lényege, hogy mihamarabb a külhoni magyarok állampolgárságot kapnak/kaphatnak, a külhoni magyarság nemcsak közösségként, hanem a tagok személyekként, közvetlenül kapcsolódnak Magyarországhoz. Ennek minden egyéni előnyével és közösségi hátrányával együtt. Azzal pedig, hogy a határok feletti nemzetegyesítés személyi szinten épít közjogi kapcsolatot a nem Magyarországon élő magyarok és Magyarország között, ez a közvetlen közjogi kapcsolat viszont eo ipso leértékeli a helyi közösségek (pártok, autonóm kisebbségi intézmények) közvetlen szerepét, és egyben csökkenti azok mozgásterét, rontja alkupozícióját a többségi elitekkel szemben.

A kettős állampolgárság megadásától kezdve a nemzetpolitika ezen fő iránya adott lett és visszafordíthatatlanná vált. Az irány tehát adott volt, a kérdés csak a mérték lett.

Egyfelől kérdéses volt, hogy mennyire erősödhetnek meg a személyi szintű közjogi kapcsolatok a külhoni magyarok és a magyar állam és intézményei között. Ezen a területen elindult a kapcsolatok erősítése: a (korlátozott) szavazójoggal, az egyes családtámogatások közvetlen elérhetőségével (anyasági támogatás, a fiatalok életkezdési támogatása). Az oktatási támogatások rendszerével közvetlen pénzügyi kapcsolat kezdett el kiépülni, és az állampolgárság előnyeit is kiaknázhatták (például az útlevészttással). Egyes vállalkozóknak jutott a magyarországi gazdaságfejlesztési támogatásokból is.

Ugyanekkor ezen az úton valamiért szisztematikusan nem haladt végig a magyar nemzetpolitika: a támogatások/szolgáltatások igénybevétele kapcsán a magyar állam mindmáig nem veszi figyelembe, hogy polgárainak jelentős része immár nem Magyarországon él, de szinte minden kapcsolat magyarországi lakcímet igényel. Így nem teremtette meg a magyar állam rendszerszerűen például annak a lehetőségét, hogy valaki külföldön élő magyar állampolgárként – magyarországi lakcím nélkül – üzemeltethessen magyarországi vállalkozást; noha ez több másik EU-s országban gond nélkül megoldható. Hiányzik annak a rendszerszerű megoldása, hogy egy Magyarországon lakcímmel nem rendelkező állampolgár fizethessen maga után TB-t, és később ennek alapján juthasson magyarországi (kiegészítő)

egészség- vagy nyugdíjbiztosításhoz stb. Ez viszont ahhoz vezetett, hogy az állampolgári jogok által nyújtott lehetőségekkel is élni akaró külhoni magyarok körében megjelent a fiktív lakcímlétesítés jelensége. Valószínűleg már a több százezetet is eléri azon külföldön élő magyar állampolgárok száma, akik rokonnál/ismerősnél/nyaralóban stb. magyarországi lakcímet létesítettek, tényleges ideköltözés nélkül. Ezzel a határon túli magyar közösségek háromfokozatúak lettek: vannak azok, akik „csak magyarok”; vannak azok, akik magyar állampolgársággal is rendelkeznek; és vannak azok, akik már magyarországi lakcímet is létesítettek.

A személyi szintű közjogi kapcsolatok következetes építése, a viszonyok szabályozása helyett teljesen véletlenszerűen és láthatóan koncepció nélkül, személyes lobbizások/kapcsolatok eredményként bizonyos magyarországi intézmények, szolgáltatások csökevényes formában megjelentek a határon túl. Például van olyan miniszterelnökségi háttérintézmény, amelynek működik határon túli „fiókja”, a magyar közmédia „Triplex Gerinctréninget” tart az érdeklődőknek határon túli intézményében, vagy éppen magyar állami forrásból működik határon túli falugazdász-hálózat, ortopédiai és szemészeti szűrővizsgálat, korai fejlesztő központ. De például nem működik védőnői hálózat, rákszűrés vagy fogyatékos otthon, és (tudtommal) semelyik magyar állami intézmény nem érzi feladatának azt, hogy az inkontinencia elleni intimtornát tartson az idősödő határon túli állampolgároknak.

Másfelől kérdéses, hogy a határon túli magyarokkal kiépített egyéni szintű közjogi kapcsolatok és az ilyen csökevényes és furcsa módon kiépülő intézményi kapcsolatok milyen mértékben „húzzák ki a szőnyeget” az egyes határon túli közösségek saját, helyi szerveződéseitől. A politikai mezőben ez valamennyire ismert és követett jelenség, látható, hogy a magyar kormánypárt hogyan vonta befolyása alá a külhoni magyarság legfontosabb politikai szerveződéseit, lecsökkentve ezzel a mozgásterüket. Megítélésem szerint ugyanez a folyamat kevésbé látványosan bár, de a kisebbségi önszerveződés egyéb intézményeiben is nagyon gyorsan bekövetkezett. A kisebbségi elitek vezetőinek korábbi egyértelmű lojalitási rendszerét („a kisebbségi közösség érdekeit képviselem az államalkotó nemzettel szemben, ehhez az adott esetben kérve az anyaország segítségét”) felváltó hármas lojalitási térben (anyaország, lakóhely országa, kisebbségi közösség) a hagyományos kisebbségi szakmai, szociális, civil, tudományos vagy diákszervezetek gyorsan dezintegrálódtak. Mivel az aktív tagok jelentős része magyar állampolgár (is), megnyíltak számukra a magyarországi intézmények határon túli csökevényeiben az érvényesülés útjai. A helyi civil szervezet vezetője egyben egy magyarországi közalapítvány alkalmazottja, a kisebbségi pedagógusszövetség vezetői magyarországi rendszámú autóval utaznak egyeztetni a minisztériumba, a „politikai szakértő” egyben egyéni vállalkozóként húz juttatást egy magyarországi állami intézménytől (ahol egyébként a lánya gyakornok) stb. Ráadásul az is egyre inkább kérdéses, hogy kinek is az érdekeit képviselem? Hiszen a közösség tagjainak jelentős része magyar állampolgár, szintén a többes lojalitási térben.

Ez a magyarországi nemzetpolitika által kiváltott folyamat nagyon gyorsan oda vezet, hogy a korábban határon túli magyar (rész)társadalmakként működő határon túli magyar közösségek – funkcionálisan – diaszpóra jellegű közösségekké alakulnak. Ez már visszafordíthatatlan folyamat. A magyar nemzetpolitika következő évtizedének az lenne a feladata, hogy szembenézzon ezen (részben általa előidézett) változás következményeivel, és így alakítsa át a határon túli magyarságot támogató intézményrendszerét.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

A friss, 2021/22-es népszámlálási kör a határon túli magyar közösségre vonatkozó demográfiai eredményei alapján sikertörténetről nem, látványos demográfiai katasztrófáról viszont egyre nyilvánvalóbban beszélhetünk a határon túli magyar közösségek kapcsán.

Ez alól talán éppen részben az a Felvidék a kivétel, ahová a „virtuális nemzetegyesítés vívmányai” a legkevesbe jutottak el: alig fordul elő a kettős állampolgárság, nem a magyar kormány befolyása alatt lévő politikai szervezet látja el a magyarok elsődleges politikai képviselését, a magyarországi támogatások jelentősége a kisebbségi kulturális, oktatási rendszerben a legalacsonyabb.

Ezzel szemben a Vajdaságban, ahol létrejött egyfajta formális kisebbségi autonómia, engedélyezett és elterjedt a kettős állampolgárság, jók az orszáközi kapcsolatok, nincsenek akadályozva a kisebbségeket célzó anyaországi (oktatási, gazdasági stb.) támogatások, a fogyás tempója mintegy megduplázódott, és elképesztő mértéket öltött a korábbi – még nem a jelenlegi nemzetpolitika által dominált – időszakhoz képest. 11 év alatt (2011 és 2022 között) 27%-kal zuhant a vajdasági magyar közösség létszáma. A 15–29 év közötti korosztályban a fogyás egyenesen 44% volt bő egy évtized alatt. Ennél kudarcosabb adat nemigen képzelhető el. De Erdélyben is egyértelműen gyorsult a magyar közösség fogyásának a tempója a korábbi időszakhoz képest, a létszám éppencsak meghaladta az egymilliósi határt.

Hogy ebben a szemünk előtt lezajló demográfiai felszámolásban milyen, mekkora szerepe, esetleg felelőssége van a 2010-et követő magyarországi nemzetpolitikának, az nyilván nem egyértelmű, és teljesen objektíven nem is megválaszolható kérdés. Nem tudjuk, hogy alakult volna a kettős állampolgárság, a magyarországi támogatások, kötődések, függőségek kiépítése nélkül ezen közösségek demográfiai helyzete. Természetesen az sem zárható ki, hogy egy másfajta, egy gyengébb nemzetpolitika esetén ma még kisebb magyar közösségek élnének a határon túl. A kárpátaljai magyarság felszámolásában nyilván csak érintőleges szerepet játszik a kettős állampolgárság által jelentett „menekülőút”, ugyanakkor

Erdély és a Vajdaság esetében a népesedési folyamatoknál szükséges és fontos lenne a 2010 utáni magyarországi kormányzati politika esetleges negatív hatásainak tudományos (nem publicisztikai szintű) vizsgálata.

Mindenesetre az tény, hogy a demográfiai adatok alapján sikertörténetről bizonyosan nem lehet beszélni. Nem lehet sikeresnek tekinteni egy nemzetpolitikát, ha közben a támogatott csoportok demográfiai értelemben igen gyorsan felszámolódnak, megszűnnek létezni (itt a kritikus határt valahol az évi 1%-ot meghaladó tempójú fogyásnál húznám meg).

KONTRA MIKLÓS*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Nyelvileg ez a kérdés érdektelen, migráció az EU-csatlakozások előtt is volt, s persze utánuk se állt le.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

Amennyire visszaemlékszem, a kampány és a népszavazás igen sok kárt okozott. Felelőtlen politikusok és más magyarok okozták a károkat.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Ez a kérdés vajon kikre vonatkozik? A szlovákiai magyarokra nyilván nem, de például az erdélyiek egy részére igen.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitikára hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Biztos vannak, akik sikertörténetnek tekintik. Nem tudom, köztük hányan lehetnek virtigli társadalomkutatók, de azt gondolom, hogy igen kevesen lehetnek. Mert például:

– Mi abban a sikertörténet, ha végnapjait éli mondjuk a drávaszögi magyarság, s közben öntik a magyarországi pénzt az eszéki focistadionba?

– Mi abban a sikertörténet, hogy magyar politikusok szüntelen szónokolnak a nemzet „megmaradásáról”, meg a „felvirágoztatásáról”, de közben meg se kérdezik a nyelvészeket, szociológusokat, pszichológusokat, hogy egy adott területen vagy vidéken lassítható-e, netán megállítható-e a nyelvcseré, s ha igen, hogyan? Az se jut eszükbe, hogy megrendeljenek ilyen tudományos kutatásokat.

* A szerző a Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kara Magyar Nyelvtudományi Tanszékének professor emeritusa. E-mail: kontram@gmail.com

– Vagy hát: mi abban a sikertörténet, hogy arra pazaroljuk a magyarországi és szlovákiai magyar forrásainkat, hogy ma négy egyetemen (Pozsonyban, Nyitrán, Komáromban és Eperjesen) képeznek magyartanárokat? Mutatis mutandis: Kolozsváron, Csíkszeredában és Nagyváradon is folyik egyetemi magyarnyelvű szociológusképzés.

– Mi abban a sikertörténet, hogy Szerbiában égető szükség van önálló magyar felsőoktatási és tudományos intézményekre, de amint Csányi Erzsébet írta nemrég: „Politikai akarat hiányában azonban ezekből a célokból szinte semmi nem valósult meg.”*

S végül: mi abban a sikertörténet, hogy – Salat Leventét idézem – „[A] magyar állam nem kezeli felnőttként a határon túli közösségeket a sorsukat befolyásoló döntésekben.”**

* Csányi Erzsébet: Vajdasági rálátás a tudományos fejlesztésekre. In: Kontra Miklós – Morvai Tünde (szerk.): *DOMUS 25: A Magyar Tudományos Akadémia határon túli ösztöndíjprogramja*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 2023. 67–70. 69.

** Vig Emese – Salat Levente: A magyar állam nem kezeli felnőttként a határon túli közösségeket a sorsukat befolyásoló döntésekben. *Transtelex*, 2023. január 21. <https://transtelex.ro/kozelet/2023/01/21/salat-levente-interju-masodik-resz> (Utolsó letöltés: 2024 július 7.)

KOVÁCS ATTILA*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Magyarország és Szlovénia egyidejűleg lépett be 2004-ben az EU-ba, majd 2007-ben a schengeni övezetbe is. Ebből kifolyólag a magyar–szlovén határ teljesen átjárhatóvá vált, amit elsősorban közvetlenül a határ mindkét oldalán élők tudtak kamatoztatni az élet számos területén (rokon- és ismerőslátogatás, munkavállalás, bevásárlás, turizmus, oktatás stb.). Ha a kisebbségi közösségek szempontjából nézzük a transznacionalizáció/határtalanodás kérdését, minden további nélkül kijelenthetjük, hogy a szlovéniai magyar, illetve a magyarországi szlovén közösség, akik őshonosan a magyar–szlovén határmenti térségben élnek, különösen sokat profitáltak a határtalanodással. Egyrészt azáltal, hogy a magyar–magyar, illetve a szlovén–szlovén kapcsolatok felerősödtek, kibővültek, másrészt azáltal, hogy az említett két kisebbségi közösség szorosabbra fűzte egymással a kapcsolatait.

Magyarország és Szlovénia csatlakozása az EU-hoz és a schengeni övezet-hez, a transznacionalizáció/határtalanodás, illetve az ezzel párhuzamosan megjelenő erőteljesebb migráció természetesen a kutatás területén is érezte hatását. A Ljubljanában székelő Nemzetiségi Kutatóintézetet (INV) ez elsősorban abban érintette, hogy az intézet által koordinált kutatások közül több is foglalkozott a határon túli szlovénok helyzetével az EU-s csatlakozást követően, azok hatásával az adott közösségekre.** Ezen kutatások természetéből kifolyólag a magyarországi, illetve a rábavidéki, Szentgotthárd környéki szlovén közösséget kutatta. Másrészt az INV kutatásai egyes határmenti szakaszokat is górcső alá vettek, mint például a „Mobility, Integration and Adaptation along the Hungarian-Slovenian Border” című projekt, amely a magyar–szlovén határszakaszt kutatta, és ezáltal az itt élő közösségeket is.

Az EU-csatlakozás egyik hozadéka volt az EU-s projektfinanszírozás, amely a kisebbségi közösségekre (is) vonatkozott. A szlovéniai magyar nemzetiségi oktatás*** területén 2011 óta folyamatosan vannak EU-s pénzekből támogatott oktatási projektek. Ezek közül az első kettőt, az ún. „oktatási projekteket” jómagam vezet-

* A szerző történész, a szlovéniai Nemzetiségi Kutatóintézet Lendvai Kutatócsoportjának munkatársa. E-mail: attila.kovacs@guest.arnes.si

** Az INV annak ellenére, hogy állami, illetve közintézmény a kutatás terén, az intézet évi költségvetésének kb. 65%-a van biztosítva a költségvetésből, a többi projektfinanszírozásból igyekszik megoldani. Ez viszont jelentősen kihat a kutatási témákra, mivel sok esetben a kiírási témához kell alkalmazkodni, és nem a kívánt, illetve a kutató számára aktuális témákhoz.

*** Szlovénia nemzetiségileg vegyesen lakott területén, a Muravidéken csak és kizárólag két nyelvű (szlovén–magyar tannyelvű) iskolák vannak. A nemzetiségileg vegyesen lakott területen (amely egy jogilag pontosan meghatározott területet ölel fel) élők számára, tehát mind

tem 2011–2013, valamint 2013–2015 között. Míg az első projekt „csak” a muravidéki/szlovéniai kétnyelvű oktatással foglalkozott, addig a második (2013–2015), valamint az azt követő projektek már a szlovéniai kétnyelvű iskolák mellett a magyarországi kétnyelvű (magyar–szlovén) iskolákat is bevonták.

Az EU-s projektfinanszírozás lehetőségével éltek a magyar–szlovén–osztrák határmenti régiókban tevékenykedő különböző kulturális és kutatási intézmények is. Így például a muraszombati múzeum által az osztrák és magyarországi partnerekkel közösen vitt INTERREG projekteken belül végeztem különböző kutatásokat a térség történelmével kapcsolatosan.*

Az elmúlt évtizedben egy korábban szokatlan folyamat vette kezdetét, nevezetesen magyarországi tanulók egyre nagyobb számban kezdtek el beiratkozni a muravidéki kétnyelvű (szlovén–magyar) általános iskolákba (KÁI). A 2024/25-ös tanévben már összesen 85 tanuló utazik mindennap Magyarországról, konkrétan Zala és Vas vármegyék Szlovéniával határos területeiről Muravidékre, ahol 3 iskolát látogatnak: a lendvai 1. sz. KÁI-t, a göntérházi KÁI-t és a pártosfalvi KÁI-t. A Szlovéniában tanuló magyarországi diákok helyzetét néhány évvel korábban kezdtem el mélyrehatóbban vizsgálni, másrészt pedig egy közös szlovén–magyar ARIS–NKFIH által kiírt pályázatban is szerepel a magyarországi tanulók szlovéniai általános iskolákban való részvételének további kutatása.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

Húsz év elteltével már nyugodtan leírhatjuk, hogy a Magyarok Világszövetsége által kezdeményezett népszavazás és a vele párhuzamosan zajló kampány elsősorban nem a határon túli magyarság kettős állampolgárságáról szólt, hanem a magyar belpolitikai harc egyik megnyilvánulási formája volt. Ebben a legfájóbb számomra az volt, hogy a magyar politikai pártok nem tudtak (nem akartak?) közös nevezőre jutni a határon túli magyarság kapcsán, és az országhatáron belül és kívül élő magyarság közös érdekeit figyelembe véve egy mindenki számára elfogadható megoldást keresni.

A muravidéki magyarság politikai képviselője, valamint az értelmiségiek egy része a szlovéniai magyar hetilapban, a *Népújság*ban közölt írások szerint is hasonló véleményen volt, vagyis fájtlalták, hogy a magyarországi politikai elit nem tudott közös nevezőre jutni az állampolgárság ügyében. Egy részük azonban

a magyar, mint a szlovén és más nemzetiségű gyerekek számára csak kétnyelvű iskolák állnak rendelkezésre.

* Két projektben működtem közre. Szlovén–osztrák viszonylatban a 321 Go című projektben (<https://www.321go.si/>), míg szlovén–magyar viszonylatban a E-documenta Pannonicában (<https://www.documenta-pannonica.si/>).

a népszavazási kudarcért elsősorban a 2004-ben regnáló magyarországi kormány-pártokat jelölte meg, és egyfajta „világvége” hangulat lett úrrá rajta. Mindezek ellenére a szlovéniai magyarság politikai és más, egyéb területen működő vezetői (például a művelődés) továbbra is pragmatikusan együttműködtek az anyaország állami intézményeivel, a magyarországi politikai pártokkal.

Mindentől függetlenül úgy gondolom, hogy a szlovéniai vagy muravidéki magyar közösség mindennapi életét nem befolyásolta nagymértékben a népszavazási eredmény. Természetesen a muravidéki magyarok többsége, akik követték a népszavazásról szóló kampányt és magát a népszavazást, csalódtak az eredményekben, viszont a szlovén állam EU-s tagságából kiindulva és a szlovéniai kisebbségvédelem pozitív diszkriminációjának hála ezt nem élték meg annyira fájón, mint egyes más határon túli magyar közösségek.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A szlovéniai magyarságra a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézménye nem volt olyan jelentős hatással, mint a nagyobb határon túli magyar közösségekre, különösen az EU-tagsággal nem rendelkező és magyar kisebbségi közösségekkel bíró országokban. Ez egyrészt annak tudható be, hogy a szlovén állampolgárság, a szlovén útlevél és Szlovénia EU-tagsága viszonylag nagy mozgásszabadságot és munkavállalási lehetőséget biztosít a szlovéniai magyarok számára. Másrészt a szlovén állam pozitív kisebbségi joggyakorlata is segíti az otthonmaradást. Természetesen így is sokan voltak azok, akik felvették a magyar állampolgárságot, illetve éltek a honosítás lehetőségével. Személyes tapasztalatom alapján magyar állampolgárságot az idősebb generáció tagjai kértek, illetve éltek a könnyített honosítás intézményével, elsősorban érzelmi okokból, a magyarsághoz, Magyarországhoz való hovatartozás végett. Másrészt a nem hivatalos információk szerint viszonylag sok olyan személy kérte a magyar állampolgárságot, akik megpályázták a magyarországi gazdasági támogatásokat. Az állampolgárság nem volt feltétele a támogatásnak, de sokan úgy gondolták, hogy így könnyebben jutnak hozzá a magyarországi anyagi támogatásokhoz.

A kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézménye nem eredményezett jelentősebb Magyarországra vándorlást, sem jelentősebb munkavállalást az anyaországban a szlovéniai magyarság részéről. Természetesen voltak olyan személyek, akik vállaltak munkát Magyarországon, elsősorban Budapesten, de ezek száma elenyésző. Az is kérdéses, hogy ezen személyek a kettős állampolgárság, vagy inkább a határtalanítás, illetve a nagyváros, Budapest nyújtotta lehetőségek miatt költöztek el.

A szlovéniai magyar közösség már csak létszámából kifolyólag* sem tud jelentős szerepet játszani a magyarországi választási rendszerben. A 2022-es magyar országgyűlési választáson 168-an szavaztak.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitikára a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Előrebocsátanám, hogy a 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát nem volt lehetőségem kutatni, annak ellenére, hogy fontosnak tartom ennek mélyreható elemzését Szlovénia kapcsán (is). Egyedüli kivételt jelentett a 2018-as és 2022-es magyarországi országgyűlési választási eredmények elemzése, különös tekintettel a szlovéniai magyarságra nézve. Ennek kapcsán megállapítható, hogy a kb. 6000-es szlovéniai magyar közösség tagjai közül a 2022-es országgyűlési választásokra 290-en regisztráltak és összesen 168-an szavaztak.

A szlovéniai magyar közösség politizálására a 2010 utáni kormányzati magyarságpolitika közvetlenül nem tudott hatni, mivel a szlovéniai magyar közösség kis számából kifolyólag párt formájában nem szerveződött meg, a nemzetiségi politizálásnak elsősorban a szlovén önkormányzati rendszer szab keretet.** Más szóval, a szlovéniai magyar nemzetiségi/kisebbségi politika alapműködése nem függ a magyarországi támogatásoktól. A magyarországi kormányzati politika (Nemzetpolitikai Államtitkárság), különösen 2015 után, elsősorban a magyar nemzetiségi önkormányzatokkal, de különösen a politikai csúcsszervezettel (MMÖNK) épített ki nagyon mély közreműködést. Ez az együttműködés többek között az anyagi támogatások jelentős megnövekedésében is megnyilvánult. A támogatásoknak köszönhetően a szlovéniai magyarság életének számos területén (művelődés, oktatás, gazdaság stb.) valósultak meg különböző programok, melyek következtében egyrészt sok új munkahely is létrejött. Másrészt a járási nemzetiségi önkormányzatok, de különösen a politikai csúcsszervezet számos olyan projektet hajtott végre magyarországi támogatásokkal is, amelyek végeredménye valamilyen ingatlan formájában valósult meg. Kérdéses, hogy mi lesz ezen projektek sorsa, ha valamilyen oknál fogva megszűnne az anyaországi támogatás.

* Az utolsó klasszikus szlovén népszámlálás szerint (2002-es népszámlálás) 6243 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek Szlovéniában, közülük 5212-en éltek Muravidék nemzetiségileg vegyesen lakta járásaiban (občina). A 2022-es országgyűlési választási névjegyzék alapján 5485 magyar választópolgár volt az egész országban.

** A szlovéniai kisebbségvédelem egyébként lehetővé teszi a magyar (és olasz) nemzetiség teljes jogú képviselőjét a parlamentben, valamint a kisebbségi önkormányzatokon keresztül a lokális képviseletet.

A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikának azonban voltak közvetett hatásai is a közösségre, elsősorban azáltal, hogy nagyobb pénzmennyiség érkezett az anyaországból a muravidéki magyarság szervezeteibe. Ennek egyik következménye az lett, hogy egyre több „homo novus” jelent meg a nemzetiségi politikában, illetve a „kifizetőhelyeken”. Ez feszültséget eredményezett a közösségen belül, melynek ma is érezhető hatása van abban, hogy sok olyan személy, akik a 2010-es évek előtt (pénzszűke idején) közreműködtek a magyar nemzetiségi életben, eltávolodtak a magyar kisebbségi közösségtől, és nem működnek közre annak működésében.

MOLNÁR JÓZSEF*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Kutatási területem Kárpátalja népességét és magyarságát foglalja magába etnodemográfiai megközelítésben, és erre, értelemszerűen, jelentős hatása van a migrációnak.

Tekintve, hogy Ukrajna Magyarország EU-s csatlakozásakor kívül maradt az Unión, az esemény a vízumkényszer bevezetése nyomán az anyaország felé irányuló különböző formájú migrációt valamelyest megnehezítette. Azonban a magyar hatóságok liberális vízumpolitikája jelentősen tompította az ebből adódó kényelmetlenségeket, az EU-s vízum birtokában pedig az ukrán állampolgárok, így a kárpátaljai magyarok számára is megnyílt a szabad mozgás lehetősége az egész schengeni övezetben.

Hogy ez a lehetőség összességében fokozta-e az elvándorlást, a külföldi munkavállalást, annak megítélése inkább alapul politikai elfogultságokon, mintsem valós adatokon. A szórványosan rendelkezésre álló statisztikai, illetve kutatási adatok számottevő növekedést a kivándorlás mértékében ennek hatására nem mutattak, azonban annak iránya módosult: Magyarország mellett más európai célországok szerepe is erősödött.

Összességében tehát Magyarország EU-s csatlakozása pozitív hatással volt az Unión kívül maradt kárpátaljai magyarokra is.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

A kampány a kedélyeket akkoriban indokolatlanul felborzolta, de azok azóta fokozatosan lecsillapodtak. Hosszú távú hatást nem érzékelek, bár voltak és vannak, akik felnagyítják annak a jelentőségét, kiragadva egyes elemeket. Hadd ragadjak ki én is egy elemet: a sikertelen népszavazás, ha akaratlanul is, de rávilágított a nemzet egységének egyik aspektusára, nevezetesen, hogy mind az anyaország határain belül, mindazon kívül kisebbségben vannak azok, akik képesek, illetve hajlandóak nemzetben gondolkodni.

* A szerző geográfus, a beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Főiskola Földrajz és Turizmus Tanszék vezetője. E-mail: molnar.jozsef@kmf.org.ua

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Egyetértek azokkal, akik szerint ez járt a külhoni magyaroknak, akik, vagy akiknek az ősei nem önként mondtak le a magyar állampolgárságukról, azaz a könnyített honosítás felfogható egyfajta történelmi igazságtételként is.

Hallottam-olvastam olyan vélekedéseket is, hogy ezzel a Fidesz-kormány csak a klientúráját építi a határon túli magyarok körében. Ez is egy nézőpont, bár ezen logika mentén mozogva ha bárki bárkinek valami jót tesz, az interpretálható úgy, hogy a klientúráját építi.

A kritikusok egy másik csoportja szerint a könnyített honosítás eredményeként megszerzett magyar állampolgárság hozzájárult a kárpátjai magyarok elvándorlásának fokozódásához. Elképzelhető ilyen hatás is, bár a kutatások azt mutatják, hogy a kitelepülés és a külföldi munkavállalás jelentősen 2014-ben élénkült meg, a kelet-ukrajnai háborús események velejárójaként. Azt pedig, gondolom, aligha akarhatja bárki is, hogy az elvándorlást a lehetőségek korlátozásával (szögesdróttal?) fogjuk vissza. A közösség szempontjából, demográfiaiilag, az elvándorlás természetesen nemkívánatos, ám az egyén szabadságának a szűkítése túl nagy ár lenne e folyamatok lassításáért.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

A két nevezett véglet tükrözi a kormánypárti–ellenzéki alapon polarizált magyarországi belpolitikai rendszer véleménykülönbségét. Másrésről, a magyarságpolitika stratégiai és taktikai szinten megfogalmazódó kérdéseire tényleg nem mindig adhatók egyértelmű, minden szempontból jó válaszok. Vegyük csak a klasszikus „puhán vagy keményen?” dichotómiát a kisebbségi érdekek képviselete terén.

A kormányzati magyarságpolitikai stratégiával – amely alapvetően az egyes kisebbségi közösségek által megfogalmazott célok támogatásán alapul –, az ebből fakadó törekvésekkel, prioritásokkal összességében egyetértek az azok megvalósítására tett intézkedésekkel (az oktatás, kultúra, egyházak, gazdaság támogatása) szintén. Ugyanakkor a lebonyolítás, a támogatások célba juttatása módján nyilván lehetne javítani – írom ezt anélkül, hogy ezekre közvetlen rálátásom lenne.

A kisebbségi politizálás hagyományos értékeinek a magyarországi identitáspolitika hatására történő ellehetetlenülésére vonatkozó felvetés nagyon általános és számomra nehezen megfogható. Az is kérdéses, hogy miket tekintünk hagyományos értékeknek, és az is, hogy melyek lehetetlenülhettek el közülük?

Ami a magyarságpolitikának a kutatási területemre, azaz a kisebbségi közösség népesedésére gyakorolt hatását illeti, nem könnyű azt objektíven értékelni, akár a természetes szaporulat, akár a migráció vonatkozásában nézzük. Az elemzést ugyanaz bonyolítja, ami a hatékonyságot is csökkenti, nevezetesen, hogy mindkét folyamat számos tényező hatása alatt alakul, melyek közül a magyar kormányzati politika csak egy, és nem is a legmeghatározóbb. Továbbá, nincs kontrollcsoport, ami viszonyítási alapot jelenthetne a nemzetpolitikai döntések, intézkedések értékeléséhez.

Ha megnéznénk a nyers demográfiai mutatókat (a feltételes módot az indokolja, hogy a háborús helyzetre való tekintettel ilyeneket jelenleg nem tesznek közzé), amelyek nyilván nem sok biztatót mutatnának, azt a nemzetpolitika kudarcaként is interpretálhatnánk (van, aki így is tesz). Bár nyilvánvaló, hogy a helyzetet nem a nemzetpolitika okozta. A kérdés inkább az, voltak-e, vannak-e lehetőségek a magyar kormányzat kezében a gondok mérséklésére? A mérséklésre talán igen, és a működő támogatási rendszert ilyennek tekintem. A problémák azonban, és így a megoldásuk is (akár az elvándorlást, akár a természetes fogyást tekintjük) globális léptékű politikai, gazdasági, illetve társadalmi folyamatokban gyökereznek, amelyekre a magyar kormánynak aligha van hathatós befolyása.

SALAT LEVENTE*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

Kutatási területem az etnopolitika, a politikatudomány egyik újabb keletű alfejezete, amely az etnikai alapú politikai mobilizáció jelenségét vizsgálja, empirikus, összehasonlító módszerrel, az összehasonlítás egységei pedig az államok. Az etnopolitikai mobilizáció okai rendszerint azzal kapcsolatosak, hogy az államok népessége ritkán homogén, legtöbbször az államot saját tulajdonának tekintő domináns többségből és legalább egy, de gyakran több tucat vagy akár több száz nondomináns, kisebbségi közösségből tevődik össze, amelyek mindenike a többségtől eltérő nyelvének, kultúrájának, vallásának, jogi hagyományainak vagy jogrendjének a fenntartásában érdekelt. A domináns és nondomináns közösségek közötti strukturális egyenlőtlenségekből adódó előnyök, illetve hátrányok politikai dinamikákat eredményeznek: a nem domináns közösségek a helyzetük javítása érdekében aktivizálódnak politikailag, az állam erőforrásaihoz való hozzáférés vagy a politikai hatalomból való részesedés céljait követve, a domináns etnikumok pedig előjogaik és az állam intézményei fölött gyakorolt ellenőrzés megőrzése érdekében válasznak ellenmobilizációval a nondomináns közösségek politikai aktivizmusára. Ezek a politikai dinamikák nagy általánosságban kétféle konzekvenciát eredményeznek. Etnikai konfliktusokat, egyfelől, ott, ahol a domináns és nondomináns közösségek elváráshorizontjai közötti különbségek áthidalhatatlannak bizonyulnak hosszú távon, vagy az etnopolitikai kooperáció különböző formáit, másfelől, amelyek a nondomináns közösség elismerését és változatos intézményi alakzatokat eredményező akkomodációját feltételezik.

A migrációnak a 20. század második felére és a 21. század első két évtizedére jellemző formái a nondomináns közösségek újabb eseteit hozták létre a célországokban mind Észak-Amerikában és Nyugat-Európában, mind az ázsiai kontinens fejlettebb régióiban. Újabban az Európai Unió keleti tagállamai is célországok az ázsiai és afrikai bevándorlók számára. A migráció jelenségének nyilvánvalóan vannak pozitív hozadéka a célországok nézőpontjából, de az idegen kultúrájú bevándorlók akkomodációja egyre komolyabb etnopolitikai kihívásokkal szembesíti a befogadó országok intézményrendszerét. Ott, ahol az akkomodáció nem kap kellő figyelmet vagy kudarcot vall, az etnopolitikai jellegű konfliktusok és az erőszak előfordulásával kell számolni előbb-utóbb. Az akkomodáció ugyanakkor a bevándorlók által létrehozott közösségek politikai aktivizálódását is eredményezheti, ami további kihívás a befogadó államok politikai kultúrájára, intézményrendszerére nézvést.

* A szerző politológus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Politológia Tanszékének professzora. E-mail: lsalat@edrc.ro

Noha az etnopolitika figyelme eredetileg az állam- és nemzetépítés, illetve a dekolonizáció folyamatai által létrehozott nem domináns kisebbségekre irányult döntő mértékben, a migráció jelensége új kutatási területeket hozott létre, amelyek jelentősége minden bizonnyal nőni fog rövid és középtávon. Az EU tagországaiban a transznacionalizáció, illetve a határtalanodás jelensége a migráció összetett folyamatain belül egy további összetevőt eredményezett, amelynek etnopolitikai konzekvenciái ugyancsak nem elhanyagolhatók: a belső migránsokat kibocsátó egyes kelet-európai kisebbségi közösségek, amelyekkel korábban jelentős etnopolitikai potenciállal rendelkező aktorokként lehetett számolni, fokozatosan elveszítik politikai relevanciájukat, és ebből következően a közösség fennmaradását lehetővé tevő közösségszervező és jövőképző képességüket. A határon túli magyar kisebbségek – eltérő mértékben ugyan, de kivétel nélkül példaként említhetők erre a jelenségre.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

A kampány és maga a népszavazás – amelynek végső soron a határon túli magyarok helyzetétől független, a magyar belpolitika szereplőinek az érdekeire viszszavezethető okai voltak – egyértelműen káros következményeket eredményezett mind a kisebbségi magyar közösségek életében, mind az anyaországi magyarság összefüggésében, annak betudhatóan, hogy egyrészt mélyítette a szakadékokat az állampolgárság könnyített, letelepedéshez nem kötött megszerzését támogatók és az azt ellenzők között, másrészt radikalizálta mindkét tábor tagjait az elképzeléseikben. Ez a radikalizálódás fontos szerepet játszott abban, hogy rövid és középtávon minden esélye fölszámolódott annak, hogy az állampolgárság kiterjesztésének kérdéséről érdemi, szakpolitikai és nemzetstratégiai szempontokat figyelembe vevő társadalmi vitát lehessen lefolytatni, esetleg akár az érintettek képviselőinek a bevonásával, és lehetővé tette, hogy 2010-ben a választásokat megnyerő politikai pártok saját érdekeiknek megfelelően, a határon túli közösségek jövőjével kapcsolatos megfontolásokat ignorálva hozzanak döntéseket a kérdésben.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A könnyített honosítás intézményének a hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben nehéz egyetlen szempontból, általánosító jelleggel megítélni. Az állampolgárság megszerzésének a magyarországi áttelepedéshez nem kötött lehetősége különböző konzekvenciákat eredményezett a délvidéki, erdélyi, felvidéki és kárpátaljai magyarok tekintetében, aminek a részletezésére itt nem

térhetek ki. Az erdélyi magyarság összefüggésében is számolni kell azzal, hogy a kérdésre nagyon eltérő válasz kínálkozik akkor, ha a közösséget alkotó egyének szempontjából, vagy az erdélyi magyarság egészének a nézőpontjából, közép- és hosszú távú megmaradásának a kilátásait mérlegelve vizsgáljuk a kérdést. Amennyiben egyénenként gondolunk az erdélyi magyarokra, nem férhet kétség ahhoz, hogy a könnyített honosítás lehetővé válása egyfelől történelmi jóvátétel, másfelől az egyéni boldogulást, a jobb, méltóbbnak érzett élet szabadabb megválasztását tette lehetővé, és senkit nem lehet elítélni, ha élni kíván ezekkel a lehetőségekkel. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy minél többen döntenek a magyar állampolgárság felvétele mellett, annál valószínűbb, hogy az érintettek összefüggésében a szülőfölddel, illetve az azt magában foglaló román állam intézményeivel fenntartott kapcsolatok lazulásával kell számolni rövid és középtávon, hosszú távon pedig az önmagát megszervező, nyelvét, kultúráját a szülőföldön őrző és újratermelő erdélyi magyarság elsorvadásával.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Nehezen vitatható, hogy a 2010 utáni támogatáspolitikák igen látványosan teljesítettek, többek között abban a formában is, hogy a magyar adófizetők pénzéből folyósított juttatásoknak köszönhetően jelentős számú fontos befektetésre kerülhetett sor a határon túli, kisebbségi magyarok által lakott területeken, Erdélyt is beleértve, amelyek elvben a határon túli magyar közösségek életkörülményeinek a javítását, identitásuk megélésének és önbecsülésük kereteinek a támogatását célozták. Feltételezhető, hogy azok, akik ezeknek a befektetéseknek a lebonyolítói és közvetlen hasznélvezői voltak, úgy érezhették, hogy valóban ez történik. A támogatáspolitikák azonban a nemzetpolitikának vannak alárendelve, annak a legfontosabb eszközei, a nemzetpolitika egésze pedig ezekkel a célokkal nehezen összeegyeztethető elvek szerint viszonyult a határon túli közösségekhez. Ahelyett, hogy a folyósított tetemes támogatások az önmagukat belülről megszervező, prioritásaik tekintetében autonóm módon döntő közösségeknek nyújtott segítség logikáját érvényesítették volna, a támogatáspolitikai juttatások a befolyásszerzés eszközeivé váltak, amelyek azt eredményezték, hogy a magyar nemzetpolitika fokozatosan fölszámolta a határon túli magyar kisebbségek politikai önállóságát, és átvette a vezetést a jövőképzés tekintetében. Erdélyben mindez nem kevesebbet eredményezett, mint azt, hogy az RMDSZ, amelynek 2011-ig terjedő története – a sok tekintetben megfogalmazható kritikák ellenére – az etnopolitikai teljesítmény igen látványos példáját kínálja, fokozatosan elvesztette az etnopolitikai illetékességét, és immár nem az erdélyi magyarok érdekeit képviseli a román állammal szemben,

hanem a Fidesz érdekeit képviseli az erdélyi magyarok körében. A könnyített honosítás intézményének olyan erős volt a politikai üzenete, hogy azzal semmilyen alternatív jövőkép nem vehette fel a versenyt, az olyan végképp nem, amely az erdélyi magyarok helyét a román állam keretei között kereste.

A megfogalmazott kérdésre adható válasz annak függvénye következképpen, hogy kinek a nézőpontjából ítéljük meg a magyarságpolitika 2010 utáni alakulását. A magyar nemzet nevében 2010 óta eljárók nézőpontjából vitathatatlan sikertörténet az, ami történt: a korporatív alapon elgondolt, a határon túli közösségek viszonylagos önállóságát elismerő „szerződéses” nemzetfogalomhoz fűzött várakozásokat sikerült levenni a napirendről, és egy Budapestről irányított virtuális nemzetállami koncepcióval helyettesíteni, amely szerint az „összmagyar” fogalmába a határon túli magyarok nem testületileg, választott legitim vezetőik képviselete révén tartoznak bele, hanem egyénenként, a magyar állammal a fölvelt állampolgárság eszközletével létesített jogviszony alapján. A magyar politikai közösség fogalmának ez az újradefiniálása valóban nem kevesebb, mint a trianoni határokat nem létezőnek tekintő virtuális, transzterritoriális nemzetegyesítés, amelynek köszönhetően úgy lehet tekinteni, hogy a magyar nemzethez – immár nemcsak kulturális, hanem politikai értelemben is – tartozók sorsa nem az utódállamok hatóságainak a kegyeitől és jóindulatától függ, hanem a magyar állam képviselőinek a kezébe van letéve.

Ha a határon túli magyarok azon részének a nézőpontjából próbálunk állást foglalni, akik a szülőföldön, jelesül Erdélyben képzelik a maguk és utódaik, esetleg még azok utódainak is a jövőjét, nehéz nem látni, hogy a nemzetpolitika nemzetállami elgondolása előbb-utóbb az önfelszámolást fogja eredményezni, konkrétan azt, hogy a magyar nemzet valóban újra egyesül – Magyarország jelenlegi határai között. Aligha van ugyanis alapja annak, hogy a magyar állammal a kapcsolataikat egyre szorosabbra fűző, problémáikra megoldást a magyar államtól váró határon túli magyaroknak komolyabb esélye lehetne arra, hogy nyelvüket, kultúrájukat megőrizték, újratermeljék a szülőföldön úgy, hogy közben egyre távolabb kerülnek a többségi társadalomtól, a román állam intézményeitől, és egyre inkább a magyar kormány prioritásait követve, utasításai szerint élnek az életüket.

TÁTRAI PATRIK*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

A kérdésre az etnikai földrajz makroperspektívájából közelítve igyekszem válaszolni. A Kárpát-medence etnikai szerkezetének, demográfiai trendjeinek átalakulását tekintve az EU-s csatlakozás és ennek eredményei (legfőképp a felerősödő migrációs folyamatok) fokozatosan fejtették ki hatásukat. Ez nem meglepő, hiszen a Kárpát-medence országai az uniós integráció eltérő fokán álltak és állnak jelenleg is, a tagországok közül Románia és Horvátország később csatlakozott, míg Ukrajna és Szerbia jelenleg sem tagja az EU-nak.

Mindettől függetlenül a Kárpát-medence egyes országaiban hasonló folyamatok mennek végbe, amelyek nem elsősorban a csatlakozás aktusával függenek össze, hanem az EU-magországok munkaerőpiacainak a megnyitásával, illetve a különböző adminisztratív-politikai intézkedésekkel, amelyeken keresztül ezeket az új lehetőségeket ki lehetett használni. Ilyen volt például az egyszerűsített honosítás (kettős állampolgárság) bevezetése a vajdasági és kárpátaljai magyarok számára.

A fenti tényezőknek a Kárpát-medence népességére gyakorolt hatása egyértelmű volt: a 2000-es évek második felétől, de még inkább a 2010-es évektől jelentős munkaerőkiáramlás (kivándorlás, ideiglenes külföldi munkavállalás stb.) indult meg, amely e népességre – etnikai hovatartozástól függetlenül – hatást gyakorolt. A migrációs folyamatok természetesen egyenlőtlenül, az egyes országok, térségek fejlettségi szintjétől függően mentek végbe. Ennek megfelelően a migrációs folyamatok illeszkednek a globális folyamatokhoz és általában a fejletlenből a fejlett térségekbe irányulnak (keletről nyugatra), és az idő előrehaladtával egyre kevésbé jellemző a Kárpát-medencén belül megvalósuló nemzetközi migráció. Mindez azt is jelenti, hogy az 1990-es, 2000-es évek magyarországi sajátossága, az etnikai migráció kiemelt szerepe egyre csökken.

Kérdésként felmerülhet, hogy a kibontakozó új migráció, egyes esetekben a határok légiesedése mennyiben változtatta meg a korábbi mintázatokat, trendeket? Röviden: jelentősen. Nem meglepő módon a mobilitás adminisztratív korlátozásának időszakában, a szocializmusban a migrációs folyamatokat a belső migráció, leginkább pedig a városokba áramlás, az urbanizáció dominálta. Az 1990-es évek átmeneti időszakát követően, illetve a belső migrációban dominánssá váló szuburbanizációval párhuzamosan a népesség térbeli elrendeződésében legalább ekkora szerep jut a nemzetközi migrációnak. Különösen igaz ez a kisebbségi magyar

* A szerző geográfus, a HUN-REN CSFK Földrajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. E-mail: tatrapatrik@gmail.com

közösségekre. Esetükben a népszámlálások által rögzített létszámváltozásukban meghatározó szerepe van az elvándorlásnak (a négy nagy közösség közül egyértelműen igaz ez Erdélyre és Kárpátaljára, nagymértékben a Vajdaságra, míg a szlovákiai magyarok esetében a hatásai mérsékeltek).

A Kárpát-medence etnikai makrofolyamait tekintve tehát egyértelműen meghatározó szerepe lett a nemzetközi migrációnak az elmúlt 20 évben. Ugyanakkor a migráció etnikailag nem szelektív, legfeljebb időbeli megkésettiségek vannak. Így bár a kisebbségi magyarok elvándorlása az 1990-es, 2000-es években rendre nagyobb mértékű volt, mint a többségi nemzeteké, a 2010-es évekre mindez kiegyenlítődött. Ez egyben azt is jelenti, hogy bár a Kárpát-medence országaiból jelentős népességhiáramlás történt, a folyamatban az etnikai kisebbségek (kiemelten gondolva itt a magyarokra) nem felülreprezentáltak. Ebből az is következik, hogy ha a magyarok aránya csökken is az adott országban, ez nem a nagyobb mértékű kivándorlásukkal hozható összefüggésbe, hanem az általánosan jellemző, a többségi nemzetétől elmaradó etnikai reprodukciójukkal. Ez a szomszédos országok magyar közösségei esetében általában a természetes szaporodás kedvezőtlen értékeit jelenti, míg Szlovákiában főként az asszimilációt. Ettől függetlenül megemlítendő, hogy mind a Vajdaságban, mind Kárpátalján a demográfiai összeomlás szélén áll a helyi magyarság. Ennek okai főként a háborús helyzetekkel (gondolva itt a jugoszláv háborúkra is), az azok nyomán fellépő gazdasági összeomlással, illetve az erre adott migrációs válasszal állnak összefüggésben. E folyamat szelektív, hiszen elsősorban a fiatalabb generációk vesznek részt benne, ami így visszahat a természetes szaporulatra is. Ennek eredményeként például a vajdasági magyarok több mint fele 50 év feletti a 2022-es népszámlálás szerint.

Fontos megjegyezni még, hogy a nemzetközi migráció a Kárpát-medence etnikai térképét nem rajzolta át. Az etnikai térszerkezet leglátványosabb változásai az elmúlt 20 évben tehát nem a nemzetközi vándorláshoz, hanem a nagyvárosok szuburbán zónáihoz (például Pozsonyban, Ungváron, Kolozsvárt), illetve a periférikus térségekben a roma népesség növekvő koncentrációjához kapcsolódnak.

Meg kell még említeni a Kárpát-medencén kívülről érkező bevándorlás hatását is, hiszen enélkül nem lenne teljes a kép. Bár nagysága jelentősen elmarad a kivándorlásétól, és döntően a városokat érinti, a jövőben egyre inkább számolhatunk e jelenséggel, valamint ennek tematizálódásával, etnicizálódásával, ahogy az esetenként (például Ditróban) már meg is történt.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Az egyszerűsített honosítás (kettős állampolgárság) hatásait és következményeit a kutatócsoportunk által mélyrehatóbban vizsgált kárpátaljai magyar közösségeken keresztül szeretném érzékeltetni. Előrebocsátom, hogy a magyar állampolgárság

extraterritoriális felvétele nagyon sok esetben érzelmi motivációra vezethető vissza, kutatásainkban azonban nem ezt az aspektust vizsgáltuk, hanem az általánosabb társadalmi-gazdasági kontextust.

A magyar állampolgárság egyszerűsített felvételének lehetősége talán sehol nem eredményezett olyan komplex hatásokat, mint Kárpátalján. Ezek közül a legfontosabb talán a migráció megkönnyítése volt. Kárpátalján, az ukrán állam egyes területeken megnyilvánuló diszfunkcionalitásának következményeként, már az 1990-es évek elejétől megindultak a megélhetés határhoz köthető formái (csempészet, idénymunka, kivándorlás stb.). A periférikus, gazdaságilag elmaradott térség ezután is népességbocskátó régió maradt. Ebben a helyzetben a 2011-ben életbe lépő egyszerűsített honosítás fontos adminisztratív könnyebbséget jelentett a megélhetést biztosító külföldi munkavállalás elérésében. Mindez a 2014-től kibontakozó (geo)politikai konfliktusok és gazdasági nehézségek közepette kulcsfontosságú eszközzé vált. A Summa 2017 felmérés szerint a kárpátaljai magyarok 30%-a tartózkodott legalább egy hónapot külföldön 2016 folyamán, amely jelenthetett bármilyen határhoz kapcsolódó tevékenységet (külföldi munkavégzés, tanulás, magyarországi nyugdíjjogosultság megszerzése stb.). Mindezt a magyarországi (születési ország szerinti) bevándorlási statisztikák is alátámasztják. A migrációnak természetesen számtalan formája létezett: például végleges áttelepedés, cirkuláris migráció, kétlakiság, hosszabb-rövidebb külföldi munkavállalás. Bár a Kárpát-medencei magyar közösségek között utolsóként a kárpátaljai magyar migránsok többsége még mindig Magyarországot választja, egyre többen mennek nyugatabbra, főként Csehországba és Németországba.

Empirikus tapasztalataink alapján a vázolt társadalmi-gazdasági nehézségek, illetve a kettős állampolgárság által megnyitott új lehetőségek következtében a 2010-es évek második felére a migráció lett az új norma, a boldogulási stratégiák alapja. Szinte minden családból volt külföldön dolgozó, élő családtag. Ennek komplex következményei lettek a helyi társadalmak, családok életére. A fokozott elvándorlás, az aktív korú lakónépesség huzamos idejű külföldi tartózkodása hatással volt egyrészt a családokra (tartósan egyszülős családok kialakulása, nagyszülők szerepének a felértékelődése), másrészt a lokális közösségre, hiszen a településeken jelen lévő népesség fluktuáló száma, a férfiak huzamosabb távolléte kihívást jelentett az intézményhálózat fenntartására, a közösségi élet megszervezésére. Mindez 2022-t, a teljes körű orosz támadást követően tovább romlott a nagymértékű és szelektív (főként a fiatalabbakat és a férfiakat érintő) elvándorlás nyomán.

A kettős állampolgárság megszerzésének lehetősége azonban olyan területeken is kifejtette hatását, amely más Kárpát-medencei térségekre nem volt jellemző. Ez pedig a többségi nemzet (illetve a vegyes családok) részéről meginduló érdeklődés a magyar nyelv, a magyar (oktatási) intézményrendszer iránt. Ennek háttérében a többségi népességnek a magyarokéhoz hasonló boldogulási stratégiái álltak, azaz a biztonság, a külföldi munkavállalás, esetleg a kivándorlás lehetőségeinek

biztosítása. Ennek egyik adminisztratív eszköze a magyar állampolgárság megszerzése volt (míg Nyugat-Ukrajna többi részén a Karta Polaka töltött be hasonló szerepet). A magyar állampolgársághoz pedig a kárpátaljai nem magyaroknak elsősorban magyar nyelvtudásra volt szüksége. Mindez felértékelte a magyar nyelv presztízsét: magyar nyelvtanfolyamok szerveződtek (piaci alapon és magyar állami támogatással egyaránt), a magyar iskolarendszerben pedig megjelentek a nem magyar anyanyelvűek, egyes városokban (például Ungváron, Huszton, Técsőn) megduplázva a magyar tannyelvű iskolába járók számát. Bár a következmények ellentmondásosak (az említett iskolákban a folyosó nyelve az ukrán lett), mégis, a magyar nyelv értékesebbé vált, Magyarország presztízse, befolyása növekedett, és mindez a magyar kisebbség presztízisére, a többes kötődésűek etnikai identifikációjára is hatást gyakorolt. Azt, hogy nem csak magyar nemzetiségűek igényelték a magyar állampolgárságot, a nem hivatalos statisztikák is alátámasztják. Bár nyilvános adatokkal nem rendelkezünk, az biztosnak tűnik, hogy 2019-ig Ukrajnából jelentősen több igénylés érkezett a magyar állampolgárság megszerzésére, mint a kárpátaljai magyarok 2001-es népszámlálás szerinti száma...

A fent vázolt jelenségek, folyamatok ebben a formában nem bizonyultak tartósnak. A 2022-es orosz invázió gyökeresen megváltoztatta a helyzetet, a kárpátaljai magyarokat is. Az azonban változatlan maradt, hogy a magyar állampolgárság rendkívül fontos eszköz maradt, ami az aktuális (geo)politikai-társadalmi-gazdasági történésekkel szembeni rezilienciát, a biztonság elérését segítette elő etnikumtól függetlenül.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Leegyszerűsítve e kérdést, azt úgy is feltehetnénk, hogy elérte-e a magyar nemzetpolitika a fő célkitűzését – ami elvileg 2010 után is a szomszédos országok magyar lakosságának a szülőföldön való boldogulása volt. Ha e kérdést demográfiai szempontból, azaz a kisebbségi magyar közösségek demográfiai pozíciójának megőrzése szempontjából kívánjuk megválaszolni, akkor a válasz: inkább nem. Természetesen vannak olyan strukturális kényszerpályák, amikről csak hosszabb távon lehet elmozdulni, ilyen például a természetes szaporodás. Azonban ha olyan kérdéseket vizsgálunk, amire lehetett is ráhatása a kormányzatnak (például a kisebbségi magyaroknak a Magyarországra irányuló migrációja), akkor nem látszanak a sikertörténetek. De nem látszik a koherens politizálás sem. Ahogy azt már korábban is megállapította számtalan kutatás: a szülőföldön boldogulás politikái és a migrációs politikák ellentmondásosak, egymást gyakran kioltják. Így a magyar nemzetpolitika talán legfontosabb 2010 utáni eszköze, az egyszerűsített honosítás jelentősen megkönnyítette az elvándorlást, bár arról megoszlanak a vélemények, hogy csak megkönnyítette, vagy

generálta-e. Mindettől függetlenül a migráció jelen van, Magyarország profitál a külföldi magyarok bevándorlásából, tehát továbbra sem lesz egyértelmű (szak)politikai irány a kisebbségi magyarok szülőföldön tartására.

Ha eltekintünk a demográfiai tartalék koncepciójától, és a boldogulásra (az életminőség javulására) fókuszálunk, akkor már árnyaltabb a kép. Kétségtelen, hogy a magyar kormányzati politikák számos olyan eredményt értek el, amelyek a helyben maradás feltételeit megkönnyítették, elősegítették. Ezek hatékonysága nagyrészt attól függött, hogy mennyire erőforrásszegény közösségekben valósultak meg. Ennek megfelelően a gazdasági típusú beavatkozások jelentősebbek voltak a Vajdaságban és Kárpátalján. Ismét csak Kárpátaljára fókuszálva azt láthatjuk, hogy – főként 2014-et követően – a magyar kormányzat rendkívül sokrétű támogatásrendszert alakított ki. Az egyéni támogatások (például a fizetéskiegészítések, az oktatási-nevelési támogatás) mellett közösségi támogatások széles tárháza valósult meg (például az Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program, az Óvodaprogram stb.). Mindezt a szimbolikus politizálás (például a szoborállítások) lépései egészítették ki. E támogatásrendszer hatása a szülőföldön maradásra/boldogulásra nehezen mérhető, az azonban kristálytisztá, hogy a fizetéskiegészítések, az infrastrukturális fejlesztések, a gazdasági támogatások jelentősen hozzájárultak Kárpátalján a magyarok/Magyarország presztízisének növekedéséhez (2022-ig), illetve a kárpátaljaiak jobb életminőségéhez. Bár időben szűk a metszéspont, mégis, talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Summa 2017 felmérés szerint a vegyes párkapcsolatokból származók több mint fele magyarként identifika lta magát (azaz nem volt intergenerációs asszimilációs veszteség), ami egyedülálló jelenség a Kárpát-medencében.

Az éremnek azonban van egy másik oldala is. E támogatáspolitikák megvalósítása folyamán a beérkező, kárpátaljai léptékkel igen jelentős összegek egy része valójában a határon átnyúló klientúraépítést, a magyarországi kormányzat patronáspolitikáját szolgálta. A támogatások mögötti másik szándék pedig az általános befolyá sszerzés Kárpátalján. A befolyá sszerzés egyik fő iránya a (nem magyar) munkaerő Magyarországra csábítása volt, amely – bevallom, számomra kicsit meglepő módon – működött is, és a 2010-es évek második felében több tízezer ukrainai vendégmunkás érkezett és dolgozott Magyarországon. Emellett azonban fontos hangsúlyozni, hogy a befolyá sszerzés nem csak a magyar kormány politikai agendájában bontakozott ki. Hasonló – bár kevésbé látványos – politikákat lehetett azonosítani a Visegrádi országok többi tagja részéről is.

Összességében az (eleve ellentmondásos) magyarországi nemzetpolitikákat demográfiai szempontból, a kisebbségi magyar közösségek szülőföldön maradása szempontjából nem lehet sikeresnek nevezni, azonban az életminőség javítása szempontjából egyes térségekben komoly eredményeket értek el. Mindez persze együtt járt a magyar kormányzati befolyás közvetlen kiterjesztésével, a klientúraépítéssel, amely hosszabb távon korlátozhatja a magyar kisebbségi érdekérvényesítés lehetőségeit a szomszédos országokban.

TÓTH SZILÁRD JÁNOS*

2. Mit gondol, a „kettős állampolgárság” megadásának lehetőségéről szóló 2004-es népszavazás és a vonatkozó kampány miként hatott a kisebbségi magyar közösségek életére?

A magyarországi politikát figyelemmel kísérő határon túli magyarok szemében a régi baloldal „ösbüne”, hogy 2004-ben a „kettős állampolgárság” ellen foglalt állást. Ezek a határon túliak úgy élhették meg, hogy az igényeik képviselését a baloldalon nem tekintik prioritásnak, és nemcsak az állampolgársággal járó politikai és szociális jogokból akarják őket kizárni, hanem egyenesen a nemzetből. Akár megalapozott, akár nem, a narratíva az utóbbi húsz évben mítosszá szilárdult – a határon túl mindenki ismeri –, részint az ottani emlékezetpolitika, részint a fideszes propagandisták munkája nyomán. Ennek máig meghatározó politikai következményei vannak. Ám paradox helyzet, hogy a népszavazás legalább annyira szólt a befogadás politikailag perverz formájáról, mint a kizárásról. Éppen a népszavazás volt az első politikai esemény 1989 után, ami a határon túliak tömegét a magyarországi politikába – pontosabban a Fidesz táborába. Azóta megnőtt a határon túli magyaroknak az a részhalmaz, amely a magyarországi politika iránt érdeklődik, ez a részhalmaz pedig közismerten homogén politikai attitűdökkel rendelkezik, és 2014 óta homogén módon szavaz (habár minimális hatása van az Országgyűlés összetételére, mindössze 1-2 mandátum hovatartozását dönti el).

A 2004-es népszavazás hasonlóan mély benyomást gyakorolt a határon túli magyar pártokra, mint a későbbi választópolgárookra. Például Vajdaságban 1989 után sokáig mindkét nagyobb magyar párt – előbb a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, majd annak felbomlása után a Vajdasági Magyar Szövetség – az „egyenlő távolság elvét” követte az anyaországi belpolitika tekintetében. Konszenzus volt arról, hogy minden magyarországi párttal célszerű korrekt viszonyt ápolni – elvégre a „pesti” kormányok jönnek-mennek, a kisebbség viszont mindig rá fog szorulni az anyaország támogatására. 2004 után az MSZP–SZDSZ határon túliakkal szemben kirekesztőnek vélt álláspontja miatt ez a konszenzus megbomlott, és felgyorsult a VMSZ, a VMDK és a többi vajdasági magyar törpepárt közeledése a Fideszhez. A közeledésből aztán 2010-ben lett nyílt szövetség. Pásztor István, a VMSZ akkori elnöke jó érzékkel megsejtette, hogy Magyarországon egyhamar nem lesz kormányváltás, ezért a kisebbségi érdekérvényesítés hatékonysága többé amúgy sem az „egyenlő távolság elvét” teszi szükségessé, hanem azt, hogy személyesen Orbán Viktorral alakítson ki minél szorosabb viszonyt. Pásztor látványosan elégette a magyar baloldal felé vezető hidakat, és „házasságra” léptette pártját

* A szerző politológus, a HUN-REN TK Politikatudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa. E-mail: Toth.Szilard@tk.hun-ren.hu

a Fidesszel. Ilyet előtte kisebbségi magyar vezető nem csinált. (Két évvel később Pásztor ugyanígy járt el a szerbiai belpolitikában: nyilvánosan összekülönbözött az addig kormányzó Demokrata Párttal, és szövetséget kötött a *Haladókkal*.)

Mostanáig úgy tűnt, a magyarországi politika iránt érdeklődő határon túliak attitűdjei és szavazási szokásai belátható időn belül nem fognak változni. Ezt részint 2004 mítoszának ereje valószínűsítette, részint pedig az, hogy a magyarországi baloldalt semmi sem ösztönzi elég erőteljesen a fennálló viszonyok átrendezése. Hiába a régi baloldal – MSZP, DK, SZDSZ – „ösbűne” a 2004-es „nem”, a magyarországi politika iránt érdeklődő határon túliak (elsöprő többsége) szemében a később alakult baloldali, liberális és zöld pártok semmivel sem látszanak elfogadhatóbbnak. Tény, hogy a 2010-es állampolgársági és választójogi reform – minthogy beemelte a határon túliakat a politikai közösségbe – minden pártot arra sarkall, hogy nyisson az új választói csoportok felé, és próbáljon a körükben is mobilizálni. Am az ellenzéki pártok esetében ezt az ösztönzőt tompítja, hogy van olyan rétege az ellenzéki szavazóbázisnak, amely ellenérzéssel reagál a határon túli ügyek (túl)hangsúlyozására. A baloldali pártoknak épp ezért mérlegelniük kell, hogy megéri-e a határon túl politizálni, tekintve, hogy ez Magyarországon szavazatvesztéssel is járhat.

Kétséges, hogy megéri-e nekik próbálkozni: a magyar baloldal szemszögéből nézve a határon túli közeg ugyanis nemcsak „ellenséges”, de kicsike is. Az ellenzéki pártok nagyon sok befektetett erőforrás árán is csak alacsony számú szavazót tudnának szerezni a határon túli kampányolással, és ezen valószínű, hogy nulla, legfeljebb egy mandátum sorsa múlna. Ésszerűtlen lenne így gazdálkodni az amúgy is szűkösen rendelkezésre álló pénzüikkel és aktivista hálózataikkal, egyszerűen nem éri meg. Jó kérdés, hogy mi várható hosszú távon, pláne ha megbukik a Fidesz. Úgy tűnik, a demográfia kivételesen a DK-nak dolgozik: a magyar közösségek fogyása tovább fogja csökkenteni a határon túli szavazatok értékét, ergo az ottani kampányolás elmulasztásával járó (eleve csekély) potenciális veszteségeket is. Ezen legfeljebb az változtatna, ha Romániában és Szlovákiában, a legnépesebb magyar közösségek körében ugrásszerűen megnőne a magyarországi politika iránt érdeklődők száma.

A nagy kérdés persze az, hogy a régi ellenzék „ösbűnét” magán nem viselő Magyar Péter pártja tud vagy egyáltalán akar-e hozzájárulni a határon túli magyar politikai felálláshoz. Nekik mindenképpen jobb esélyük van megnyerni a határon túli szavazókat, de ez nem jelenti, hogy könnyű dolguk lenne a pártokkal. A határon túli magyar pártok manapság a fideszes klientúrához tartoznak, és egyelőre nem mutatják jelét, hogy kifelé kacsintgatnának belőle.

Azért mondom, hogy a 2004-es népszavazás és a 2010-es törvény perverz módon vonta be a határon túliakat, pontosabban egy részüket a magyar belpolitikába, mert nem valódi állampolgárokat, hanem klienseket csinált belőlük. Mégiscsak van abban valami szokatlan, hogy egy széles választói rétegen belül egyáltalán

nincsenek politikai törésvonalak, és mindenki ugyanoda szavaz. A látszat persze csalóka: csakis azok a határon túliak szavaznak levélben az országgyűlési választásokon, akik úgy gondolják, az anyaország feladata támogatni őket, akiket érdekel a magyarországi politika, és akik fideszesek. Valószínű, hogy közülük sokan azért szavaznak a Fideszre, mert úgy gondolják, a baloldal nem tekinti őket a nemzet részének. Az is valószínű, hogy sokan tipikus kliensi viszonyban vannak a Fideszszel: ezek a határon túliak önérből és hálából szavaznak a kormánypártra, és legfőképpen azért ellenségesek a baloldallal szemben, mert tartanak tőle, hogy kormányváltás esetén visszavágnák a külhonra szánt támogatásokat. Márpedig az erényes állampolgár nem így viselkedik. Tőle azt szokás elvárni, hogy legyen valami homályos elképzelése a közjóról, ne lehessen megvásárolni a szavazatát, és esetleg reflektáljon a preferenciáira. Ennek a mércének a Magyarországon szavazó határon túliak nemigen felelnek meg: jogilag talán állampolgárok, de szokásaik, erkölcsük tekintetében nem azok.

Pedig az országgyűlési választáson leadott levélszavazatok összetétele nem képezi le a határon túli magyar közösségek valóságát. Eleve nem mindegy, kit tekintünk határon túli szavazónak. Csak azokat, akik ott élnek, és levélben szavaznak? Vagy pedig azokat is határon túli szavazónak tekintjük, akik ott élnek, de van magyarországi lakcímük – és emiatt nem levélben szavaznak? Netán azokat is be kéne valahogy számolni, akik a közelmúltban bevándoroltak Magyarországra? A második két csoport szavazási szokásairól semmit sem tudni. Nem készülnek (a nyilvánosság számára elérhető) felmérések arról, hogy a határon túli *származás* befolyásolja-e szignifikánsan a politikai preferenciát. Pedig elég nagy populációról beszélünk, pláne, ha közéjük számítjuk a másodgenerációsokat is, akiknek legalább egy szülője határon túli magyar. Érdekes lenne tudni, hogy a bevándorló magyarok számára a határon túliság depolitizálódik-e, vagy pedig igenis befolyásolja a politikai preferenciájukat. Ha a határon túli származás befolyásolja a szavazói magatartást, az esetben milliós nagyságrendű választói csoportról beszélnénk, amelynek sajátos politikai attitűdjein és érzékenységén igencsak sok múlik – mindezenetre több, mint a levélben szavazókon.

Még fontosabb, hogy az életvitelszerűen határon túl élő magyarok körében a magyar belpolitika iránt érdeklődők, főleg a magyar állampolgárok csak egy részhalmazt képeznek. Rengeteg határon túli kizárólag otthon szavaz – ki etnikai alapon, ki nem –, a magyarországi belpolitikát pedig vagy nem érzi a magáénak, vagy pedig egyáltalán nincs vele kapcsolatos preferenciája. Romániában és Szlovákiában a jelek szerint ez a részhalmaz képezi a helyi magyarok többségét – habár a szlovákiai állampolgársági törvény torzíja a képet. Szerbiában a déli szórvány és a helyi társadalomba jobban integrált közösségek fogyása, illetve az északi, kevésbé integrált, szerbül egyre kevésbé beszélő tömb relatív súlyának növekedése miatt egyre inkább kiegyenlítődik az arány azok közt, akik inkább a szerbiai belpolitikát

követik, és azok közt, akik inkább a magyarországit. A harmadik kérdésre adott válaszbomban mondok valamit arról, hogy a trend miért veszélyes.

3. Miben látja a „kettős állampolgárság”, azaz a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Szerbia lakossága az elmúlt tíz évben kb. félmillióval csökkent, a félmillióból hetvenezer magyarok. Ez azt jelenti, hogy az összlakosságnak tíz éve még négy százalékát alkotó magyarok a fogyásnak nem kevesebb, mint tizenöt százalékát adták, ami négyszeres felülreprezentáltságot jelent. Ez nyugodtan a „kettős állampolgárság” számlájára írható. Ötven évvel ezelőtt majdnem félmillió magyar élt Vajdaságban, ma 180 000, talán annyi se. Csak 2011 és 2022 között hetvenezerrel csökkent a magyarok száma, ami azt jelenti, tíz év alatt eltűnt a közösség harmada. Ha így megy tovább, meg fogjuk érni, hogy egy generációnyi idő leforgása alatt a vajdasági magyarság egy élénk politikai és kulturális élettel rendelkező közösségből az asszimilációs nyomásnak többé ellenállni nem tudó, és a reprodukciós képességét végleg elvesztő kisebbséggé zsugorodjon.

A „kettős állampolgárság” által felgyorsított kivándorlási hullám a megelőző húsz év kisebbségi aktivizmusának minden eredményét elértéktelenítette. A VMSZ „alól” lényegében elfogytak a magyarok. Pedig a kétezres évek végén még volt ok a kincstári optimizmusra. 2010-ben, amikor a Demokrata Párt vezette baloldali kormány új törvénnyel erősítette meg a szerbiai kisebbségi nemzeti tanácsokat, húsz év küzdelmei látszottak révbe érni. 1989 után minden kisebbségi magyar érdekérvényesítő az autonómiát tűzte ki célul, ezért küzdött, ki-ki a maga módján. Míg a „történelmi” VMDK-sok a teljes belgrádi elittel konfrontálódtak, addig a külön úton járó Várady Tibor inkább közeledni próbált a szerb progresszívekhez, hogy őket győzködjé. A VMSZ 1994 után ötvözte a két stratégiát, és ebbe magát Váradyt is bevonta. A 2010-es törvény mérföldkő: az MNT erőforrásai radikálisan megnöttek, demokratikus legitimitást kapott, és erősödött a kulturális és oktatási intézmények, valamint a magyar nyelvű média fölötti befolyása is. Jellemző, hogy 2011-ben a Korhecz Tamás vezette MNT egyből élt is a törvény adta lehetőséggel, amikor Pressburger Csabát látványos eljárással eltakarította a *Magyar Szó* éléről, és a lapot a VMSZ szigorú kontrollja alá vonta. Az utóbbi tíz év kivándorlási hulláma azonban mindent felülírt. Az MNT demokratikus legitimitása csorbult, méghozzá nemcsak azért, mert a szavazók száma tíz év alatt megfeleződött, hanem azért is, mert ma már nem öt lista indul a választáson, mint 2010-ben, hanem csak egy: a VMSZ-é.

A „kettős állampolgárság” bevezetése természetesen nem hatott egyformán a határon túli közösségekre: a Romániában és Szlovákiában élő magyarok eleve EU-s polgárok voltak, nekik nem a magyar törvény könnyítette meg a kivándorlást. A probléma, amiről eddig beszéltem, Szerbiára és Ukrajnára nézve specifikus. De a „kettős állampolgárság” bevezetésének vannak olyan hatásai is, amelyek minden

külhoni közösségnél érződnek valamennyire. Ezek közül egyet emelek ki: azt, hogy a határon túli magyarok politikai (és minden egyéb értelemben) egyre kevésbé integráltak azokba a társadalmakba, ahol élnek, és mindinkább az anyaországba integrálódhatnak be. A trendnek eredendően szociológiai és belső politikai oka van, a „kettős állampolgárság” csak ráerősített. Vajdaságban különösen erős a trend, mégpedig azért, mert az elmúlt húsz évben gyökeresen átalakult a magyar közösség szerkezete. A déli szórvány és a városi magyarság fogyott a legnagyobb mértékben, és megnőtt az északi tömbben élő, szerbül kevésbé beszélők aránya. Utóbbi csoportból a színmagyar falvak lakossága részint beköltözött a városokba, főleg Szabadkára, így ma már az ottani magyarok jelentős része „első generációs bevándorló,” akinek kevés tapasztalata van a multikulturális együttélésről, nemigen beszél szerbül, és ennél fogva a többségi nemzet mellett él, nem pedig vele együtt.

A VMSZ közpolitikai programja ráerősít az elkülönülés, a „gettósodás” trendjére, amennyiben a magyar szempontból legfontosabb politikai, kulturális és oktatási intézményeket Újvidékről, azaz a tartomány központjából áttelepítette az északi kisvárosokba, Szabadkára és Zentára. Különösen visszas lépésnek bizonyult a magyarországi támogatással létrehozott tehetséggondozó gimnáziumok efféle elhelyezése, hiszen ez azt eredményezte, hogy az érettségizőknek csak a töredéke iratkozik újvidéki és belgrádi egyetemekre, az elsőprő többség ehelyett Magyarországon vagy Nyugaton tanul tovább – majd ott is marad. Talán tompította volna a hatást, ha legalább egyik tehetséggondozó gimnáziumot Újvidékre telepítették volna, ezáltal ösztönözve az északi fiatalokat, hogy integrálódjanak egy sokszínű közegbe, megtanuljanak szerbül, és megszerezzék a készségeket, amelyekkel helyt tudnának állni a szerbiai munkaerőpiacon.

A vajdasági magyar közösség átstrukturálódása és a VMSZ-es közpolitika egyben azt eredményezte, hogy megváltozott a kollektív politikai imagináció. A multikulturális együttélés hanyatlása, és különösen a szerb nyelv ismeretének visszaesése evidensen vezet el oda, hogy a helyi magyarok idegennek és távolinak látják a belgrádi politikát. Erre a trendre jócskán ráerősítenek a magyarországi pénzből működtetett kulturális és oktatási intézményekben, valamint a médiában alkalmazott értelmiségiek, – pontosabban egy részük – akik a saját érdekeiket a közjóként azonosítva azt a képet festik a vajdasági magyaroknak, hogy az életüket leginkább meghatározó döntések a magyar Országgyűlésben születnek, nem pedig a belgrádi Nemzetgyűlésben. A képzet nem totálisan hamis, tekintve, hogy a határon túli – és különösen a vajdasági – magyar kulturális és oktatási intézmények ma már jelentős részt tényleg az anyaországi „köldökszinórtól” függenek. Ám ennek nem szabad eltúlozni a jelentőségét: a vajdasági magyaroknak töredéke szerzi a megélhetését a magyar állam által szponzorált szervezeteknél, lényegében csak a pártmunkás bölcsészek esetében van ez így. Valójában a helyi magyarok elsőprő többségét egzisztenciálisan érintő döntések továbbra is a belgrádi Nemzetgyűlésben születnek, ergo a szerbiai politikai életből való kivonulás, a „gettósodás”, az országos ügyek

nem ismerete egyenes út a közösség marginalizálódása és érdekeinek háttérbe szorítása felé.

Akár a VMSZ-es közpolitika, a „kettős állampolgárság” ugyancsak ráerősít a „gettósodás” és a Magyarország felé fordulás kártékony trendjére. A hármatlan csokorban érdemes szemlélni: a demográfiai átalakulás, a magyaroknak az északi tömbben koncentrálódása és a szerb nyelv ismeretének visszaesése ágyaz meg a „gettósodásnak”, a politikai közbeszéd erőteljesen Magyarország felé fordítja a helyi magyarok figyelmét, a „kettős állampolgárság” pedig megteremti a jogi és intézményes kereteit annak, hogy ha szeretnék, inkább ott vegyenek részt a politikában. A 2010-es magyarországi választójogi reform tehát nem eredője a problémának, de mindenképpen súlyosbítja azt.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

A magyarságpolitika utóvédharc. Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában egyaránt kedvezőtlenek a demográfiai mutatók, a határon túli magyar közösségek és pártok a jelek szerint elkerülhetetlenül zsugorodnak. A magyarságpolitika sikerének mércéje így hát nem az, hogy az adott ciklus végén jobb-e a helyzet, mint az elején volt, hanem az, hogy a zsugorodásnak milyen a tempója. Nem lehet azt mondani, hogy az Orbán-kormány ne próbálná a demográfiai válságot kezelni. Pásztor István szövetségi politikájának kézzelfogható eredménye volt 2016-ban, hogy addig nem látott mértékű pénzügyi támogatást sikerült kilobbiznia „Pesten”, méghozzá nemcsak a korábban szokásos célokra, kultúrára, oktatásra és médiára, hanem vállalkozásfejlesztésre is. A Prosperitati programnak vannak közismert visszásságai – a pénz mintegy hatvan százaléká a kedvezményezettek négy százalékának zsebében landol –, de tény, hogy ez (volt) minden idők legnagyobb szabású kísérlete arra, hogy egy határon túli közösségnek az otthon maradását segítse a magyar állam.

Ugyanakkor a szintlépésnek nem kizárólag Pásztor sikeres lobbitevékenysége és Orbán Viktor nagylelkűsége az oka: korábban ilyen mértékig a vajdasági magyarok nem is szorultak volna rá az anyaország támogatására. A kétezres években Szerbia gazdasága fellendülőben volt, és ennek az akkoriban még sokkal népesebb magyar kisebbség is hasznát látta. A Prosperitati programmal az Orbán-kormány lényegében azt a demográfiai válságot igyekszik kezelni, amit részint maga idézett elő a 2011-ben hatályba lépett új állampolgársági törvénnyel.

Az Orbán-kormány másik fontos lépése, amely a vajdasági magyarokat érinti, a szerbiai Haladókhöz való közeledés és a történelminek becézett megbékélés volt. 2010-ben a szerb–magyar viszony rosszabb volt, mint manapság. Két-három évvel

korábban zárult le a magyarellen es utcai erőszak hullám Szerbiában, és egy sor szimbolikus ügyben nemigen lehetett szabadon beszélni. A mindennapok szintjén a 2010-es években főleg a generációs váltás miatt tudott javulni a helyzet: a 2000 után születettek kevésbé nacionalisták már, mint a háború idején nevelkedett elődeik, és ez nyilván meghozta a kisebbségellenes erőszak lecsengését. A másik fő indok az, hogy olyan kevés már a magyar Vajdaságban, hogy a szerb nacionalisták vagy nem látnak bennük fenyegetést, vagy rosszabb esetben azt sem tudják, eszik-e őket vagy isszák (vö. a kolozsvári etnikumközi viszonyt a sokkal kiélezettebb marosvásárhelyivel). Ugyanakkor kár lenne tagadni, hogy a kormányközi kapcsolat javulásának szintúgy volt hozzáadott értéke. Orbán Viktor-nak kiváló a renoméja Szerbiában, és ez a vajdasági magyarokra is rávetül. A szépség hiba egyedül az, hogy a „történelmi” megbékélésnek pont a legtöbbet reklámozott emlékezetpolitikai része bizonyult a gyenge pontjának. Hiába javult a magyarok megítélése, az 1944-es csúrogi vérengzésekkel kapcsolatban máig elképesztő a tudatlanság Szerbiában, jobb- és baloldalon egyaránt.

A támogatási rendszer és szövetségi politika átalakítása mellett az Orbán-éra harmadik újítása a magyar kormány és a határon túli magyar pártok közti viszony átrendezése volt. 2004-től kezdődően a Fidesz és a határon túli magyar pártok közt folyamatos volt a közeledés, ez 2010 után tetőzött. Manapság minden meghatározó határon túli magyar párt a Fidesz „szatelitjének” része. Ez valamennyire szűkíti az autonómiájukat, és meghatározza a nyilvánosan vállalt ideológiájukat is. Szokták mondani, hogy ennek következményeként a határon túli magyar pártok retorikája ellentmondásos: míg Romániától, Szerbiától és Szlovákiától azt várják el, hogy legyenek multikulturálisak és befogadók, addig Magyarországtól és az EU-tól azt várják, hogy nacionalisták legyenek, és a nemzetállamot védjék. Az ellentmondásra mindenképpen ráerősített a határon túli pártok belépése a Fidesz klientúrájába, hisz azóta maguk is a kormánypárt retorikáját használják. Ám az ellentmondás nem 2010 óta van jelen: mindig is megvolt, legfeljebb nem verték nagydobra. Eredete strukturális jellegű: ha a határon túli magyar pártok optimalizálni akarják a helyzetüket, nem mérhetik ugyanazzal a mércével az országot, ahol élnek, mint az anyaországot. Ezek a pártok akkor járnak jól, ha a magyar kormány képviseli az érdekeiket, és növeli a nekik járó támogatásokat (értsd: nemzetet épít), a szerb, szlovák és román kormányok pedig hajlandók engedni a homogenizáló, nemzetépítő szándékukból.

A határon túli magyar pártok elsősorban nem azért válnak egyre kevésbé autonómmá és egyre inkább alárendeltté a Fidesszel szemben, mert a magyar kormány a szokása szerint centralizál, hanem a rossz demográfiai mutatók miatt. A határon túli magyar pártok potenciális szavazóbázisa zsugorodik, ami azt jelenti, hogy gyengül az alkupozíciójuk otthon, kevésbé van rájuk szüksége az aktuális román, szerb és szlovák kormánypártoknak a koalícióépítés során. Ez hosszú távon ellehetetleníti a sokáig (különösen Romániában) bevált etnikumközi alkuk rendszerét.

A határon túli magyar pártok fokozottan rászorulnak a magyar kormány fellépésére annak érdekében, hogy hatalmi pozíciókat szerezzenek. Joggal vethető fel a kérdés, vajon hogyan lehetséges, hogy Szerbiában a mindent leuraló Szerb Haladó Párt fontos hatalmi pozíciókat biztosít a VMSZ-nek, holott egyáltalán nincs alkukényszer? Könnyen lehet, hogy a szerb kormány gesztusa valójában a magyarországi kormánypártnak szól, és az EU-integrációban nyújtott támogatásért jár.

Kétséges, hogy ilyen körülmények – a határon túli magyarok fogyása, a pártjaik romló alkupozíciója és a kulturális és oktatási intézmények anyaországtól való függése – mellett fenntartható-e határon túli pártok Fidesszel kötött szoros szövetsége. Az „egyenlő távolság elvének” feladása rövid- és középtávon megannyi előnnyel járt a határon túli magyar pártoknak, de hosszútávon célszerű volna visszatérni hozzá. Számolni kell vele, hogy a Fidesz eljövendő bukása a maihoz viszonyítva is fokozottan kiszolgáltatott, függő helyzetben fogja érní a határon túli magyar pártokat. Még gyengébb lesz az alkupozíciójuk Bukarestben, Belgrádban és Pozsonyban, még kevésbé lesz rájuk szükség politikai értelemben, hisz még szűkebb lesz a szavazóbázisuk. Evidens, hogy az anyaországi pártfogásra annál inkább rá fognak szorulni. Épp ezért a határon túli pártoknak mindenképpen újjá kéne építeniük a magyar ellenzék felé vezető hidakat, ha maximalizálni szeretnék az esélyét annak, hogy a Fidesz után következő magyar kormány fenntartsa a határon túlra juttatott támogatás szintjét, és továbbra is képviselje az érdekeiket a román, szerb és szlovák kormányokkal szemben. Máskülönben ezek a pártok marginalizálódni fognak.

VATAŠČIN PÉTER*

Nyitva maradt kérdések, régi és új problémák

Mielőtt válaszolnék, röviden pozicionálnám magamat. Noha Szlovákiából származom, s most is ott élek, az elmúlt másfél évtizedben Szerbiához/Vajdasághoz kötődtem intenzívebben, ezért a szövegben elsősorban erre a területre fókuszálok majd – különösen arra, ami a kérdések politikai aspektusait illeti. A szlovákiai meglátásokat esetlegesen leginkább a párhuzamosságokat vagy épp a kontrasztokat erősítő példaként fogom felhozni. Válaszaimban egyként szerepelnek a kutatói és újságírói tevékenységem során szerzett tapasztalataim.

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország európai uniós csatlakozása óta?

A határtalanodás/transznacionalizálódás kérdése meglátásom szerint nem választható el attól a társadalomtörténeti háttértől, ami a 20. század második felében meghatározta az érintett országok népességének életét. A térbeli mobilitás lehetőségei például kétségtelenül jelentősen bővültek az államszocialista rendszerek bedőlése, vagyis 1990 óta. Országonként persze különféle eltérésekkel kell számolnunk. Csehszlovákiához vagy Romániához képest Jugoszláviára nézve például politikai, illetve gazdasági okok miatt eleve más migrációs minták vonatkoztak már a 80-as években, majd valójában az azt követő háborús évtizedben is. Az adott esetben az államszocialista rendszerekben is meglevő és dolgozó nemzetállami logikát, az ehhez kapcsolódó represszív gyakorlatokat sem szabad elfelednünk. Ám ha ezzel együtt a centrum-félperiféria-periféria viszonyán (nem feledvén a korábbi erőltetett iparosítás, illetve a mezőgazdaság kollektivizációjának társadalmi hatásait sem) s annak dinamikáján keresztül szemléljük a kisebbségi magyar közösségek által is lakott Kárpát-medencei régiókat, akkor azért megállapítható, hogy az említett jelenségek erőteljes toló-taszító hatást gyakorolnak a helyi közösségekre. Egyszerűbben fogalmazva: elsősorban a demográfiai fogyást segítették, segítik elő.

Az európai uniós csatlakozás Szerbia esetében még várat magára, ám az, hogy Magyarország, majd később több vele szomszédos állam is a szövetség része lett, számos téren hat az ország migrációs mintáira, sok tekintetben nem változtatva az elmúlt évtizedek migrációs trendjein. A szerbiai magyar kisebbséget tehát kevés tényező „marasztalta” az 1980-as évektől kezdve mindmáig.

* A szerző etnológus, Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjának munkatársa. E-mail: vataascin.peter@gmail.com

A szerbiai magyaroknál a határtalanodás és a transznacionalizálódás 2011 óta szorosan egybefonódik az egyszerűsített honosítás által biztosított lehetőségekkel (erről alább bővebben). Ez azonban messze nem az egyetlen olyan kisebbség, amely az EU-bővítésében, az EU-tagországok állampolgárságának könnyített megszerzésében, s egyáltalán a határtalanodásban migrációs lehetőséget lát, s ezen a ponton esetlegesen más magyar közösségek mellett nyugodtan ide lehet érteni egy-egy ország etnikai többségeit, így Szerbiáét is. Példának okáért a szomszédos EU-tag állampolgárságának megszerzése hasonló hatással van román vonatkozásban Moldáviára, bolgár tekintetben pedig Észak-Macedóniára. Emellett a letelepedést és a munkavállalást könnyítő okiratok migrációs potenciálja is idesorolandó, ahogyan az látható az olyan alacsony népességszámú kisebbségek anyaországba való vándorlásán is, mint a vajdasági szlovákok. A cél pedig elérhető irreguláris úton is, vegyük például az albániai vagy koszovói albánok EU-n belül beadott menekültkérelmeit. A Kelet- és Délkelet-Európát érintő nagymértékű emigráció legális és irreguláris módjainak ugyanaz a céljuk: eljutni egy prosperálóbb országba, lehetőleg nyugatabbra, de adott esetben már Magyarország vagy Szlovákia is célponthoz lehet. A kulcsfogalom itt valószínűleg a félperiféria, ami természetesen nem az EU külső határainál kezdődik, hiszen a legutóbb említett két ország mellett más uniós tagok (Románia, Bulgária) is ide tartozhatnak. Kérdés, hogy a társadalmi és gazdasági makroszinteket nagyban meghatározó, s alapvetően a globális kapitalizmus erőterébe ágyazott félperifériás helyzetet egy-egy, a régióba tartozó állam kormányzata mennyire tudja enyhíteni – s hogy mekkora valós hatást tud ilyen helyzetben elérni egy etnikai kisebbség, annak pártjai és intézményei.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

A legnagyobb gond az, hogy 2004-ben, s valójában azóta sem alakult ki valódi társadalmi és politikai konszenzus a Kárpát-medencei magyar kisebbségek és Magyarország viszonyában – hanem pont ellenkezőleg: az jobbára a párt- és ideológiai szimpátiák foglya maradt.

A 2004-es decemberi népszavazás fontos, ám egyben mélyen negatív előjelű referenciaponttá vált a kisebbségi magyar diskurzusokban, illetve a diszkurzív önértelmezésekben – különösen azoknál, akik a nemzeti identitás hangsúlyozásával határozzák meg önmagukat, illetve stabilan és vállaltan az ezt képviselő pártokra szavaznak. Nem kizárólag a népszavazás miatt, de köreikben és azokon kívül is mindmáig lesújtó az akkori magyar kormányt alkotó pártok, az MSZP és az SZDSZ megítélése. Ez többé-kevésbé egyként jellemezhet minden magyar kisebbséget.

Jó okkal valószínűsíthető, hogy az egyszerűsített honosítás gyakorlatának 2011-es életbelépése részben felülírta az addigi diskurzusokat – legalábbis az

említett csoport(ok)nál biztosan. Az is nyilvánvaló azonban, hogy sem a 2004-es, sem a 2010/11-es, mélyen nemzetállami és kultúrnemzeti kérdések körül keringő fejleményeket nem övezte a pártokon átívelő széles körű politikai és társadalmi konszenzus. Már a népszavazást megelőző 2004-es viták is merőben pártpolitikai küzdelmek áldozataul estek, az állampolgársági törvény 2010-es módosítása kapcsán pedig a parlamenti választásokat megnyerő Fidesz a győztes erőpozíciójából, széles körű egyeztetés nélkül tette meg a lépéseket.

Kényelmes volna azt gondolni, hogy a konszenzushiány problémája az idő előrehaladtával folyamatosan halványodik, s igazából már nem is kell társadalmi vitát folytatni róla. Azonban az időnként foucault-i értelemben „felmorajló” diskurzus azt mutatja, hogy a konszenzusra való igény nem veszített időszerűségéből. Többek között ilyen vitatéma a Kárpát-medencei levélszavazatok ügye, a kisebbségi magyar képviselő kérdés az Országgyűlésben, vagy egyszerűen az olyan híreket is meg lehet említeni, mint amikor nemrég felmerült a Magyar igazolványokkal járó „végtelenített” utazási kedvezmények lehetősége. A közvélemény reakcióiból – a politikai aktorok szintjétől a kommentelőkhig – ilyenkor világosan lemérhető a konszenzushiány megléte, s így folyamatosan szembesülhetünk annak következményeivel. Helyénvaló a kétely: a belső és külső okok miatt is polarizált magyarországi közvéleményben miért pont a Kárpát-medencei magyar kisebbségek ügyében alakuljon ki konszenzus, amikor az egyetlen belföldi, fontos társadalmi és gazdasági kérdésben sem képes létrejönni?

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

Az egyszerűsített honosítás bizonyos értelemben egyfajta új, s még messze nem lezárt korszakot nyitott a Kárpát-medencei magyar kisebbségek és Magyarország viszonyában – még akkor is, ha nem mindenki vette fel az állampolgárságot különféle okok miatt. A szlovákiai kontextus például az ismert okok miatt más, ám a politikai és köznapi diskurzusok szintjén ettől még ott is vissza-visszatérő témának számít a magyar, illetve a kettős állampolgárság megszerzésének kérdése.

Vajdaságban számtalan változatban lehet tapasztalni az állampolgárság instrumentális és szimbolikus dimenzióinak megannyi aspektusát.* A tisztán nemzeti alapú indíttatásból kérvényezett honosítási okiratok éppen annyira fordulnak elő, mint a pusztán racionális számításból beadott igények. Úgy látom, innen nézve teljesen lényegtelen az a vita, amely e két dimenzió „súlyozására” vonatkozik, ráadásul egy célirányos kutatás egészen biztosan talál egy sor olyan személyt, akinél ezek szerves egységben jelennek meg. Nagyjából 10 éve volt vajdasági köztéma a nem

* Vö. Pogonyi Szabolcs: Határon túli állampolgárság: státusz és szimbólum. *Regio*, 2018/4. 219–258.

magyar nemzetiségű kérvényezők problémája, hiszen valóban több szerb vagy más nemzetiségű polgár is magyar állampolgársághoz jutott.

Mindazonáltal az első kérdésre adott válaszra vonatkoztatva Vajdasággal kapcsolatban mindenképpen fel kell hívni a figyelmet arra a migrációs „löketre”, amit a magyar állampolgárság tömeges megszerzése okozott. A közösség 2011 és 2022 között mért mintegy 70 ezres fogyását az egyéb tényezők (az adatközlés hiánya, a természetes népességfogyás, az asszimiláció s az állampolgárságtól független migráció) mellett jelentős részben és minden jel szerint ez okozta. A szimbolikus, emocionális okokkal gyakran egy szinten, sőt akár azokat felülmúlva jelent meg így az állampolgárság instrumentális dimenziója sokak számára.

A könnyített honosítás hatásaira és következményeire nézve mindenképpen kulcsfontosságú jelenség az állampolgárságba „beleködött”, igény szerint aktivizálható politikai haszon. Úgy gondolom, politikai szempontból az egyszerűsített honosítás egyik legfontosabb – egyszersmind tudományos, főleg a politikai antropológia számára legérdekesebb – vajdasági hatása abban áll, ahogyan lehetővé tette és elősegítette a magyarországi közélet, illetve a nemzetállam aktívabb „belépését” a vajdasági magyar nyilvános térbe. A folyamat rekonstruálása, a mérőföldkövek precíz azonosítása egészen biztosan az egyik legtanulságosabb feladata lehet egy tematikus jövődöbeli kutatásnak.

Helyből nézve viszonylag jól kitapintható volt az, ahogyan a Vajdasági Magyar Szövetség egyre nagyobb erőfeszítéssel próbálta becsatornázni a saját szavazótáborát egy-egy magyarországi voksoláshoz. Ez a VMSZ és a Fidesz közötti alku tárgya lehetett. Vázlatos módon és előzetesen két nagy korszakot különböztetnék meg ebben a folyamatban: a fokozatos felvezetés időszakát 2016-ig, majd azt követően a magyarországi szavazásokon való mind kiterjedtebb részvételt, s annak olajozott megszervezését napjainkig. A választóvonalat hipotetikusán a 2016-os őszi „migrációs” népszavazásnál húznám meg: a VMSZ képviselői ekkor kezdtek el tömegesebben érvelni azzal, hogy „valamit vissza is kell adni a sok jóért, amit kaptunk”, mintha a magyar támogatáspolitikának vagy az egyszerűsített honosításnak bármilyen relevanciája is lett volna az irreguláris és transzkontinentális migráció problémája kapcsán. Immáron többször voltak gondok a levélzavazatok begyűjtésével is, amely egy kvázi civil, de a párt által egyértelműen kontrollált intézményt vett igénybe. A problémák sora ezzel nem ér véget, ám ennyi is elég, hogy jelezzük az egyszerűsített honosítás generálta politikai-etikai ellentmondásokat.

Szerbiában bizonyos értelemben extrém módon megnövekedett az a választási kampányok által kiváltott közéleti nyomás, aminek a magyar–szerb kettős állampolgárok (de valójában nemcsak ők) ki vannak téve. Egyszerre kettő, a szerbiai és a magyarországi közélet különböző szintekre vonatkozó voksolásain is részt vehetnek. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján ez hét választást jelent (kiegészülve az alkalmi országos népszavazásokkal), amelyek gyakran „kondenzált” módon követik egymást vagy épülnek egymásra. Szerbiában számolni kell a mindenkori államfői,

köztársasági és helyi önkormányzati választásokkal, amelyeket a vajdasági közegben sajátos regionális, illetve etnikai okok miatt kiegészítenek a tartományi, valamint a nemzeti tanácsai voksolások. Ebbe az egyébként is sűrű sorba illeszkedtek bele a magyarországi illetőségű közéleti megmérettetések: az országos, illetve az európai parlamenti választások. E kettő mellett pedig az alkalmi országos népszavazásokkal is számolnunk kell, s ezek közül némelyiknek óriási belpolitikai jelentősége van, ahogyan azt láthattuk például az említett 2016-os esetben. A Vajdasági Magyar Szövetség mindegyik felsorolt esetben érdekelt abban, hogy akár a maga, akár a partnerei számára a legkülönbözőbb módokon mobilizálja a magyar szavazókat – akár például úgy, hogy a választás napján aktivisták keresik vagy hívják fel név szerint azokat a polgárokat, akik még nem voltak voksolni stb. A partnereket az eddigi időszakban kizárólag a Fidesz vagy a Szerb Haladó Párt jelentették. A magyarországi nem kormánypártok legfeljebb egy-egy korlátozott kísérletet tettek a vajdasági magyar közeg megszólítására – mind közül talán a Jobbik hálózatépítési kísérlete volt a legkomolyabb, amely azonban lassan elhalt még a 2010-es évek első felében. Ezek a pártok (köreikbe a szerbiaiak is beletartoznak) kizárólag akkor számíthatnak szavazatra, ha az adott polgár önmagától így dönt.

Azt, hogy a választók egyénileg hogyan viszonyulnak a felvázolt nyomáshoz, illetve a pártok által alkalmazott praktikákhoz, pontosan és folyamatosan mérni kéne. Ez azonban nem történt és történik meg, ráadásul nyilvánvalóan politikailag terhelt témáról van szó, így nehezebben kutatható. Mindazonáltal azoknak a szavazóknak, akik a VMSZ, illetve egyúttal a Fidesz törzstáborához tartoznak, minden bizonnyal kevesebb kifogásuk van ellenük.

Származásom és a közvetlen környezetemből nyert tapasztalatom alapján elég gyorsan, még a 2010-es évek első felében éreztem, óriási a különbség aközött, hogy a magyarországi politika mennyire mélyen hatol be a szlovákiai és a szerbiai, pontosabban az ezeken belüli magyar köz- és mindennapi életbe. Ennek legvalószínűbb oka az egyszerűsített honosításban rejlő aktív politikai dimenzió, pontosabban annak aktivizálható aspektusa lehet. Vagyis ahol lehetséges a magyar állampolgárság „könnyített”, tömeges megszerzése, illetve szoros viszony áll fenn a kisebbségi magyar és a magyarországi kormányzati politikum között, ott valószínűleg utóbbi aktívan is megjelenik egy-egy választási kampány alkalmával előbbi erőforrásaira, kapcsolataira és befolyására is támaszkodva. Mindez azonban nem automatikus következmény, hanem kifejezetten politikai akarat és merészség függvénye. Egy másfajta politikai légkörben és kultúrában hiába volna meg ugyanez a lehetőség, ha a politikai aktorok nem élnének vele.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak, akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitika hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

A harmadik kérdésre adott válaszból úgy gondolom, már látszik, hogy fokozatosan egyfajta piramisszerű, hierarchikus struktúrába került, kerül bele a kisebbségi magyar politizálás. Míg „lefele” akár a struktúra kényszerítő erejéből, akár önként, illetve értékalapon cselekszenek a pártok, alapvetően alárendelt pozícióval bírnak. Különösen pedig akkor, ha folyamatosan politikai sikereket érnek el, s megőrzik vezető, esetleg egyeduralkodó szerepüket, „lefele”, vagyis tulajdonképpen a kisebbségi magyar intézményrendszer és közösségek irányában ezek a pártok a korábbiakhoz képest viszont erősebb politikai kontrollal rendelkezhetnek (vagy legalábbis jellemzően ennek elérésére törekednek), mégpedig elsősorban a források feletti diszponálás útján. Utóbbit a politikai szövetségek és viszonyok állandósulása és kiszámíthatósága teszi lehetővé.

Szerbiában tökéletesnek nevezhető konstelláció jött létre, hiszen gyakorlatilag kettős piramissal van dolgunk, mivel a Szerb Haladó Párt is hasonló módon kezeli a partneri viszonyokat, s így a Vajdasági Magyar Szövetségnek két irányba, Budapest és Belgrád* felé kell megfelelnie a 2010-es évek első harmadától számítva.

A Magyarországon és Szerbiában kifejlődött autoriter politikai légkör kétségkívül megkönnyíti, hogy az esetünkben egyeduralkodó kisebbségi párt ne féljen direkt politikai eszközöket használni „lefele”, illetve a vele szemben állónak vélt egyének és csoportok akadályoztatására, ellehetetlenítésére. Ez a képesség nem abszolút, ám eléggé kiterjedt ahhoz, hogy jelentős kockázatként számoljanak vele az emberek a mindennapokban. Vagyis a kisebbségi párt által végzett társadalomszervezésben és integrációban hangsúlyozottan jelen vannak a hatalmi pozícióból fakadó nyomásgyakorlási eszközök. Hangsúlyozni kell: ezen eszközök hatását nagyban felerősítheti egy olyan elszegényedett és leépülő altársadalom állapota, mint a vajdasági magyaroké. Mindezen problémákat nem írja felül, de velük párhuzamosan lehet arról beszélni, hogy például a VMSZ helyi szervezetei természetesen fontos szerepköröket vállalhatnak fel, különösen a szórványban. Gyakran egyfajta szinergiát alakítanak ki más helyi egyesületekkel, s ilyen módon egyáltalán „animálni” tudják a lokális életet.

A 2010 óta kiépülő magyarságpolitikának kétségtelenül vannak pozitív eredményei. Mindenekelőtt ott vannak az államközi bilaterális viszonyok – Szerbia esetében már csak azért is, mert mindhárom érintett párt rendre politikai nyertesként kerül ki egy-egy választásból. Emellett évek óta gyakran elhangzó kommunikációs panelnek számít, hogy történelmi csúcson áll a Magyarország és Szerbia közti jó viszony, amelynek a vajdasági magyarok is részesei és alakítói. Tény, hogy a két egymásra találó kormány nem keresi a konfliktusra okot adó témákat. Bizonyos,

* Ami az SZHP-t illeti, habár nem foglalkoztam vele behatóan, de úgy tűnik, más szerbiai etnikai kisebbségi pártokat is megpróbál hasonló alárendelt pozícióban rögzíteni (vajdasági szlovák, illetve szandzsáki bosnyák példákat egészen biztosan tudnék írni erre). Azt feltételezem azonban, hogy ezeknél a közösségeknél, illetve pártoknál nem áll fenn olyan erőteljes transznacionális politikai konjunktúra, mint a magyar–szerb államközi viszonyokban.

hogy a 2013-as kölcsönös „főhajtássorozat”, amelynek súlypontja Csúrogon volt, minden korlátozottsága ellenére fontos szimbolikus mérföldkő lett a II. világháború alatti események kollektív feldolgozása terén. Az ilyen lépések maximálisan szükségesek a traumatikus 20. századi emlékek feldolgozásához. Ám például az újvidéki 1944-es magyar emlékmű körüli botrányoktól sem mentes 2022-es viták megmutatták, hogy nem problémamentes az adott időszak értelmezése, értékelése, különösen a szerb nacionalista körökben.

Minden pozitív fejlemény ellenére összességében nagy kérdőjelek övezik számomra az etnicitás és a nacionalizmus mindennapi architektúráját és annak működését. Alapvetően úgy látom, hogy a nyugat-balkáni térségben sehol sem zajlik a 20. századi kollektív traumák valódi társadalmi és kulturális feldolgozása. Épp ellenkezőleg: az antagonizmusok „ápolása” folyik,* noha egyelőre anélkül, hogy ezek – például a gyakran robbanásveszélyesnek vélt koszovói és boszniai problémagócok ellenére – küszöbön álló erőszakos konfliktusokkal fenyegetnének. Az innovatív, új utakat járó, „békeépítő” törekvések alapvetően egyéni szinten és szűk körökben, például értelmiségiek között vagy esetleg egy-egy lokális közösségben zajlanak. Ilyen téren továbbra is problematikusak a mindennapi értelemben vett és kulturálisan beágyazott magyar–szerb etnikai törésvonalak. A vajdasági magyarok szerb menekültekről alkotott sztereotípiái például rendkívül erőteljesek,** s egy részüknél ugyanígy tapasztalható erőteljes elutasítás Szerbia mint etnikai-kulturális világ irányába. A magyarságpolitika ezeket a területeket szerintem általában érintetlenül hagyja annak ellenére, hogy a magyar kisebbségek és az adott többségi nemzetállam közti viszony „finomdimenzióinak” óvatos és érzékeny figyelembevételére esszenciális részét kéne, hogy képezze.

Ezen a ponton merülhet fel, hogy a mindenkori magyarországi kormányok, de különösen a 2010 óta meglevő rendszer mennyire képes és tud ráhangolódni egy-egy Kárpát-medencei magyar kisebbség, s azokon belül az egyes csoportok sajátos helyzeteire, igényeire? Személy szerint – s ezek a tapasztalataim a mindennapi szerbiai és szlovákiai újságírói munkából fakadnak – úgy érzem, a kormánypolitikusok a határon túli nyilvános fellépéseiken leginkább a szokványos kommunikációs paneleket ismételtetik, igen gyakran az aktuális ideológiai narratívákat is hosszasan fejtegetik, s csak ritkán mozdulnak ki ezekből a szerepkörökből úgy, hogy közben az adott település és régió mélyebb ismeretéről tennének tanúbizonyságot. Akár a magyarországi ellenzék is végezhetne ilyen tevékenységet, erről

* Számos társadalomtudományi munka foglalkozik ezzel mint a jugoszláv háborúk következményével. L. pl. Zdravković, Helena: *Politika žrtve na Kosovu. Identitet žrtve kao primarni diskurzivni cilj Srba i Albanaca u upornom sukobu na Kosovu*. Beograd: Srpski genealoški centar, 2005.

** Vatašin Péter: Akik megváltottatták a várost. A délszláv háborúk menekültválsága a szabadkai magyarok emlékeztetésében. In: Losonc Márk – Rác Krisztina (szerk.): *A vajdasági magyarok eszme- és politikatörténete (1989–1999)*. Budapest: L'Harmattan, 2018. 165–187.

azonban szó sincs a szinte teljes jelenléthiányuk miatt, akár érdektelenség, akár erőforráshiány is okozza ezt.

A Magyarország által nyújtott támogatáspolitikának persze egyértelműen számos, szinte automatikus pozitív vonzata van. Nehéz ugyanis nem így értékelni azt, amikor például a magyar tannyelvű iskoláztatást támogatják különböző módokon (így iskolabuszok, tanszerek, pénzbeli juttatások révén). A vajdasági magyar intézményrendszer jó része pedig általánosságban nemigen volna képes fennmaradni ezen támogatás nélkül, ahogyan ez egyébként rendre elhangzik a közszereplők részéről is. A támogatáspolitikának köszönhetően gyakorlatilag új intézmények, például különböző sportakadémiák is létrejöttek, amelyek növendékei már értek el konkrét eredményeket is. Fontos az olyan szervezetek tevékenysége is, mint például a Rákóczi Szövetség, amikor a személyes ismeretségeket, barátságokat is létrehozó programokat szerveznek. Számos olyan területe van a magyar–magyar kapcsolatoknak, ahol a részben vagy egészben a magyar támogatásokból működő kisebbségi intézmények és gyakorlatok széles körben hasznosuló, nélkülözhetetlen eredményeket mutatnak fel, s ilyen módon akár a „nemzetállami többség” számára is hasznosak, illetve összekötő kapocsként működnek köztük és Magyarország között. Hozzá kell tenni: mindez inkább a kisebbségi/állampolgári proaktivitás és képzelőerő függvénye, nem automatikus fejlemény, a támogatáspolitikát csak az alapot biztosítja hozzá. Visszatérő problémaként szokott azonban felvetődni, hogy a politikai kapcsolatok útján egyes szervezetek aránytalanul és indokolatlanul nagyobb támogatásokhoz jutnak másoknál. Ezeket a kételyeket érdemes lenne közelebbről és rendszeresen megvizsgálni, illetve majd ténylegesen is kiküszöbölni az aránytalanságokat. Mindettől függetlenül azonban világos az is, hogy a támogatáspolitikát egésze mind a vajdasági, mind a többi magyar kisebbség köreinek egy részében is elismerést és viszonylagos népszerűséget biztosít a magyar kormány számára.

A gazdasági támogatások terén Vajdaságban meg kell említeni az elmúlt évtized egyik legérdekesebb intézményét, a Prosperitati Alapítványt. Itt is nehéz lenne nem pozitívnak minősíteni például az egyéni gazdálkodóknak, vállalkozóknak nyújtott anyagi segítséget. Egyértelmű, hogy ha egy bánati magyar gazda le tudta cserélni a kevésbé hatékony ekéjét egy modernebb eszközre, vagy ha egy kisgyermekes család végre saját házhoz jutott, azok hasznos és jó fejlemények. Ám egy-egy szórványos oknyomozás, illetve a felületes jelek egyben kételyeket is ébresztenek a programmal szemben, amelyet megfelelően mély vizsgálatok híján nem látunk jól – mindenekelőtt a hosszú távú gazdasági és társadalmi hatás monitorozása hiányzik. Politikailag pedig az okozott gondokat, amikor a támogatások átadását gyakorlatilag politikai nagygyűlésként szervezték meg, például 2017-ben a szabadkai, 2019-ben pedig a zentai sportsarnokokban.

VERES VALÉR*

1. A transznacionalizáció/határtalanodás, illetve a migráció lehetősége hogyan hatott a kutatási területére, az Ön által vizsgált jelenségekre Magyarország Európai Unió csatlakozása óta?

Magyarország 2004. és Románia 2007. évi csatlakozása lényeges hatást gyakorolt a romániai magyar fiatalok életére. Most ezt a hatást két részre osztanám, mindkettőnek hatása volt a saját kutatási területem tárgyát képező jelenségekre.

Az egyik tényező a kivándorlás intenzívebbé válása a magyarlakta területekről az Európai Unió nyugati része felé. Mind Magyarországról, mind pedig Erdélyből nagyobb mértékű munkavállalási és tanulási célú migrációs hullám indult el, illetve erősödött fel, amely kihatott az otthon maradt népesség demográfiai összetételére, társadalmi rétegződésére és anyagi-jövedelmi viszonyaira egyaránt.

Az EU-csatlakozás egy másik, lényeges hatása volt ezen országok életszínvonalának jelentős növekedése, egészen a 2008/2009. évi világválságig. Eddig az időpontig ezen országok relatív pozíciói az életszínvonal tekintetében is jelentősen javultak abszolút és relatív terminusokban is. Ezzel párhuzamosan viszont kisebb mértékben növekedtek az anyagi-jövedelmi egyenlőtlenségek is, különösen azáltal, hogy a leghátrányosabb 10 százalék számára alig javultak a felzárkózási esélyek, szemben az átlagos és az átlag feletti szinttel rendelkezőkével.

A 2015 és 2020 közti időszakban ezen országok gazdasági és társadalmi fejlődése újra lényeges lendületet kapott, amelyet a koronavírus-járvány lassított le újra. Ezzel együtt az ifjúságkutatási eredmények azt mutatják, hogy az átlagos életszínvonal-növekedés és a jövedelememelkedés mellett, valamint a meritokrácia térnyerésével együtt, a leghátrányosabb szegmensek számára keveset vagy egyáltalán nem változtak a társadalmi mobilitás és az anyagi jóléthez való felzárkózás esélyei 2001 és 2020 között.

2. Mit gondol és mit tapasztalt, a 2004-es kettős állampolgárság megadásának lehetőségéről szóló népszavazás és a vonatkozó kampány milyen hatást fejtett ki a kisebbségi magyar közösségek életére?

A 2004. évi népszavazás kampányának és végeredményének hatása várhatóan negatív hatást gyakorolt a magyar-magyar csoportközi viszonyokra, bár itt mindenképpen hozzá kell tenni, hogy a már meglévő korábbi sztereotíp képekre, csoporthatárokat történt egy „ráerősítés”. Más szóval, a magyarországi magyarokhoz való viszony, a társadalmi távolság kismértékű növekedése Erdélyben egyféle

* A szerző szociológus, a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Szociológia és Szociális Munka Kar egyetemi tanára. E-mail: veresval@gmail.com

regionális tudat erősödésével is összekapcsolható. Nem utolsósorban a 2004 utáni időszakban épült ki fokozatosan a székely identitás, kialakítva a maga magyartól eltérő szimbolikus univerzumát.

3. Miben látja a kettős állampolgárság, a könnyített honosítás intézményének hatását és következményeit a kisebbségi magyar közösségekben?

A kettős állampolgárság, a könnyített honosítás alapesetben nem kellene negatív következményekkel járjon a határon túli, jelesen az erdélyi magyar közösség szülőföldön való maradásában. A pozitív hatások inkább a szimbolikus térben értelmezhetők, mintegy „hivatalos” elismerése a magyar állam részéről, hogy őket is magyarnak tekinti. A magyar–magyar kapcsolatok további elmérgesedéséhez vezetett viszont az a tény, hogy a könnyített állampolgársággal részleges szavazati jog is járt, és ennek jogosságát a magyarországi oldalon sokan megkérdőjelezték. Ezek a közéleti viták kártékony hatással vannak az összmagyar kohézióra. Továbbá, azt a hamis benyomást alakíthatják ki idővel a kettős állampolgároknak, hogy a romániai szavazásokon való részvétel nem annyira fontos. Ennek jeleit láthattuk több romániai szavazás során 2014 és 2022 között, amikor a magyar többségű megyékben a szavazási részvétel az országos átlag alatti, utolsó helyekre került. Az erdélyi magyarok részvételi aránya viszont a 2024. évi választások során újra emelkedett, az RMDSZ részéről egy nagyon erős negatív kampány következtében, ami, úgy tűnik, jól mozgósított. Esetleges negatív következményeit most nem kommentálok, még korai.

4. A 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát vannak akik sikertörténetnek tekintik, mások szerint a magyarországi identitáspolitikára hatására a kisebbségi politizálás hagyományos értékei ellehetetlenültek. A kutatási terepe, témája vonatkozásában miként látja ezt a kérdést?

Az elmúlt évtized politikai eseményei alapján úgy tűnt, hogy a határon túli, különösen az erdélyi magyarság politikai képviselete és a szavazóbázis közötti kapcsolat meggyengült, bár a 2024. évi választások eredményei ezt némiképp felülírják. Hogy ennek milyen mértékben okozója a 2010 utáni kormányzati magyarságpolitika, az az utókor egyik kutatási kérdése lehet. Tény, hogy amennyiben középtávon nem lesz jó politikai képviselete az erdélyi magyarságnak, az az összetett képviseleti politikának – amit ma még úgy-ahogy az RMDSZ ellát a szórványhelyzettől a tömbmagyar megyék vezetéséig – a megroppanása esetén a közösség eróziója felgyorsulhat.

Azt, hogy a 2010 utáni kormányzati magyarságpolitikát sikertörténetnek tekintjük vagy sem, az értelmezési kritériumok kérdése. Ha azt nézzük, hogy az erdélyi és általában a határon túli magyarok nemzeti identitástudatában mekkora szerepet

játszik Magyarország és az egységes nemzettudat eszméje, akkor sikertörténetről beszélhetünk. Ha arra gondolunk, hogy közép- és hosszú távon melyek azok a főgódzók, amelyek megtarthatják az erdélyi magyarokat a szülőföldjükön, akkor már kétségeink lehetnek. A partiumi régióban a fiatalok tömegesen a magyarországi oldalon tanulnak tovább már általános iskolában is, ami által a régió magyar népessége lassú felszámolódásnak indul, és a magyar romáktól történő disszimiláció és elhatárolódás is visszafordíthatatlanná válik. A folyamatok még nem visszafordíthatatlanok, de gyors beavatkozásra lenne szükség ahhoz, hogy a demográfiai csökkenés és elöregedés ne erősödjön tovább.